معلم: ذاکر شاکرف

مختصر درسلك

رسملی جغرافیا

۱ نچی کیسەك مکتبلر ئوچون.

ناشری: شمس الدین حسینف ورثەسی قزانده.

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ."
1914.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

§ ۱ — بزنك صنف.

بز حاضر مكتب ايچینده‌بز؛ آنك بولمه‌لری كوب. آلغی بولمه‌سنده بز طشقی كييوملربزنی صالوب قالدره‌بز، آش بولمه‌سنده آش آشيبز، ياطاق بولمه‌سنده يوقليبز. بر بولمه‌سنده اوقيبز، يازه‌بز هم حساب مسئله‌لری چغاره‌بز؛ كويله‌ب شعرلر، مناجاتلر، بيتلر اوقيبز.

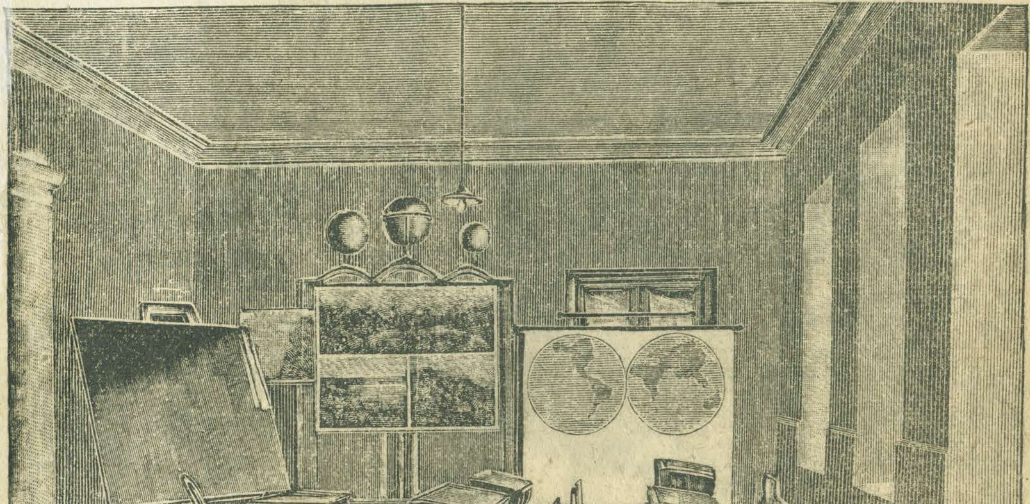

صنف رسمی.

بز صنفده کرسیلرگه اوطوره‌بز. کرسیلرنک آلدنده معلم اوسته‌لی، صنف طاقطاسی، بولردن باشقه طاغی صنفده بزنک کوز بزگه ایدەن، توشەم، پیچ، اورندق، اشکاف هم دورت استینا کورنەدر. اول استینالرنک ایکیسی مکتب‌نک بویی، ایکیسی ایکی بولوب. آلارده ایشك هم تره‌زه‌لر یاصالغان واچکی یاقلرینه رسملر، خریطه‌لر ئلنگاندر.

§ ۲ — مساحه.

بر اورنده بر نرسه بولسه، اول اورنده ایکنچی نرسه‌گه طورورغه توغری کیلمی؛ آنکا اول نرسه برله یه‌نه‌شه طورورغه یاکه آنک آستنده یاطورغه یاخود اوستنده طورورغه توغری کیله. بزنک کوز بزگه کورینه طورغان هر بر نرسه‌نک اوزی طورورلق قدر قابلاغان اوز اورنی بولا. صنفده‌غی ئه‌یبرلرنک بارسینکده اوز اورنی بار. مونه بو کتابنک اورنی مکتبنک صنف بولمه‌سنده‌گی کرسی اوستنده، صنف بولمه‌سینک اورنی، مکتب ایچنده، مکتب‌نک اورنی آنی صالو ئوچون بولوب آلنغان پیر کیسا کنده‌در. (نرسه‌لرنک اوزلری صیارلق قدر قابلاغان اورنلرینی «مساحه» دیوب ایتوله.

§ ۳ — نرسه‌لر هم رسم.

صنف بولمه‌سنده بز ئه‌لله نیچه تورلی نرسه کوره‌بز مثلا: کتاب، قاره صاوت، تره‌زه، ایشك، صنف طاقتاسی، هم اوسته‌ل، اسچوت، کرسیلر وباشقه‌لر، شول اوق نرسه‌لرنی بز کارتینالرده‌ده کوره‌بز؛ لکن آیرما بار: صنف اچنده بز ئه‌یبرلرنک نه‌ق اوزلرین کوره‌بز؛ ئه کارتینالرده اول ئه‌یبرلرنک نه‌ق اوزلرین توگل،

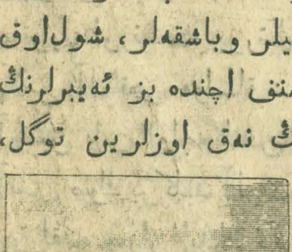

کتاب رسمی.

ره‌وشلرین گنه کوره‌بز. هر کوزگه کورنگان نرسه‌نک اوزونلیغی، کیگلیگی، بیوکلیگی چیتدن قاراغانده کوزگه نیچوك بولوب کورنسه شولای ایتوب آنک ره‌وشینی کاغدگه یاکه طاقتاغه صزوب کورسه‌تورگه بولا. نرسه‌نک مونه شولای ایتوب صزلغان ره‌وشینه آنک «رسمی» دیوله.

§ ٤ — پلان.

بز کتابنی صنف طاقتاسینه قویوب هر یاغندن آقبور بلەن صزوب آنی طاقتادن آلساق، طاقتا اوستونده دورت پوچماقلی بر صزق کورەبز. بو صزق بزنڭ طاقتا اوستینه قویوب تیره یاغندن آقبور بلەن صزغان کتاببزنڭ اورنینی مساحەسون کورسەته. بو دورت پوچماقلی صزقنڭ بویی، ایکی شول کتابنڭ بویینڭ، ایکینڭ نەق اوزی بولا. مونه شوشی دورت پوچماقلی صزقنی شول کتابنڭ «پلانی (١) دیوله.

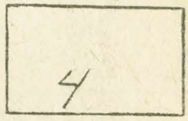

کتابنڭ پلانی.

قاره صاوتینی کاغد اوستینه قویوب، هر یاغندن قرنداش قلم بلەن صزغاچ آنی کاغددن آلساق کاغد اوستنده توگەرەك بر صزق کورەبز؛ بو صزق بزگه قارا صاوتینڭ کاغد اوستنده کوبەی اورون آلغانلغین مساحەسون کورسەته. بو توگەرەك صزق قاره صاوتینڭ پلانی بولا.

قاره صاوت، کتاب شیکللی کچکنه نرسەلرنڭ پلانلرن طاقتاغەده، کاغدگەده صیدرو ممکن، اوی، یورط اورنی، اورام، مسجد، باصو کبك زور نرسەلرنڭ پلانلرن اوزلری زورلقلرنده کاغدلرگه صزوب یاصاب بولمی، چونکه آلرنی اوز زورلقلرنده صزارغه آندای زور کاغد یوق. بولغان چاغندەده یورتورگه اوڭغایسز بولور ایدی. شوڭا کوره موندای زور نرسەلرنڭ پلانلرن واقعەغی زورلقلرندن، بر نیچه قات کیموتوب توشریله. اگرده پلانن آلوناچق نرسه، یاکه اورون، بیك زور بولسه اول چاغنده بر دویمنی اون، یوز، ساژین، بر چاقریم حتی یوز چاقریم اورنینەده یورتیلەدر. زور نرسەلرنڭ پلانلرن آلغانده مثلا: صنفنڭ پلانن آلماقچی بولساق: ایڭ اوّل بر اولچاو برله آنڭ بوین، ایـکن اولچیبز. آرشین بلەن اولچەگاندن صوڭ صنفنڭ بویی ١٢ آرشین، ایکی ٨ آرشین بولسون. آندن صوڭ بر کاغد آلوب دورت پوچماقلی صزق صزەبز. مونی صزغانده واقعەغی‌چه زورلقده صزار ایدك کاغدگه صیمیدر؛ شوڭا کوره کیموتوب، بوین ١٢ دویم، ایکن سیگز دویم ایتوب صزابز. مونه شول دورت پچماقلی صزق بزنڭ صنفنڭ پلانی بولادر.

---

(١) اوا-گوسی.

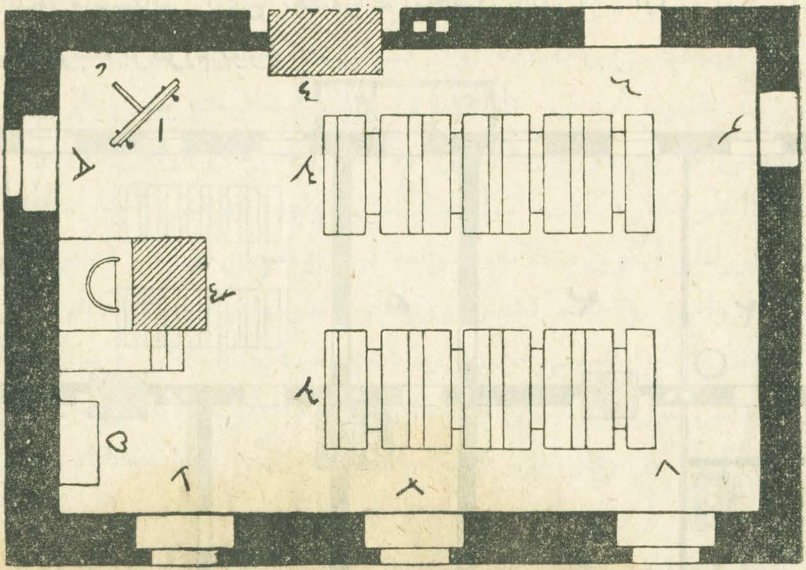

صنف پلانی.

١ طاقته، ٢ معلم اوستالی، ٣ کرسیلر، ٤ پیچ، ٥ اشکاف، ٦ ایشك، ٧ تره‌زه‌لر.

ماسشتاب بر دویم ٢ آرشین.

٥ § — مقیاس ـ ماسشتاب.

نرسه‌لرنك پلانن توشرگانده زور اولچه‌ولر اورنینه یورتیله طورغان کچکنه اولچه‌ولرگه «مقیاس هم ماسشتاب» دیوب ئه‌یته‌لر.

ماسشتابقه قاراب، پلانن توشرلگان نرسه‌نك، واقعه‌غی زورلغندن نیچه قات کچره‌یتولوب توشرلگانن بلوب بولا. بزنك یوغاریده سویله‌نگان مثالده صنفنی واقعه‌غی اولچه‌وندن ٢٨ قات کچره‌یتدك.

اگرده بزگه برور نرسه‌نك پلانی هم ماسشتابی بیرلسه بز شول پلانغه قاراب آنك واقعه‌غی بویینك، ایکینك زورلقلرن بله‌بز. مثلا: بزنك قولبزده اوی پلانی بولوب، اول اوینك پلانن آلغانده بر صاژین اورنینه، بر دویم آلونغان بولسه، بو اوینك پلانینك بوین دویم بله‌ن اولچیبز. اولچه‌گاچ پلاننك بویی ١٥ دویم بولسه، بوندن بله‌بز پلانی آلونغان اوینك بویی ١٥ ساژین ایکان. صنف بولمه‌سی شیکللی مکتبنك هر بولمه‌سینك پلانن توشروب بولا، بوتون اوینك پلانن آلغانده‌ده، اویده‌گی بولمه‌لرنك پلانلری ماسشتاب بوینچه صزولور. لکن بتون اوی پلانن

تۆشرگانده، ماسشتابنی تاغی کچکنه‌رەك اولچه‌ودن آلۆربز. ایکی، اوچ وکوبره‌ك صاژینلر اورنینه بردویم یۆرۆته‌بز.

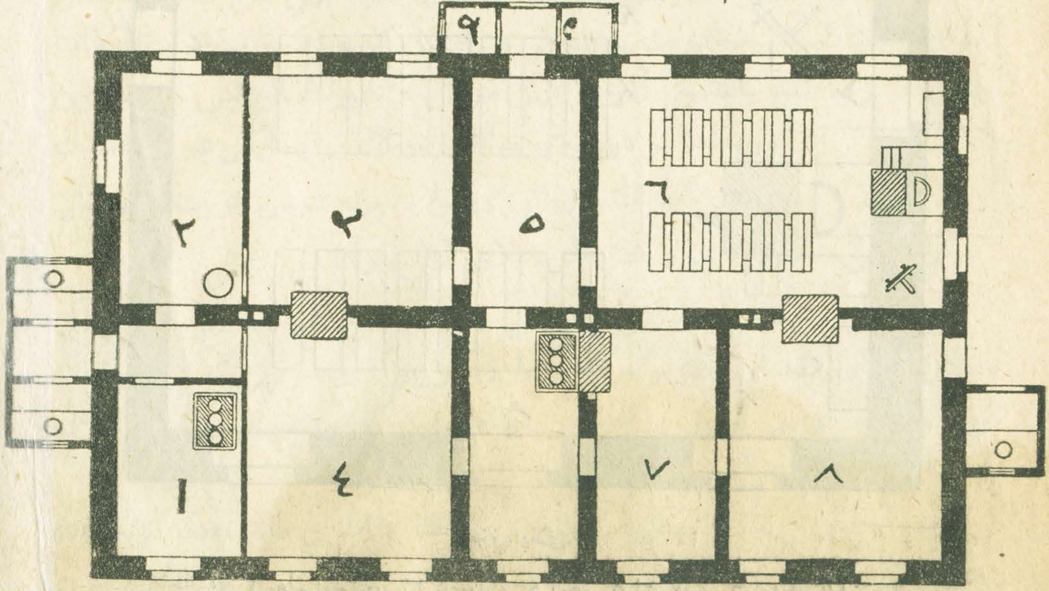

مکتب پلانی.

١ خادم بولماسی، ٢، ٣ معلم بولماسی، ٤ نماز بولمه‌سی، ٥ اۆی آلدی، ٦ صنف، ٧ آشخانه واش بولمه‌سی، ٨ یاطاق بولمه‌سی ٩،٩ مخزه‌نلر.

ماسشتاب بر دویم ٤ آرشین.

---

§ ٦ — مکتبنڭ اوصادبه‌سی.

قایسی بر مکتب‌نڭ ایشك آلدی، ایشك آلدینڭ بر چیتنده به‌ره‌نگی، که‌بسته وآغاچ باقچه‌لری بولا. ایشك آلدنده آمبار، کله‌ت، اوطن سرایی کبك قارالتیلر بولا. مکتب صالۆنغان یۆرت اورنی وآنده بنا ایتلگان قارالتیلرنڭ بارسینه بر یولی مکتبنڭ اوصادبه‌سی دیۆله. اگرده مکتب اوصادبه‌سینڭ پلانن تۆشرمکچی بولساق: ایڭ اوّل مکتبنی وباشقه باقچه‌لرنی، اۆی آلدۆن، آلرنڭ آرالرنده‌غی یراقلقنی اولچه‌ب ماسشتاب بوینچه بر کاغدگه صزۆلور. بۆنده ماسشتابنی بیك واقدن کیمۆتۆرگه. مثلا: ١٠، ٢٠، ٥٠ صاژیننی بر دویم ایسابله‌رگه کیره‌ك. بو اوصادبه پلاننده مکتبنڭ وباشقه قارالتیلرنڭده پلانلرن بیك آچق کورساتۆب بولمی، پلان کوبمی زور بولسه، آنڭ کیسه‌کلری شول قدر کچکنه بولا.

§ ۷ — کورشیلر، آول.

مکتب اوصادبەسی بلە یەنەشە، آول کشیلرینك اوصادبەلری تزلگان. هر اوصاد بەنك اوزینه مخصوص بیری، قارالتیلری بـولا، اوصادبەدە برسی طورا طورغان، ایکنچیسی طورمی طورغان قارالتی بولا، طورا طورغان قارالتی اویدر، طورمی طورغان قارالتیلر آمبار، کلەت، سرای، لاباس، مونچه، ئەوندر. آمبار، کلەت کبك قارالتیلردە اورلقلی ایگون صاقلانه. سرایغه اوطون، پچان قویولا، لاپاسلردە یورت حیوانلری طورالر. مونچەدە کشیلر یووینەلر، ئەوندە ایگون کیبدرەلر. بەرەنگی، کابسته باقچەسی آغاچ باقچەسی بولردە اوصادبەدن حساب ایتولەلر. قایسی بر اوصادـ بەلرنك طوتاش سوروب ایگون چاچه طورغان ایگونلـگی، پچانلـگی مال یورشیدە بولا. اگردە اویلر بر رەتلی تزولوب صالونوبدە ایگونلك، پچانلك بیری شول اویلرنك تیرەسندە آیرم بولسە آنگا «آول» دیلر.

اگردە آول زور بولسە، آندە مکتب، مسجد، ایکی یا کە بر امام وبر مؤذن بولا. آولدە هر بر صاو تازا ایر کشی هر یل خزینەگە بر مقدار آقچه بیرە؛ اول آقچەنی خزینەدن بتون خلقنك کیرەگینه صرف ایتولە: مکتبلر بنا ایدلوب آندە معلملر قویولا وآلرغه وظیفەلر بیرولە، شفاخانەلر صالونه آندە دوقتورلر فیلشرلر قویولا؛ کوپرلر، یوللر توزەتدرولە.

§ ۸ — ۋولوست.

بزنك مکتب... ۋولوستندەدر ۋولوست زور وکچکنه بر نیچه آولدن عبارتدر. بتون ۋولوستنك پلانندە آلورغه بولا، ۋولوستنك پلانن توشرگاندە هر بر آیروم آوللر، آوللرنك بیلەی طورغان بیرلری، آندەغی طاولر، چقورلر، کوللر، یلغەلر، اینشلر، یوللرنك بارسندە کورسەتورگە کیرەك. ۋولوستنك ادارەسی شول ۋولوست کشیلرینك اوز آرا بر نیچه یلغه صایلاب قویغان ۋولوستنوی استارشینه قولندەدر. ۋولوستنك اوزینه خاص ۋولوستنوی پراۋلینیه اسمندە محکمەسی بار. قایسی بر واق تویاك نزاغ ودعوالرنی تیکشروب حکم ایته طورغان ۋولوستنوی صود اسمندە اوزینه مخصوص صوتیدە بار.

§ ۹ — طبیعی و صنعی حدود — چیکلر.

یەنەشە اوصادبەلرنك، آوللرنك، کورشی ۋولوستلرنك بیرلری بر برسینه ترەلەلر. مونه بو اوصادبە وآوللرنك هم ۋولوستلرنك آرالرینه «حدود ـ چیك» دیولە. بو

چیکلر بعضا اینش، یلغه، کول کبك طبیعی بولا. اگرده بولرنڭ آرالرنده مۇندای طبیعی چیك بولماسه، بولر آراسینه بورازنه، چۇقۇر، کاناو قازیلر؛ بوندای آدملر طرفندن یاصالغان چیکلرگه «صنعی حدود ــ چیك» دیۇله. بو چیکلرنی برده بۇزارغه یارامی، بوزوچینی عیبلی ایتوب جزا بیرۇلەدر.

١٠§ — افق وانڭ جهتلری.

قایچان بز برەر تیگز اورنده تورساق؛ مثلا: کیڭ بر باصونڭ اورتاسنده؛ شول وقت بزگه یراقده کوك ییرگه ترەلۇب، ایکاوی برگه قوشۇلغان شیکللی بولۇب کورۇنەدر. بز قایسی یاقغه قاراسافده یراقده ییر بلەن کوك تیرەسینڭ چیکلەنگان اورننده، آنڭ آرت طرفنده نرسه بارلغی بزگه بلنماینچه بزنڭ کوزگه یاشرن قالا طۇرغان بر صزق کورەبز؛ مونه شول بزنڭ کوزگه کورنگان توگارەك صزقنی

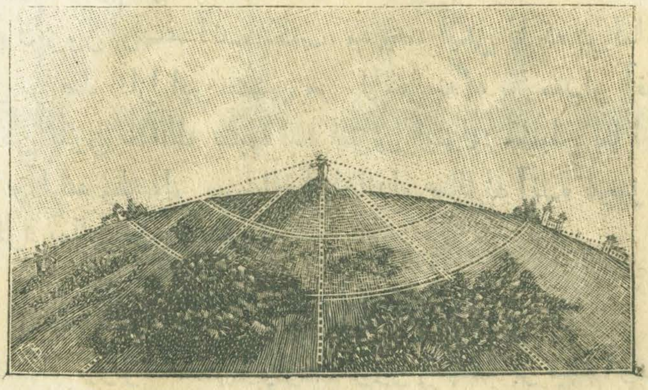

افق.

«افق دائرەسی[1]» دیوب ئەیتۇله؛ واقعده بو صزق بوندای خط یوق. یوغاریرەق اورنغه مۇنۇب قاراساق اول توگەرەك صزق بزنڭ کوزگه تاغنده زورراق بولوب، کوك بزگه اوزینڭ چیتلری بلەن افق صزغینه تایانغان گوبمەز وکیمەسی بلەن کورینەدر. قۇیاشنڭ کوك کیمەسی بوینچه کورنشن تجربه ایتۇب قاراساق، قۇیاش کۇننڭ یارتیسی بولغان وقتده افقدن یوغاری هر نرسەدن بیوك بولۇب کورینه. اگرده بز شول وقتده یوزیبز بلەن قۇیاشقه قارشی بولساق، آلدبزده افقنڭ جنوب طرفی، آرتبزده شمال، صولبزده شرق، اوڭ یاغبزده غرب طرفی بولا. مونه بو دورت:

---

(١) دائره ـ صزق، خط.

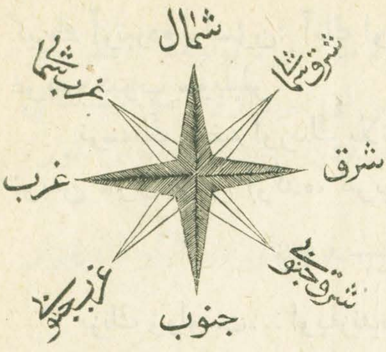

شرق، غرب، جنوب، هم شمال طرفلرینه «اصل (۱) جهتلر» دیوب ئەیتەلر.

افقنڭ اصل جهتلرندن، باشقه یاقلریده بار: شمال شرقی، شمال غربی، جنوب شرقی، جنوب غربی جهتلریدر. افق دائرەسینڭ جهتلرینی کوزگه کورینه طورغان نرسەلرنڭ کولەگەسی بوینچه تجربه قیلوبده بلورگه بولا. اگرده تیبتیگز ییر اوستنده توز بر آغاچنی ییرگه قادالونسه، کوننڭ اوّلگی اولوشنده آنڭ کولەگەسی قصقاره ایکنچی اولوشینه تابا اوزایادر کولەگه تمام قصقاروب یتکان وقتنی کون اورطەسی توشلك زمانی دیوب ئەیتوله.

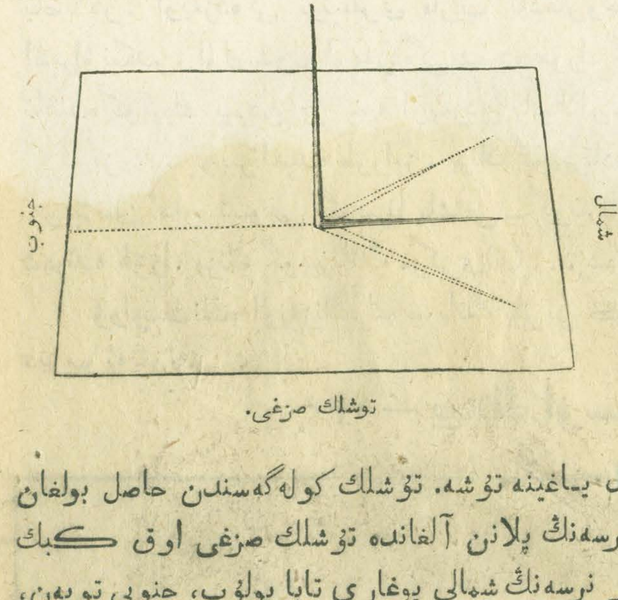

توشلك صزغی.

توشلك کولەگەسی شمال یاغینه توشه. توشلك کولەگەسندن حاصل بولغان صزقنی توشلك صزغی دیلر. نرسەنڭ پلانن آلغانده توشلك صزغی اوق کبك صزق بلەن کورسەتەلر؛ بو هر نرسەنڭ شمالی یوغاری تابا بولوب، جنوبی توبەن، شرقی اوڭده، غربی صولده بولو قاعدەسین کورسەتو ئوچوندر.

§ ۱۱ — نرسەلرنڭ اورنلارینی بیلگولەو.

اگرده بز چیتدن مکتب بناسینه قاراساق، اول بزنڭ آلدبزده کورینه. شول ییردن قوزغالماینچه، بز آرتبز بلەن بورولساق، اول بزنڭ آرتبزده بولا، اوڭغه یاکه صولغه قاراساق، بزنڭ اوڭبزده یاکه صولبزده بولور. اگرده مکتب بزدن شمال طرفنده بولسه، بز قایسی یاقغه ئەیلەنسه کده اول همان شمال یاغنده قالا. مونڭدن بلنەدر: ییر یوزنده بولغان هر نرسەنڭ اورنسی ییرنڭ توب یاقلری بلەن تعیین ایتوله، شوڭا کوره بر شهر طوغرسنده سویلەسەلر، اول شهر کیرەك بزنڭ آلدبزده،

(۱) توب یاقلر.

کیرەك آرتبزدە بولسوُن؛ آنڭ اورنسن اصل چهتلرگه قاراب شمالدە، جنوبدە، شرقدە، غربدە دیوب سویلیلر.

نرسەنڭ یاکه اورننڭ پلانلرین صزغاندە، شمال طرفن یوغاری، جنوب طرفن توبەن شرق یاغن اوڭدە، غرب یاغن صولدە ایتوب توُشوُرەلر.

§۱۲ — او یازلر گوبیرنالر.

بزنڭ ۋولوست... اویەزندەدر. اویەز کوب یبردن هم بیك کوب ۋولوستلردن یاصالادر. اویەزدەگی ترتیبلرنی قاراب باشقاروچی، اویـەز باشلغی یاکه اسپراۋنیکدر. اول شول اویەزدەگی شهردە طوُرا. گوبیرنالار اویەزلرگه قاراغاندە تاغندە کوبرەك یبردن بر نیچه اویەزدن یاصالالر.

بز... گوبیرناسندە طوُرابز. بزنڭ گوبیرنادە بارسی... اویەز بار. بتوُن گوبیرنانی ادارە ایتوچی گوبیرنا باشلغی — گوبیرناطوُردر. اول گوبیرنانڭ باش شهرندە طوُرا. بزنڭ گوبیرنانڭ مرکزی(۱)... شهریدر.

ۋولوستنڭ، اویەزنڭ، غوبیرنانڭ یبرین کورسەتە طوُرغان پلانغە خریطە دیوب ئەیتولە.

§۱۳ — یبرنڭ اوُستی.

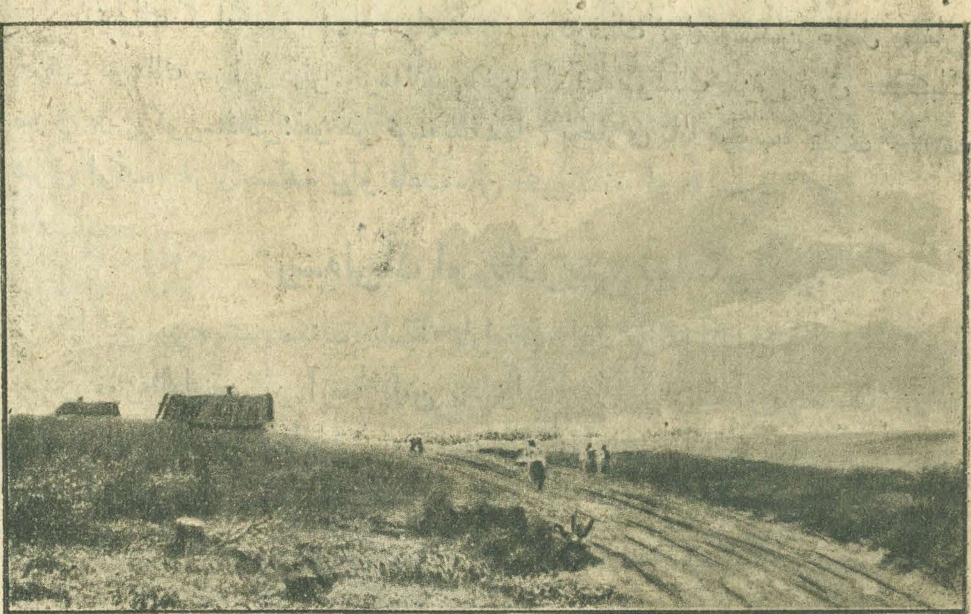

تیگزلك.

(۱) اورطەسی

بزنك آولنك (شهرنك) تیرەسندە باصولر، بولونلر بار، بولرنك اوستی هر اورندە بر تورلی توگل: قایسی اورنلری توز، قایسی اورنلری زور صو اوستنلەگی طولقن صماق قالقو، اینـگو، چوقرلی، چاقرلی، تیگزسزدر. یېر اوستندەگی توز، تیگز اورنلرغە «تیگزلك» دیولە.

تیگز یېرلرنك کوبسندە عادتدە اورمان، بولون، سورە طورغان ایگونلك یېرلر بولا. تیگزلکنك مونئایلرینە «اووە» دیلر.

طاو هم وادیلر.

یېر اوستندەگی بییك اورنلرغە «طاو» بر رەتدن تزیلوب کیتکان طاولرغە «تزلگان طاولر» ـ طاو اوستندەگی تیگز اورنلرغە (جەیلەو) یایلا، ایکی طاو آراسندەغی کیك اوزون چوقورلرغە «وادی» طاونك تیگز یېرگە کیلوب توشە طورغان سوزەك اورنلرینە «طاو ایتەگی» طاولرنك ایك بییك یرینە طاونـك «توبەسی» ایتەگی بلەن توبەسی آراسندەغی آونقی اورنینە «طاو بیتی، طاو قابرغاسی» دیوب ئەیتەلر.

ایکی طاو آراسندەغی طار یرگە (١) «کچید». اگردە تیگز یېردە یالغز اولەنگنە بولسە، اورمان آغاچلق بولماسە آنگا (٢) «استیپ» دیلر.

(١) کیچو. (٢) دالا. بوزقیر، یالان.

استپ.

استیپلرده واورمانلی تیگز ییرلرده عادتده کوللر، بیك صالماقغنه آغا طوٗرغان یلغه‌لر بولا.

ییر یوزنڭ شوندای تیگزلکلر بارکه، آنڭ صوده، اوله‌نده، آغاچده — اوسملکدن بر نرسه‌ده بولمی. قایده، قاراساكده یالغز، قمده یالانغاچ طاشلقغنه بولا. مونه بوندای تیگزلاك‌گه «چول» دیلر. بوندای چوللر آرقلی یورووی غایت چیتندر.

قایسی بر طاولرنڭ توبه‌لریندن اوتلی یالقوٗن، توٗتوٗن یاکه صولی بو ایریگان طاشلر پشقروٗب آتیلوٗب طوٗرا. بوندای طاولرنی «اوتلی طاو» یاکه «ۋولقان» دیوب ایته‌لر.

بعض بر طاولرنڭ توبه‌لرنده هر وقت برده بتمی طوٗرغان قارلر، بوزلر بولا. بوندای طاولرغه «قارلی طاولر» دییوٗله‌در.

ۋولقان.

خریطه‌لرده طاولرنی قاره بویاو بله‌ن یاکه قالونچه صزق ایله یاخود چیتکه طارماقلانوب چاچقلانوب طوٗرا طوٗرغان صزقلر بله صزوب کورسه‌ته‌لر. خریطه‌ده صزقلر بولماغان اورن تیگزلکنی کورسه‌ته. بویاولی خریطه‌لرده اینکش ییرلر، اووه‌لر یه‌شل توسده، یایله‌لر آچیق صاری توسده کورسه‌تله‌در.

§١٤ — ییرنڭ قاتلاوی.

اگرده ییرنی قازوب قاراساق کوره‌مز: کوبمی تیره‌نگه تابا قازیساق بزگه هر اورنده قوم، قزل بالچق، ایزوٓیز هم توٓرلی طاشلر اوچریدر. ییرده بولا طورغان بوقوم، قزل بالچق، طاشلرغه (١) «ییرجنسی» دیوله. ییر آلردن جیبولغان معدنلرنڭ قاتلاولری کتاب کاغدلری کبك آستلی اوستلی بولوب یاطالر. بو قاطلاولرنڭ قالونلقلری هر ییرده بر توٓرلی توگل: قایسی اورنلرده بر نیچه ساژینلر بوانلغنده بولا.

تدفراق: ییرنڭ ایڭ اوستکی قاطلاوینه «توفراق» دیوله. بو توفراق بیك اهمیتلی‌در. بتون اوسملکلر طامرلرینی شول توفراقغه یباروٓب آندن اوزلرینڭ اوسولرینه کیره‌کلی دوٓم (СОКЪ) نی آلالر. هر توفراق قوم، بالچق، چرگان اوسملکلردن وحیوانلردن حاصل بولا طوٓرغان چرك تیرسدن بولا. شوشی تیرس قایسی بر توفراقده کوبروك بولا توفراقنڭ اوسدرو و اوسدرماو خاصیتی شوڭا قاراب یوٓری.

قوملی، قزل بالچقلی، قارا بالچقلی، صازلامقلی، «توفراقلر» بولادر. قوملی توفراق یالغز قومدنغنه عبارت بولا. بوندای توفراق اوزینڭ آشاسندن صونی بیك تیز اوتکازه هم بیك تیز کیبه. شوڭا کوره قوٓری هواده بوندای توفراقده اوسملك بیك تیز قوٓریدر. ایڭ هیبت توفراق قارا بالچقلی توفراقدر. قارا بالچقلی توفراقده برده تیرسل‌ماینچه‌ده ایگوٓن بیك یخشی اوڭادر. باشقه توفراقلر ئوٓچوٓن بیك کوب تیرسل‌و کیره‌ك. اگرده تیرسل‌نماسه ایگوٓن بولمیدر.

§١٥ — ییردن چغا طورغان معدنلر.

بز، آنڭ اوستنده یه‌شای تورغان ییردن چغا طورغان معدنلر کشیلر ئوٓچون بیك کیره‌کلی نرسه‌لردر. کشیلر ییردن گرانیت، مرمر، ایزوٓیز کبك بیك کوب توٓرلی نرسه‌لر قازوب چغارلر، بولرنڭ هر قایوسی‌بنالر صالورغه استعمال ایدوله؛ مثلا، قزل بالچقدن کیرپچ صوغالار، چولمه‌ك کبك توٓرلی پاصودالر یاصیلر؛ ییردن چغا طورغان توٓز آشارغه توٓتوٓلا؛ ییر کومری یاغو ئوٓچون استعمال ایتل.

آلتوٓن، کموش، تیمر، باقر، قالای، قورغاشن وباشقه توٓرلی قیمتلی طاشلرده ییردن چغادر. کموش، تیمر، باقر کبك (٢) «معدنلر» کوبروك باشقه نرسه‌لر بله‌ن قاطناش بولالر، آلرنڭ ییردن چغاریلغان طبیعی حاللرنده «رودا» دیلر. خالص

(١) طاو نوعلری، Горная порода

(٢) Металлы.

معدننی آیرور ئوچون مخصوص اشله‌نگان زور پیچلرده یاندرالر. معدننی آکارغه قاطناشقان نرسه‌لردن آرچیلر. آلتون بله‌ن پلاتینه باشقه نرسه‌لرنڭ قاطناشولرندن باشقه خالص بولوبده طابولالر. بولر کوبره‌ك بالچق، قومغه قاطناشقان بورتکلر بولا. بو آلتون بورتکلرن بالچقدن ماشینه بله‌ن صوده جووب آلتونن آیرالر، قوم، بالچق وباشقه معدنلر صو بله‌ن جوولوب آغوب کیته. آلتون هم پلاتینه آغر بولغانغه کوره توبده قالالر.

§١٦ — صو.

صو ییرنڭ اوستنده‌ده، اچنده‌ده بیك کوب، صولرنڭ کوبره‌گی کوللرده، یلغه‌لرده، دیڭگزلرده‌در.

ییر اوستنده قازان ره‌وشلی هر یاقدن بییك قری بله‌ن احاطه ایتلگان اورنلرنڭ صو بله‌ن طولی بولغانلرینه «کول» دیب ایته‌لر. اچنده صو آغا طورغان اوزون چوقورلرنی «یلغه» دییوب ایته‌لر. یلغه‌لر اوزلرینڭ صولرینی ییر آستندن آلوب هر وقت آغوب طورالر. یلغه‌لرنڭ بیك شه‌بده آقرنلابده آغا طورغانلری

یلغه نڭ باشی (منبعی)

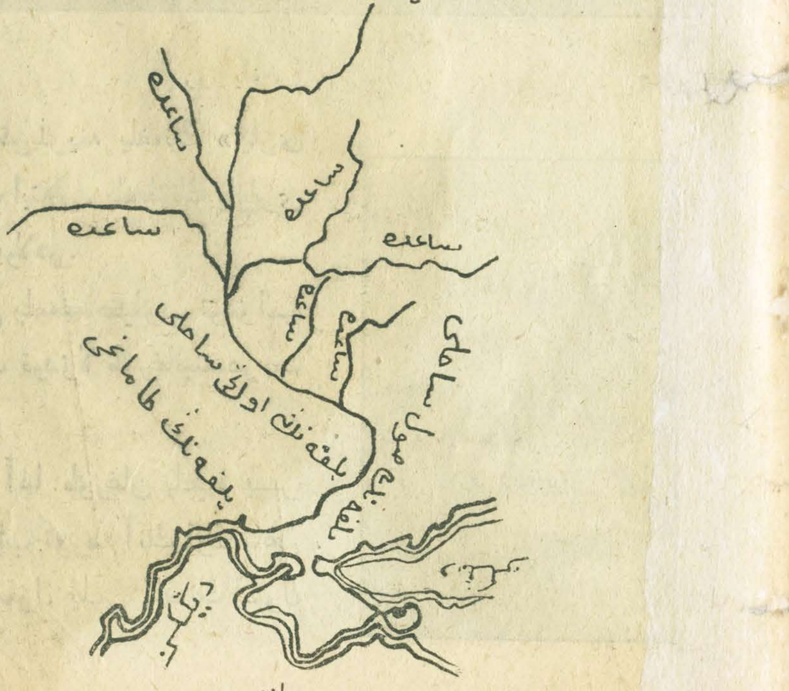

یلغه.

بولا، اچنده یلغه‌لر آغا وآنك صووی بلن طولا طورغان چوقورلرنك نەق اورطه‌سن یلغه‌نك «اوزه‌گی» دیلر.

یلغه‌نك چقغان یبرینه، «یلغه (١) باشی»، یلغه‌نك دیگزگه، کولگه، یاکه باشقه یلغه‌غه باروب قوشولا طورغان یبرینه یلغه‌نك «طاماغی» (٢) دیلر.

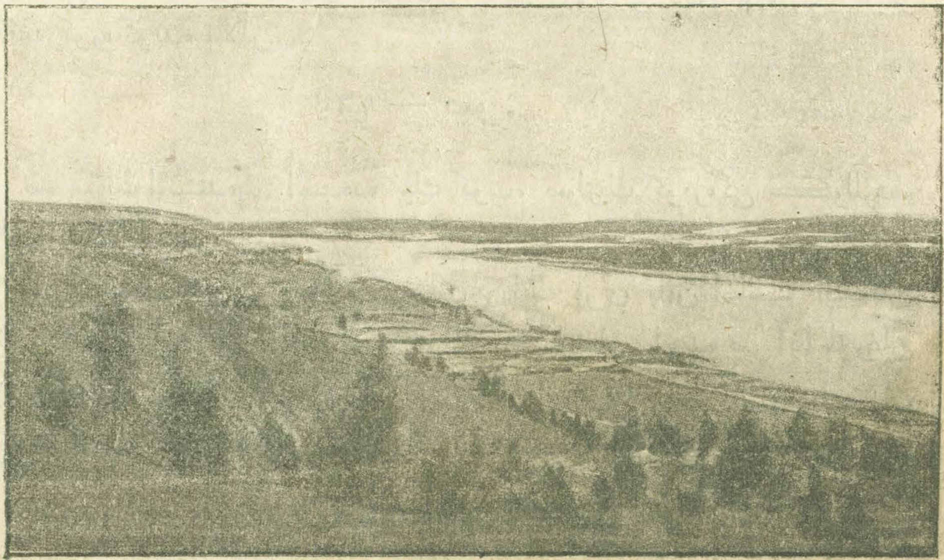

زور یلغه.

یلغه‌نك ایکی قریلرینه یلغه‌نك «یاری یاکه ساحلی» دیوب ایته‌لر. یلغه‌لرنك یارلری تکه هم سوزه‌ك بولادر.

بر یلغه ایکنچی یلغه‌غه کیلوب قوشولسه یلغه‌نك شول کیلوب قوشولا طورغانینه عربچه «ساعده» (٣) دیلر.

اگرده یلغه‌نك آغا طورغان یاغینه بر کشی آلدی بلن قاراب تورسه آنك اوڭ یاغی شول یلغه‌نك اوڭی، صول یاغی یلغه‌نك صول ساحلی بولادر.

تکه یار.

(١) منبع Истокъ (٢) منصب устье. (٣) آرق притокъ

اگرده یلغه، باشن بیك یردن آلسه، آنڭ آغومی بیك اوتکون بولا، بونده یلغه اوزینڭ آغومنده بیك زور طاش اویملرینه اوچرایدر؛ اول طاشلر صـو بلەن بر گه آغوب، یوغاری یردن توشه‌لرده صونڭ یولینه اوطرالر. صو، شول طاشلر توغرو سینه کیلوب یتکاچ، طاشلرغه بەر یلوب بولغانه و کوبکله‌نه. بو طاشلر قایسی یلغه‌لرنڭ آغاطورغان اوزه‌کلر-

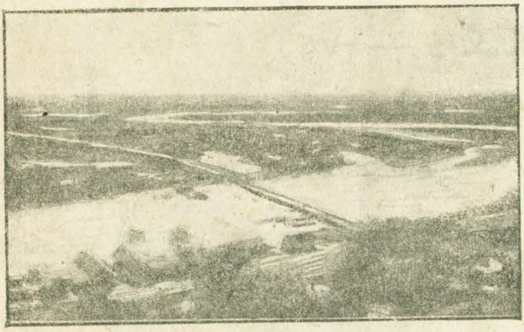

یلغه‌نڭ سوزه‌ك. توبه‌ن یاری.

ینه‌تو بله‌نوب، باسقچ، باسقچ بولوب کیتـكان یرلر بار. بولرغه «بوصاغه، کیسه‌لته (١)» دیلر.

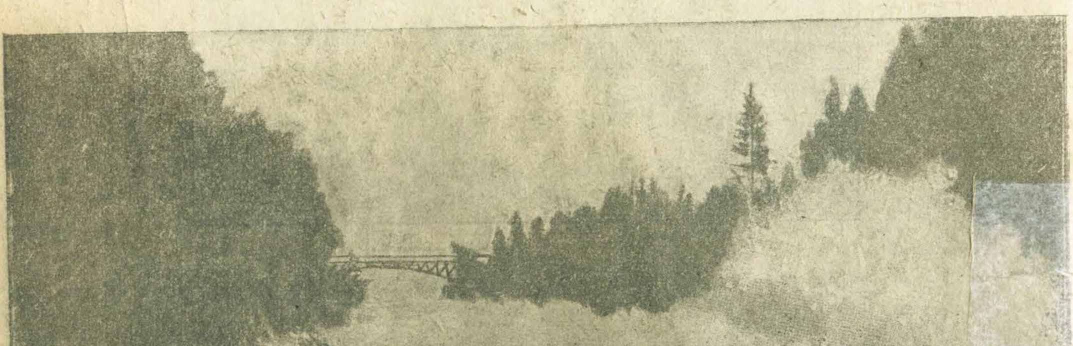

شارلاوق

порогъ (١)

اگردە، یلغە اوزینڭ آغوندە، تکە بولوب توبەن آشالوب توشکان اورنینە اوچراسە، صو آندن ارغوب توشوب «شارلاوق یاکە چوگرمەك(١)» حاصل ایتەدر.

§١٧ — دیڭگزلر.

زور صو بلەن قابلانغان کیڭ میدانغە، دیڭگز دیوله، دیڭگزلرنڭ بیك زورلری بار. بر چیتندن ایکنچی چیتینە قدر بولغان کیڭلکلری بر نیچە چاقرمغە صوزولادر،

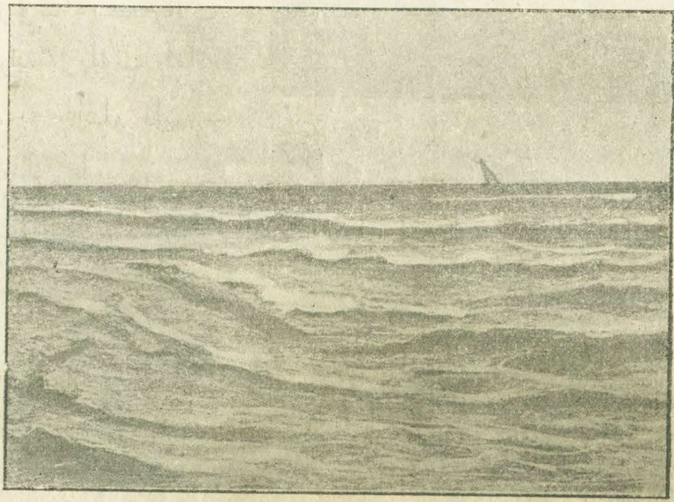

دیڭگز.

دیڭگزلرنڭ زورلرینە «طش دیڭگز(٢)» دیلر. طش دیڭگزلر دنیادەغی

آطلار کورفز.

(١) شلالە водопадъ
(٢) بحر محیط океанъ

ایك زور، ایك تیره‌ن دیڭگزلردر. دیڭگزنڭ تۉبنده‌ده قۉری ییر اۉستی کبك تیگزلك، طاولق هم وادیلر (١) بار. دیڭگز تۉبنده بولا طورغان طاولر، صونڭ اوستینه قالقوب چغوب قۉری ییر میدانی یاصیلر. بوندای؛ ص‍.و اوستینه قالقوب چقغان قوری ییرگه «آطاو، اوطراو (٢)» دیلر.

دیڭگزلرنڭ صووی طۉزلی، آچی بولا، اچه‌رگه یارامی، بیك صاف اوته کورینه، قایسی اورنلرده دیڭگز توبنده‌گی بر نیچه ساژین تیره‌نلگنده یاطه طورغان نرسه‌لر آیرم آچق کورونه‌لر. دیڭگزنڭ اۉستی کون آیاز بولسه زه‌ڭگر، بۉلۉطلی کۉنده قارا تۉسده‌بولا، صووی طۉنقلقدن چیتدن کوزگی کبك یالتراب طۉرا. ییل داوول بولسه، دیڭگزنڭ اۉستی بیك قورقنچ ره‌وشده طولقنلانه‌در.

دیڭگزده طولقۉن ییلگه قاراب یۉری، اگرده ییل قۉتلی بولسه، طولقۉنده شول چاقلی شه‌ب بولا، حتی طولقۉننڭ اونبیشه‌ر ساژین یوقاریغه کوتاریلگان چاقلریده بولغالی. ییلسز وقتده‌ده دیڭگز اۉستی بیك طن بولمی. دیڭگزده صو ته‌ولگینه ایکی مرتبه آرتوب اوستکه کوته‌ریله، ایکی مرتبه قایته، صونڭ اۉستکه کوته‌رلووینه „طاشو (٣)" وقایطووینه „صونڭ قایطووی (٤)" دیلر.

دیڭگزنڭ قایسی بر اورنلرنده صو ویلغه صووی کبك تۉرلی یاقغه طابا آغوب طورا بوگا „آغنتی (٥)" دیلر.

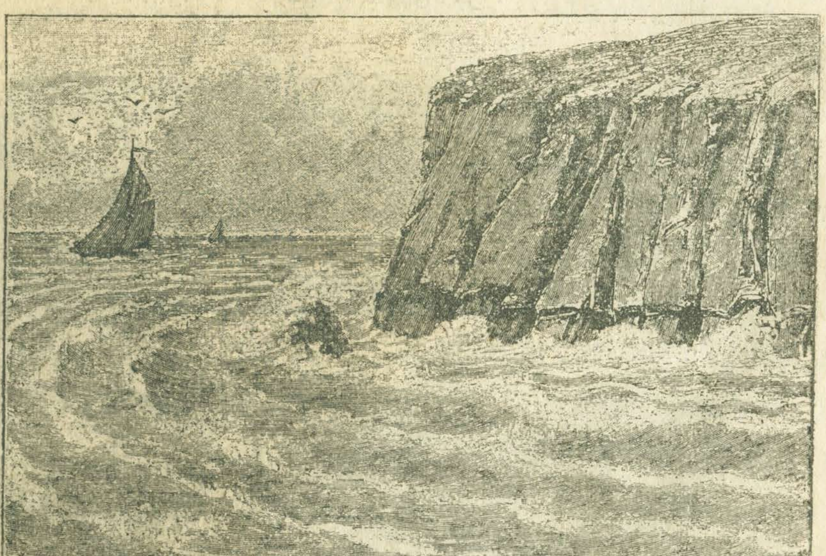

طاشو - ٥ رسم.

мор- (٥) отливъ (٤) приливъ (٣) جزیره островъ (٢) долины (١)
ское теченіе.

دیڭگزده‌تۆرلی‌صو حیوانلری بیك کوب بولا، ایڭ زورلری کیت، مارژی، تولین در.

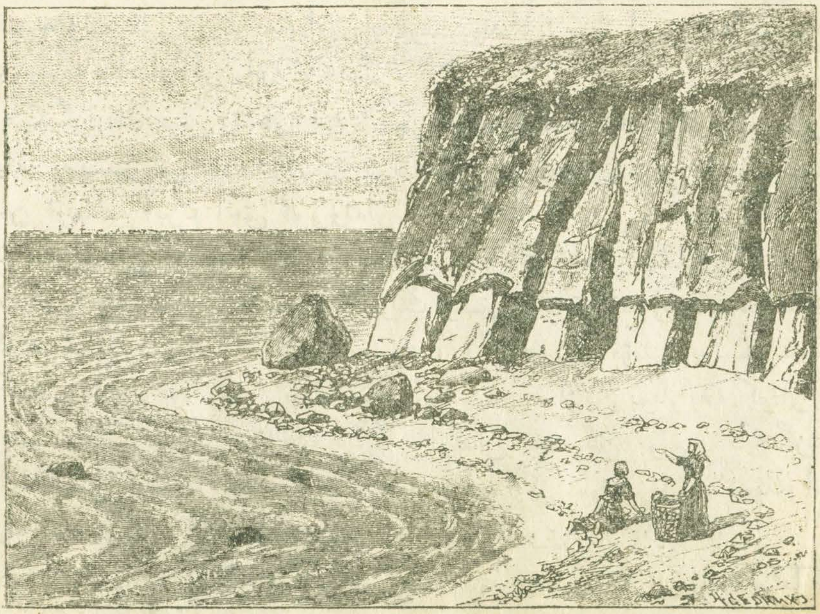

٥- صونڭ قایطووی - جزر.

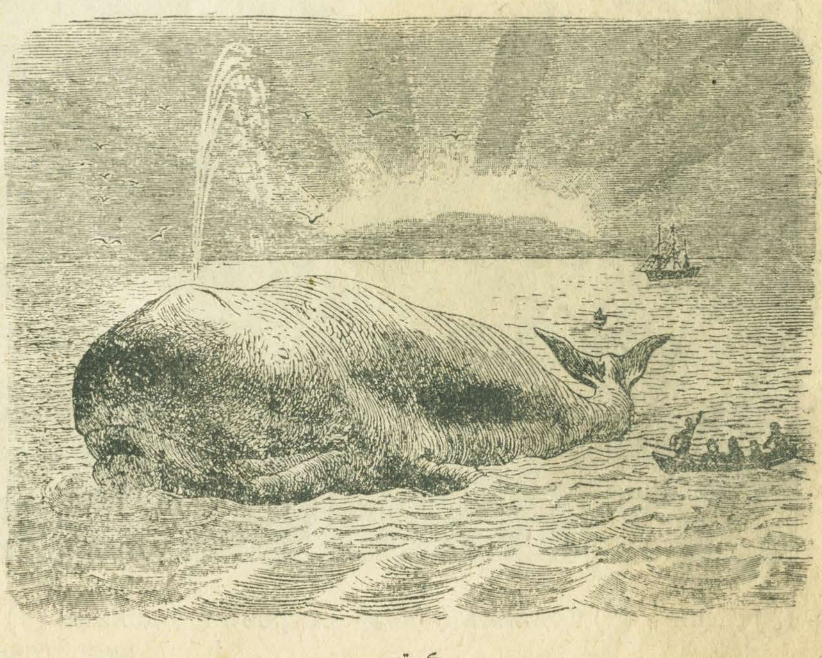

کیت.

بونلردن باشقه: تورلی بالقلر، قسقچلر، کییکلر، قورتلر کوبدر.

دیڭگزلرنڭ چیتی کوبرەك تیگزسز، کرینتیلی، چغنتیلی بولادر، قوری ییر دیڭگز اچینه اوزنایوب صوزولوب کروب طورسه، آڭا «یارطی آطاو» دیلر. یارطی آطاونڭ نەق اوچینه «بورون» دیلر. دیڭگزنڭ قوری ییر اچینه کروب طورغان ییری، اگردەزور بولسه «کورفز»، کچکنەبولسه «لیمان - بوختە» دیولەدر.

ایکی دیڭگزنڭ بیك طارغنه بولوب قوشلغان ییرینه «بوغاز»، ایکی قوری ییرنڭ قوشلغان ییرینه بیك طار بولسه «برزخ» دیلر.

§١٨ — هوا، ییل، چق، قراو، طومان، بولوط، یغمور، قار.

قوری ییرنڭ وصونڭ بوتون اورنون بر تورلی «جسم» چلغاب آلغان. بز شول جسمنی «هوا» دیوب ایتەبز. هوا توسسز توnوق اوتەدن اوته کورونه طورغان بر نرسەدر. اول بزنڭ بوتون اطرافبزنی چولغاب آلغان بولسەده، بز آنی صولاب، آنڭ اچندە یوزوب یورساکده، آنی کوزبز بلەن کورمیبز، باری ییل ایسکان وقتده هوانڭ کیساکلرینڭ یوزو بزگه کیلوب تیگانون گنه سیزەبز. هوا شولای بوتون ییر اوستون چولغاغان بولسەده هر اورنده بر تورلی توگلدر.

اگرده بر کشی طاو باشینه منسه، اول آنده هوانڭ توبەنگەقاراغانده صالقونراق هم صولاو ئوچون آورراق بولغانون سیزه. بو شونلقدن کیله: بییك ییرلرده هوا توبەن ییرلرگه قاراغانده صییغراقدر. صولاو ئوچون صییق هوا بیك آور بولا. صییق هوا قویاشنڭ قزووی بلەنده بیك آزغنه یلینه. شوڭا کوره قایسی بر طاولرنڭ باشلرنده قشلقدەغنه توگل حتی قزو واسسی جای اورطەسندەده قارلر بولا.

ییل: هوا بیك سیرەك وقتدەغنه تیك طورا. یوقسه کوب چاغنده قایسی یاقغه بولسەده بر طرفقەایسوب، قوزغالوب طورادر. قویاش ییرنڭ بوتون اورنون بر توسلی یلیتمی، قایسی یاقده قویاشنڭ یلوسی کوب، قایسی یاقده آزدر. قویاشنڭ یلوسی کوب بولغان یاقنڭ هواسی یلی، یلوسی آز تیگان یاقنڭ هواسی صالقون بولا. صالقون هوا، یلی هواغه قاراغانده قوییراق هم آورراق، یلی هوا صییغراق هم یڭلرەك بولا. صالقون هوا آور بولغانغه کوره، یوغاریغه کوتەریلوب کیتکان یلی هوا اورنینه، توبەن توشەدر. یلی هوا یڭل بولغانلقدن، یوغاری کوتەریلەده صالقون هوا کیلگان طرفقه طابان آغوب باradر. قش کونندە ایشکنی آچساق کورەبز: طشدن صالقون هوا ایشکنڭ آستندن کره، شول اوق وقتده یلی هوا ایشکنڭ اوستندن طشقه چغادر. بو بزگه یلی هوا بلەن صالقون هوانڭ یورووینی بیك آچیق کورسەتەدر. شولای

یلی هوا اورنینه صالقوُن هوا، صالقوُن هوا اورنینه یلی هوا کیلوب بر توقنامی هوا یوریده طوُرا. اسسی یاقلرده‌غی یلی‌هوا، صالقوُن طرفلرغه، صالقوُن طرفلرده‌غی صالقوُن‌هوا، یلی طرفلرغه آغوُب ایسوُب بارادر. هوانڭ شول یوروینه بز «ییل» دیبز.

چق: چنایاق ته‌ریلـکه‌سینه آزراق صو صالوُب، بولمه‌گه یاکه ایشك آلدینه قویایق: بر ایکی کوُن طوُرغاننڭ صوڭنده، بو تاریلـکه‌ده صو بولماس، آنده‌غی بار صو یوغالوُب بته‌ر. بو صو قایده کیتکان؟ بو صو پارغه «بو»غه ایله‌نوُب هواغه اوُچقان. دیڭـگزلر، کوللر هم یلغه‌لرنڭده صولری بوُلانوُب هواغه کوته‌ریله‌لر.

هواده صولی پار بار. بونی یاخشیراق بلوُر ئوُچوُن شوندای بر تجربه یاصایق: یلی بولمه‌گه صالقوُن بر استاکان کرتوُب اوستەل اوُستینه قویساق بر نیچه مینوتدن صوُڭ بو استاکاننڭ تیره‌سینی واقغنه صو طامچیلری قابله‌ر. بو طامچیلر قایدن کیلـگان؟ و نیچوُك یولغانلر؟ — هواده‌غی صولی پارلر صالقوُن استاکاننڭ استینه‌لرینه تیوب صووقلانوُب، قوییلانوُب واق طامچیلرغه ایله‌نگانلر، شولای اوق ییرده‌ده کوُنز کوته‌ریلـگان صولی پارلر کیچ بله‌ن، هواغه قاراغانده صالقوُنراق بولغان ییرگه‌و اسملکلرگه تییه‌لرده‌واق طامچیلرغه ایله‌نه‌لر. موُنه‌شول طامچیلرغه „چق“ دیوله‌در.

قراو: کوُز کوُنارنده ییر اوستنده‌گی نرسه‌لر بیگره‌کده صوونالر، شونلقدنده هواده‌غی ئه‌لیگی صولی پارلر صالقوُن ییرگه تییه‌لرده قارلانالر. یعنی واق قار بوُرتکلری حاصل بولادر. بو قار بوُرتکلری بوُتوُن اوسملکلرنڭ اوستوُن قابلیدر. بز شول قار بوُرتکلرینه „قراو“ دیبز.

طومان: صولی پار یلی‌هوادن صالقونراق هوا آراسینه باروُب کرسه، اول آنده قوییلانوُب، واقغنه‌صو بوُرتکلری کبك بولوُب کوزگه کورینه؛ بز مونی «طوُمان» دیبز.

بوُلوُط: اگرده طوُمان یوقاریغه کوته‌ریلوُب هواده یوُزوب یوُرسه بز بوڭا «بوُلوُط» دیبز.

یاغمور: بوُلوُط بله‌ن طوُمان ایکیسی بر نرسه‌در. توبه‌سنده بوُلوُط کوروُنه طوُرغان طاونڭ باشینه منگان کشی، طاو باشنده اوزن طوُمان اچنده کوره‌در. اگرده یوغاریده، آنڭ اچنده بوُلوُط آغوب یوُری طوُرغان هوا صالقوُنایسه کچکنه صو بوُرتکلری زورایوُب، بر برسی بله‌ن قوشلوُب صوطامچیلری بولالر. بو صو طامچیلری یکلروك چاقلرنده هواده یوزوُب یوربلر. آورایا توُشکاچدن طامچیلاب ییرگه توُشه‌لر بز بوڭا «یاغمور» دیبز.

بوُز: بو طامچیلر ییرگه توُشکانده هوانڭ صالقوُنراق قاتلاوینه توغری کیلسه‌لر

جه‌یل‌کده بولسه، توگوب قانوب بیرگه یومری بوز کیسه‌کلری، قشلقلا بولسه تورلی ماطور ره‌وشلرده یومشاق قار بولوب توشه‌لر.

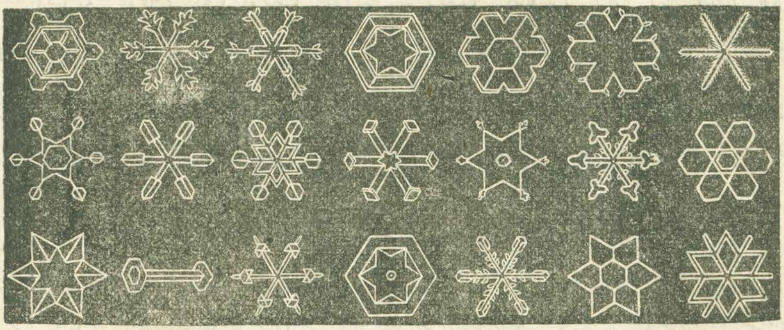

قارلر رسمی.

§ ١٩ — اقلیم.

قویاش بوتون ییر یوزن هر کوننی یاقترطا هم یلیطا. یاقتیلق، یلیلق، اوسملکلر، حیوانلر، کشیلر ئوچون ایك کیره‌کلی نرسه‌لردندر. اگرده ییر یوزی هر وقت صالقون، هم قارانغی بولسه، جانسز چول حالنده کورینور ایدی. دقت بلن قارالسه کوریله‌در: قویاش نیقدر یوغاری بولسه، شولقدر آنك اسسیلگی، قزووی کوب بولا. جه‌ی کونی، باشقه وقتلرغه قاراغانده قویاش یوغاری کوریله‌در.

شونلقدن جه‌یلکده ییر اوستی، باشقه وقتلرغه قاراغانده قزووراق بولا. قشلقده حتی کون اورطه‌سنده‌ده قویاش بیك توبه‌ن کورونه؛ شوکا کوره ییر اوستی قش کونی آز یلینا هم صووق بولا. ییر یوزنده قویاش نه‌ق توبه اوستنده‌گنه طورا طورغان اورنلری‌ده بار، بوندای ییرلرده قش بوتونلی‌ی بولمی بوتون یل ئه‌یله‌نه‌سینه آنده کونلر قزو، اسسی بولا بو ییرلرگه «اسسی یاق(١)» دیلر بونك کیریسنچه کون اورطه‌سنده قویاش کوککه کوته‌رلمی طورغان اورنلرده بار. بوندای ییرلرده یل ئه‌یله‌نه‌سینه کونلر صالقون بولا بو ییرلرگه «صالقون یاق(٢)» دیلر.

قایسی بر ییرلرده کونلر آرتق یلیده صالقونده بولمی اورطه‌چه‌غنه بولا. مثلا بزده قویاش ییرنی اورطه‌چه‌غنه یلیطا، شوکا کوره بزنك یاقنی «هواسی اقلیمی» «اورطه‌چه یاق (٣)» دیلر.

قویاشنك اسسیلگی ییرنیگنه توگل، هوانیده یلطا، اسسی ییرلرده هوانك یلنووی

(١) منطقهٔ حاره. (٢) منطقهٔ بارده. (٣) منطقهٔ معتدله.

کوبره‌ك، صالقون، صووق اورنلرده آزراق بولا. دیڭگزلرگه یافنراق اورنلرنك هواسی، آڭارده صولی پار (بو) کوبره‌ك بولغانغه کوره جووش، دیڭگزلردن، زور یلغه‌لردن، یراق اورنلرنك هواسی، آنده صولی پار آز بولغانغه کوره قوری بولا. هوانك یلیلق، صالقونلق، جووشلك خاصیتلرینه «اقلیم (۱)» دییوله. یلیلقنك درجه‌سینه قاراب اقلیم: یلی، اسسی، اورطه‌چه، صالقون، جووش، قوری بولا

§ ۲۰ — کرهٔ مجسمه، کرهٔ مسطحه.

یيرنی بورونغی زمانده کشیلر یاصی، تیگز، چیگی، قرییی بار دیوب اویلاغانلر؛ آلرنك اویلرنچه، اگرده بر کشی قایسی طرفقه بولسه‌ده بر یاقغه طابا کیتسه، بارا طورغاچدن اول بیك زور بر دیڭگزگه باروب یيته، اگرده دیڭگزده شول بارا طورغان یاغینه طابا کیتسه بر نیقدر بارغاچ، دیڭگزنك چیتینه باروب یيته؛ آنك اول یاق چیتی توبسز بر اوروُن؛ آنده بوتون دنیاده‌غی دیڭگزلرنك صولری بوتوروب، توبکه آغوب توشوب کیته‌در. بورونغی خلقلر دیڭگزنك شول توبسز یيرینه باروب توشه‌ربز دیوب، دیڭگزلرده بیك کوب سیاحت ایتمه‌گانلر، لکن صوڭندن عالملر تیکشروب بلگانلر؛ یير بورونغیلر اویلاغانچه یاصی توگل ایکان، بلکه ریزینکی طوب کبك توگه‌ره‌ك؛ هر بر توگه‌ره‌ك نرسه‌نك چیتی، قرییی بولماغان کبك یيرنگده چیتی قرییی یوقدر.

یيرنك چنلابده، نیچوك ایکانون بلو اوچون قوریده، صوده‌ده سیاحت ایتوب بوتون یيرنی ئه‌یله‌نوب یوروب، اوزلرینك باشده چغوب کیتکان اورونلرینه کیری ئه‌یله‌نوب قایتقانلر؛ قایتقانده باشده چغوب کیتکان یاقلرندن توگل ایکنچی طرفدن: قویاش بایوشینه طابا کیتکان کشی، قویاش چغوشی یاغندن ئه‌یله‌نوب قایتمشدر.

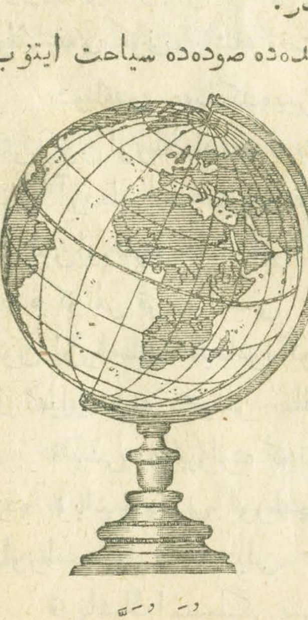

کرهٔ مجسمه.

مونه شوندن صوڭ یيرنك توگه‌ره‌ك بولووندە هیچ بره‌ونك شبهه‌سی قالماغان، بوکونده‌ایندی دنیانی ئه‌یله‌نوب قایتو عادی بر اشدر. یيرنك ئه‌یله‌نه‌سینك یرافلیغی بیك درست ایتوب اولچه‌نگان. یيرنك ئه‌یله‌نه‌سی ۳۷۰۰۰ چافرم ایکانی معلوم بولمشدر. یيرنك ره‌وشن

(۱) климатъ

کورسه‌تورئوچون، کاغددن یاکه آغاچدن یاصالغان توگه‌ره‌ك شارنی «کرهٔ مجسّمه» (١) دیلر.

بوتون ییرنی ایکی توگه‌ره‌ك صزق اچنده کورسه‌ته طورغان کاغدگه «کرهٔ مسطّحه» (٢) دیلر.

یومری، توگه‌ره‌ك نرسه‌نك هر یاغن بر یولی، کوروب بولمی. یالغز شارنك یارطیسیغنه کورونه؛ شونلقدن ییرنك بوتون خریطه‌سون صزغانده ایکی توگه‌ره‌ك صزق اچنده توشوره‌لر. توگه‌ره‌ك صزقنك برسی اچنده. ییر شارینك بر یاغن، صزقنك ایکنچیسینك اچنده، شارنك ایکنچی یاغن کوره‌بز.

§٢١ — قوری ییرنك و صولرنك بولنولری،

کرهٔ مجسّمه‌گه یاکه کرهٔ مسطّحه‌غه قاراساق ییر اوستنده قوری ییرگه قاراغانده صولرنك کوبره‌ك بولغانون کوره‌بز. صو ییر اوستینك دورت اولوشندن، اوچ اولوشی چاقلیدر. بوتون ییرنك دورت اولوشندن باری برگنه اولوشی قوری ییردر، قالغانی صولر بله‌ن قاپلانغاندر. قوری ییر، صودن اوچ زور کیسه‌ك بولوب چغوب طورا، شول زور کیسه‌کلرگه „قوری ییر (٣)" دیلر. ایك زور قوری ییر قویاش چغوشی یاغنده‌غسی بولوب، یاڤروپا، آزیا، آفریقا اسملرنده اوچ‌گه بولنه‌در.

ایکنچیسی قویاش بایوشی یاغنده‌غی قارا ییر یا که‌یا کا دنیا بولوب آمیریقا اسمنده‌در. اوچونچی قوری ییر دنیانك بیشنچی کیسه‌گی بوکا جنوبی قوری ییر، یاکه ایك یاکا دنیا دیوب ئه‌یته‌لر. مونه شولای بوتون ییر بیش کیسه‌ککه بولنه: یاڤروپا، آزیا، آفریقا، آمیریکا، آفستراليا بو کیسه‌کلرنك ایك زورسی آزیا بولوب یاڤروپادن دورت اولوش زوردر.

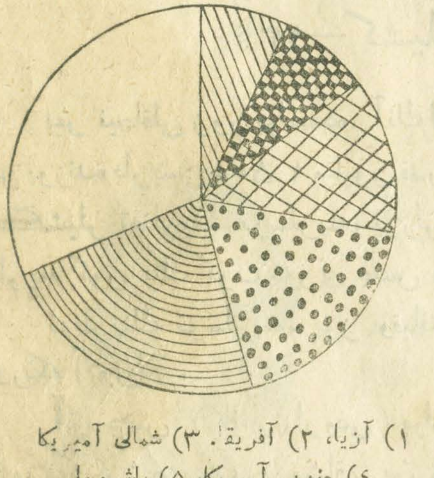

١) آزیا، ٢) آفریقا. ٣) شمالی آمیریکا ٤) جنوبی آمیریکا، ٥) یاڤروپا، ٦) آفسترالیه

اندن قالا آمیریکا صوڭره آفریقا، آندن صوڭ یاڤروپا، ایك کچکنه‌سی آفسترالیه‌در.

---

(١) ییر شاری. глобусъ (٢) плоскошарія, полушарія (٣) материкъ

§ ٢٢— صولرده قوری یبر کبك بیش کیسه‌کـه بولنه‌لر:

١) ئلوغ محیط دیڭـگزی (آزیا بلەن آمیریکا آراسنده) زورلقده ایك برنچیدر؛ بو دیڭـگز بتون قوری یبردن بر یارم قدر زوردر.

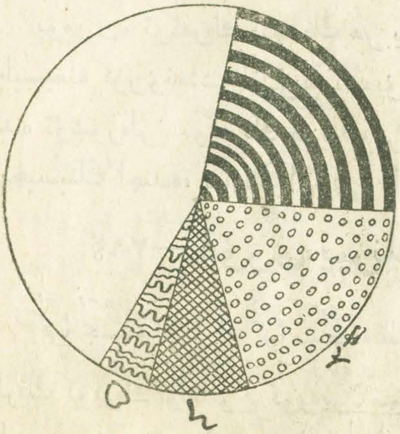

١) ئلوغ محیط دیڭـگزی، ٢) آطلاسی دیڭـگزی، ٣) هند دیڭـگزی، ٤) جنوبی بوز دیڭـگزی، ٥) شمالی بوز دیڭـگزی.

٢) آطلاسی دیڭـگزی (آوروپا بلەن آفریکا، آمیریکا آراسنده) در.

٣) هند دیڭـگزی (آزیانڭ جنوب طرفنده آزیا، آمیریکا، آفسترالیا) آراسنده‌در.

٤) شمالی بوز دیڭـگزی (آوروپا، آزیا، آمیریکا آراسنده).

٥) جنوبی بوز دیڭـگزی (آفریکا، آمیریکا قطعه‌لرینڭ جنوبنده) در.

§ ٢٣— کشیلرنڭ نسللری.

بیر نیچاقلی زور بولسه‌ده، آنڭ اوستینڭ بار یبرینه کشیلر طـارالمشدر. بیر یوزنده باریسی ١,٥٠٠ میلیون قدر کشی حساب ایتوله، بوتون بیر یوزنده‌گی کشیلر تەنلرینڭ توسلرینه، یوزلرینڭ صورت وقیافتلرینه سویلەشه طورغان تللرینه کوره بیك کوب تورلی جنس وقوملرگه آیریلەلر.

تەنلرینڭ توسلرینه، یوز وقیافتلرینه کوره بیر یوزنده‌گی کشیلرنی دورتکه آیوره‌لار.

آق جنس: (کافقاز اروغی) بولرنڭ تەنلری ویوزلری آق؛ کوزلری قاره، زه‌ڭـگر؛ چه‌چلری یومشاق. بورونغی‌دن بیرلی یاوروپاده آزیانڭ جنوب غربیسنڭ؛ آفریقانڭ شمال شرقیسنده یه‌شیلر. بو نسلنڭ خلقی بیك کوب اولوب، بر نیچه ئلوغ، کچکنه قوملرگه آیرولالر: روسلر، نیمسلر، آنگلیچانلر، ایتالیانلر، فرانسوزلر، اسپانیوللر، عربلر، یهودیلر، ئه‌رمه‌نلر.

شــى تمثالى

آق جنسدن كافكازلى بر مسلمان

صارى جنس: بولرنـك تـوسلرى صارى؛ ماڭلايلرى كيك، ياڭاق سويا كلرى چغنتى، كوزلرى كچكنه، قصق، بورونلرى ياصى، چەچلرى قالـون وقاطى. قطايلر، ياپونلر، فينلر، تاتارلر، باشقردلر، قرغزلر، بو نسلدندر.

قزل جنس: بولرنك توسلرى باقرصيمـاق قزل. بـولر آميريكادە يەشيلر نسللرى آزايوب بتوب بارا.

صارى جنس.

قارا جنس.

قزل جنس.

قارا جنس: بولونك تەنلرینك تۆسلری قارا؛ چەچلری قارا هم بۆتورکه، ایرنلری قالۆن، کوزلری زور، بولر آفریقاده آفستراليادە يەشيلر.

§۲٤ — مدنی‌لك، بدوی‌لك، وحشی‌لك.

یېر یۆزندەگی کشیلر، اوزلرینك دنیادەکون کورولری، اعتباری بلەن مدنی، بدوی، وحشی دیوب آتالالر. شهرلر تۆزوب ایگون ایگوب، حیوان آصراب هنر صناعت سودا ایله کون کوره طورغان کشیلرگه «مدنی‌لر» دیبوله. بر اورندن ایکنچی اورنغه کوچوب، حیوان آصرابقنه تركلك ايتە طورغان خلقلرغه «بدوی‌لر» دیلر. بیلگولی بر کسب واشلری بولماغان، طاو تیشکلرنده، آغاچ آرالرنده، نی طوغوری کیلسه، شونی آشاب، قرحیوانلری کبك يەشى طورغان كشيلرگه «وحشی‌لر» دیلر.

§۲۵ — دینلر.

بوتون یېر یوزندەگی کشیلر نیندایگنه بولسەده بر دیننی طوتالار. دین بوینچه کشیلر، نصارا، مسلمان، موسوی، بوددی، مجوسی دیوب ایتولەلر.

نصارانیلر: الله تعالی‌نی بر دیوب عیسی علیه السلام گه اشانوب انجیل بلەن عمل ایتوچی خلقلردر.

مسلمانلر: الله تعالی نك برلگینه، محمد علیه السلام نك حق پیغمبر بولووینه اشانوب قرآن بوینچه عمل ایتوچیلردر.

موسویلر: الله تعالی نی بر دیوب، موسی علیه السلام غه ایناتوب تورات بوینچه عمل ایتوچیلردر.

بوددیلر: بودده، اسملی بر حکیم‌نك وصیتلری بویچه عمل ایتوچی خلقلردر.
مجوسیلر: اوزلرینك قوللری بله‌ن یاصاغان پوتلرینه، یلان باقه کبك تورلی حشراتلارغه، کوك کوکراو ویاشین کبك طبیعی نرسه‌لرگه عبادت ایتوچی کشیلردر.

§۲۶ — دولت و پادشاهلر.

مدنی خلقلر جمعیت‌لر بولوب بر زاکون (قانون)غه بوی‌صنوب یه‌شیلر بو جمعیتلرنك باشنده بولرنی اداره ایتوچیلر بولا. آلر جمعیت اچنده‌گی بوتون خلقنك جانلرن مال وملـکلرن صاقلیلر، اوصال کشیلردن، یوواش آدملرگه ظلم ایتدرمایلر، عیبلی‌لرگه جزا بیره‌لر. مونه بو کشیلرگه «پادشاهلر» دیلر. قانون ونظام آستنده بر پادشاهنك اداره‌سنده یه‌شی تورغان جه‌معیت که «دولت» پادشاهلق دییوله.
ییر یوزنده دولت‌لر پادشاهلر کوب‌در.

§۲۷ — روسیه دولتی.

(ییری ٤٠٠٠٠٠٠٠ میلیون مربع خلقی ١٦٠ میلیوندر).
بزنك طووب یه‌شه‌گانبز دولتنی «روسیه دولتی» دیـوله. روسیه‌نـك ییری دنیانك یاۋروپا وآزیا اسملی بولوکلرنده‌در. یاۋروپانك یارطسی ازیانك شمال‌شرقی، شمال غربی طرفلری روسیه‌دولتی‌قولنده‌در. روسیه‌نك یاۋروپاده‌غی ییرینه «یاۋروپای روسی» آزیاده‌غی ییرینه «آزیای روسی» دیلر. ییرینك زررلغی جهتندن بوتون دنیاده آنگلیادن قالا روسیه دولتی، ایکنچی درجه‌در.
چیکلری: روسیه‌نك شمال طرفنده بوز دیگـزی، شرقنده الوغ محیط دیگـزی، جنوبنده قتای، آفغانستان، ایران، تورکیه دولتلری کاسپی وقارا دیگـزلر، غرب یاغنده رومانیه، آفستریا، گیرمانیا، بالطیق دیگـزی، اسۋج نورۋیج‌دولتیدر.
خلقی: روسیده باری یوزدن آرتغراق تورلی قوملر، تورلی ملتلر یه‌شیلر. ئلله نیچه تورلی تللرده سویلوچی تـورلی اروغدن جییلغان قوملر یه‌شه‌سه‌لرده، روسیه‌نك بتونلـگینه هیچ بر ضرر کیلمی، روسیه دولتینك طوغری قانونی سایه‌سنده بو قوملرنك هر قایوسی بیك راحت، طنچ عمر ایته‌لر. روسیه‌ده ایك کوب خلق روسلردر. بولردن قالا ایناروديسلردر.(1) روسلر: ۋیلیکی روس، مالاروس،

(1) Инародцы - روسقه باشقه خلقلر.

بیلاروس اسملری بلەن اوچکه بولونەلر. ۋیلیکی روسلر، روسیەنك هر ییرندە،
مالاروسلر یاۋروپای روسینك غربنده طورالر.

روسلرغه باشقه خلقلر ایکی جنسکه: کافکاز، مانغول جنسلرینه منسوبلردر.
پالەکلر، ایتۋالیلر، نیمسلر، شۋیدلر. گروزینلر، ئەرمەنلر، یهودیلر
کافکاز نسلندندر.

باشقرتلر، قرغزلر، نوغایلر، یاقوتلر، میشەرلر، تیپتەرلر، چواش
چیرمشلر، زیرانلر. پیرمەکلر، چوقچیلر، صامایيدلر، قریم، کافکاز، قزان
تاتارلری، مانغول نسلندندرلر.

روسلر. گروزینلر خریستیانلقنك پراۋاصلاونی مذهبندەدرلر.
پالاکلر، لیتۋالیلر، کاتولیك، نیمسلر، لاطیشلر، فینلرنك بر آزی لوتیران
مذهبندەدرلر. باشقرتلر، تاتارلر، تیپتەرلر، میشەرلر، قرغز تورکمەنلر،
نوغایلر، سارتلر، اسلام دیننده‌درلر.

روسیه ایگونچیلك مملکتیدر، خلقینك کوبرەگی آوللردە ایگون ایگوب، حیوان
آصراب، اومارطەچیلق، آوچیلق، بالقچیلق، معدن قازو، هنر، صناعت بلەن کون کورەلر.

معارف: اوقو اشلری روسیەدە بیك اولقدر یوغاری بولماسەدە صوڭ یللردە
بایطاق آلغه کیتدی. اورطه حساب بلەن روسیەدە اوقی یازا بلە تورغان کشیلر
یوزگه ۲۱ در. یوزدن ۷۹ کشی اوقیدە یازادە بلمی. اوقوغان کشیلر آوللرغه قاراغانده
شهرلردە کوبرەکدر. خلقنك کوبسی ابتدائی مکتبلردە تحصیل کورەلر. روسیەدە
ابر وقزلرغه مخصوص یوز مکدن آرتق ابتدائی مکتب بار.

خلقنك بیك آزیغنه بالالرن اورطه مکتبلردە اوقوتەلر، اورطه مکتبلرنك صانیده کوب
توگل، آنده اوقتو ئوچون زور مصارفلردە طوتارغه کیرەك، بوڭا هر کمنك حالی یتمیدر.

۲۸§ — روسیه دولتینك ادارەسی.

روسیەنك بوتون ادارەسی، پادشاه ایمپیراطور حضرتلرینك قولندەدر.
مینیسترلرنی وباشقه مأمورلرنی تعیین ایتوچی دوما و گاسودارستۋیننی صاۋیت
طرفندن توزلگان قانونلرنی قاراب تصدیق ایتوچی اولدر. یاڭا توزوله طورغان
همه زاکونلر، گاسودارستۋیننی دوما بلەن گاسودارستۋیننی صاۋیتده قارالوب، بر
قرار بیرلگاندن صوڭ پادشاه حضرتلرینك تصدیق ایتووینه طابشرولا. اول اگرده
زاکونلرنی مملکت، خلق ئوچون فائدەلی طابسه تصدیق ایته. گاسودارستۋیننی
دومانك چلینلری بوتون خلق طرفندن صایلانەلر. صاۋیت چلینلرینك بعضیلری

پادشاه طرفندن تعیین ایتوله‌لر. وقایسیلری زور دۋه‌ره‌نلر طرفندن صایلانه‌لر.

تۇرلی اشلرنی قاراب اداره ایته‌ر ئۇچۇن تۇرلی محکمه‌لر بار:

گاصودارستۋیننی صاۋیت، گاصودارستۋیننایا دوما: بولرده تۇرلی قانونلر تۇزۇله‌در. پراۋیتلستۋیشچی سینات بوما‌مورلرنك قانونلرنی طوغری یورتکانلرۇن قاراب تفتیش ایتۇب طورادر. سینود: پراۋاصلاۋنیدلرنك کلیسه‌و باشقه‌دینی اشلرن قاری، بونك مأمورلری روحانیلردر.

داخلیه، سرای، معارف، بحریه، حربیه، یوللر وپوچطه تیلیغراف، عدلیه مالیه، ییرلر - مینیستراك‌لری اسملرنه بارسی اون مینیستراك بار. بومینیستراکلرنك هر برسینك باشنده برەر مینیستر طورا. پادشاه و بۇتۇن یوغاری محکمه‌لر، مینیسترلر پای تختنده‌در. روسیه‌نك برسی یاکا ایکنچیسی ایسکی ایکی پایتختی بار. بولر پیتربورغ ایله‌ن ماسکه‌و شهرلریدر. اداره ایته‌رگه اوڭغای بولسۇن ئۇچۇن بۇتۇن روسیه‌نی بەر نیچه اوبلست وگوبیرنالرغه، گوبیرنا واوبلستلرنی اویه‌زلرگه، اویه‌زلرنی استه‌نلرغه، استه‌نلرنی ۋولستلرغه بولۇنگان‌در.

§ ٢٩ — یاۋروپای روسی.

یاۋروپای روسی، کیڭ توبه‌نسو تیگزلـکدر. بو زور تیگزلـکنك اورطه‌سنده ۋالدای قالقووی (١) اسمنه شمالدن جنوبکه طابا ١٣٠٠ چاقرم قدر اوزنلغنده قالقو، توبه‌ن ییرلر، صرتلر بار. بو قالقونك شمال طرفلرینه «ۋالدای طاولری» دیلر. ۋولغا یلغه‌سینك اوڭ یاغندن، شمالدن جنوبکه صوزلغان ۋولغا صرتلری، ۋالدای قالقولرندن کیڭ اووه بله‌ن آیرۇله‌در. ۋالدای قالقووی جنوبکه طابان صوزلۇب بارۇب، غربدن شرقغه اوزایغان، ایکنچی بر قالقوغه طۇطاشا. بو قالقونك غرب طرفینه «ئه‌ۋه‌رتین» طاولری، شرق طرفینه «دانیتسکی کریاژ» دیلر. یاۋروپای روسی تیگزلـگینك شرق طرفنده، یاۋروپای روسینی، آزیای روسیدن آیرا طۇرغان شمالدن جنوبکه، کاسپی دیڭـگزینه طابان اوزایغان «اورال‌طاولری» بار. جنوبنده کاسپی دیڭـگزی بله‌ن، قاره دیڭـگزلر آراسنده «کافکاز طاولری» قاره دیڭـگزده واقع قریم یارطی اطاسنده‌غی «قریم‌طاولری» بار.

اورال طاولری: نه‌ق بوز دیڭـگزی قریندن آلۇب‌جنوبکه، کاسپی‌دیڭـگزینه طابا $2\frac{1}{2}$ مڭ چاقـرم صوزۇلادر. اورال طـاولری یاۋروپای روسینی سیبیریا یاغندن ایسه طۇرغان ییللردن صاقلیلر. اورال طاولری جنوبکه طابان بارغان صاین یوغار بله‌نه، بییکله‌نه، طاونك اورطه بولۇگینه یتکاچ، طاغنده توبه‌نه‌یه، جنوب بولوگی

(١) Валдайская возвышенность

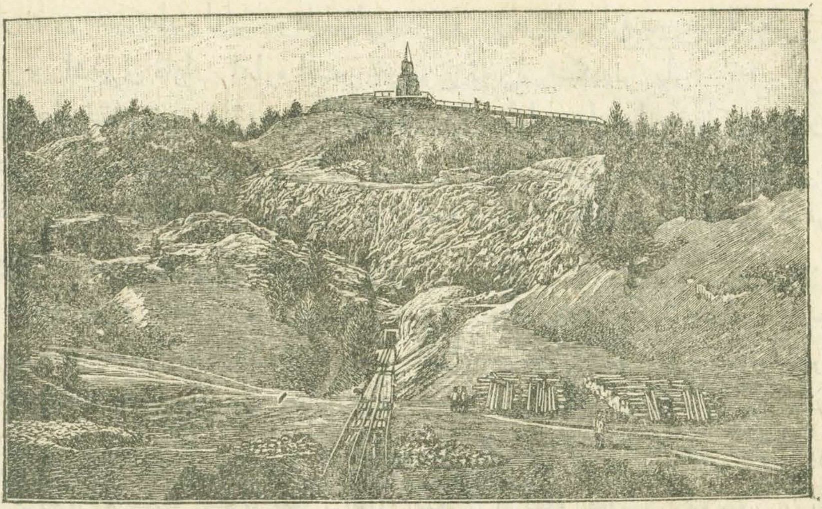

بلاگادات طاوی.

بر نیچه طارماقلرغه آیریله‌در. اورال طاوینك شمال و اورطه‌لری‌نك بر از ییری، ایری آغاچلی اورمانلر بله قابلانغان، جنوب طرفلری، اوزینك ماطور منظره‌لری، تورلی اوسملکلرگه بایلغی بله‌ن اورال طاوینك باشقه یاقلرندن آیرمدر. اورال طاوینك اورطلرنده تیمر، التون، باقر، کمش، پلاتینه، طوز، مرمر کبك معدنلر بیك کوبدر. تیمرنك ایك کوب چغاطورغان اورنی «بلاگادات» اسملی ییرده‌در.

کافکاز طاولری: قارا دیگز بله کاسپی دیگزلری آراسنده‌بویی ۱۲۰۰، ایکی ۱۲۰ چاقرم قدر ییرنی قاپلاغان تزلگان طاولردر.

دریال چوقری.

بو طاولر، صرتلر آراسندە‌وادیلر، دریال چقوری (۱) کبك بیك تیرەن چقورلردە بار.

کافکاز طاولرینك البرز، دیخ طاو، قازبك، ارارات کبك بییکلکاری ۵ ر چاقرمغە یتە طورغان بیك بییك اورنلری بار.

کافکاز طاولری آراسندەغی قایسی بر وادیلردە، هوا یلی حتی قزو بولسەدە، طاو باشلرندە یلنك بر وقتندەدە بتمی طورغان قارلر، بوزلردە بار. طاولرنك قابرغالرینك یوغار یراق اورنلرندە چرشی آغاچلری، توبەنرەك اورنلری یافراقلی آغاچلر بلەن قاپلانەشدر.

کافکاز طاولرینك معدنلری ئەلدە بیك نق تیکشرولوب بتمەگان، بوندە طابولا طورغان معدنلر: باقر، کمش، نیفت در. نیفت طاودن چغا طورغان مایدر. بزنك لامپالرغە صالوب یاندرە طورغان کیراسین‌دە شول نیفتدن آلونادر. دنیانك هیچ بر اورنندە کافکازدەغی قدر کوب مقداردە نیفت چغا طورغان یر یوقدر.

البرز طاوی.

قریم طاولری: قریم یارطی آطاوینك جنوبندن، دیگگز یاری بوینچە قویاش چغوشی یاغینە طابا صوزولغاندر. بو طاولرنك جنوب طرفلرندەغی اینەکاری بیك تکە بولوب دیگگزگە توشەلر. بوطاولر، قریم طاولری بلەن قارا دیگگز آراسندەغی

(۱) Дарьялская ущелье

یېرنی، شمال یاغىدن ایسه طوغان صالقون یللردن صاقلیلر؛ شونلقدنده بونده قش بوتونله‌ی بولمی. بو اورون بزنڭ روسیه‌نڭ هواسی ایڭ یاخشی بولغان یېردن صانالادر، بونده روسیه‌نڭ هر طرفندن کوکره‌ك آورولی کشیلر، دوالانو ئوچون کیله‌لر.

فینلاندیه طاولری: یاۋروپای روسینڭ بالطیق دیڭگری بله‌ن آق دیڭگز آراسنده‌غی قالقو، بییك یېرلرگه «فینلاندیه طاولری» دیلر.

فینلاندیه طاولری، باشقه طاولر کبك طوطاش تزمه توگل، بلکه آیرم، گرانیتلی بربرسندن بیك تیره‌ن کوکلر بله‌ن آیرلغان، بیك کوب، قالقو بییکلکلردن عبارتدر. طاو باشلرندن شاولاب آغوب طورا طورغان «شارلاوقلر» بار.

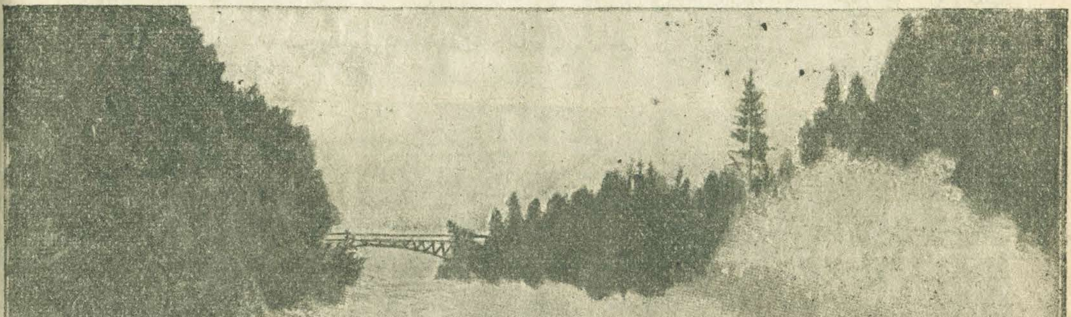

فینلاندیه‌ده ایماطرا شارلاوغی.

فینلاندیه طاولرینڭ قایسیلری شه‌ب شه‌ره طاش، گرانیتدن، بعضیلرینڭ (اورنی بله‌ن) اوستلری ایری ألصلی آغاچلر بله‌ن قاپلانغاندر.

بولاردن تیمر، باقر، گرانیت، مرمر چغادر.

§ ٣٠ — یاۋروپای روسیەدەگی دیڭـگزلر.

روسیەنڭ شمال طرفندەغی بوز دیڭـگزی، یل بویینە دیوب ایتورلك بوز بلەن قاپلانغان بولا. یالغز جەیلکدەگنە آوروپای روسیەگە طوطاشقان چیتلریگنە بر آز بوزدن آرچیلوب، اوچ آیلر چاماسی پاراخوتلر یورورلك بولا. اول وقتدەدە بوزلر طاو، طاو بولوب یوزوب یورگانگە کورە پاراخوتلر طنچ، قورقنچسز یوری آلمیلر.

بو دیڭـگزدە کشی طورمی طورغان کالـگەیف، ڤایـکاچ، یاڠا ییر اسمندە آطاولر بار. بـو آطاولرغە جەیلکدە سوداگیرلر، بـالقچیلر، آوچیلر، کیلوب بالق طوطالر، تورلی دیڭـگز حیوانلری آولیلر، قوش جونلری، قوش مامقلری جییالر. بو بوز دیڭـگزدن حاصل بولغان کچکنە دیڭـگزگە آق دیڭـگز دیلر.

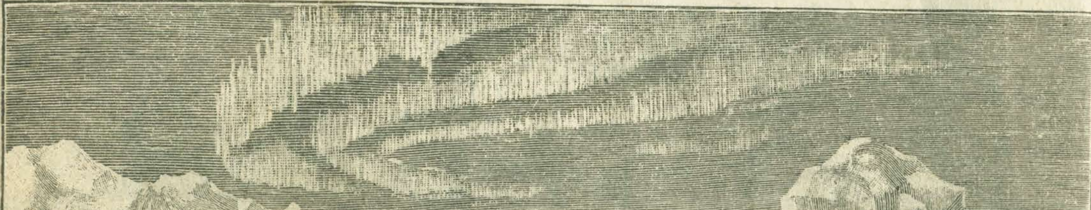

بوز دیڭـگزندە آغوب یوری طورغان بوز طاولری.

بالطیق دیڭـگزی: یاۋروپای روسینڭ قویاش بایوشی چیگندەدر. بو دیڭـگزدە بوطنی، فین، ریغا اسملی اوچ زور کورفز بار. ریگا کورفزینڭ ساحلی (یاری)

توبه‌نسو تیگزلك؛ بوطنی، فین کورفزلرینك یارلری تکه‌در. قشلقده قریلری طوکادر. بالطیق دیگـگزی صای، توبنده طاشلی ییرلری کوب بولغانلقدن، پاراخوتلر یورور ئوچون بودیگـگز بیك اولقدر اوڭغایلی توگل‌در. تونلرده، طومانلی وقتلرده یاڭلشوب پاراخوتلر یوللرندن چغوب، طاشلی ییرلرگه باروب کرمه‌سونلر ئوچون دیگـگزده‌گی آطاولرغه وصای اورنلرغه مایاقلر اوطورتقانلر.

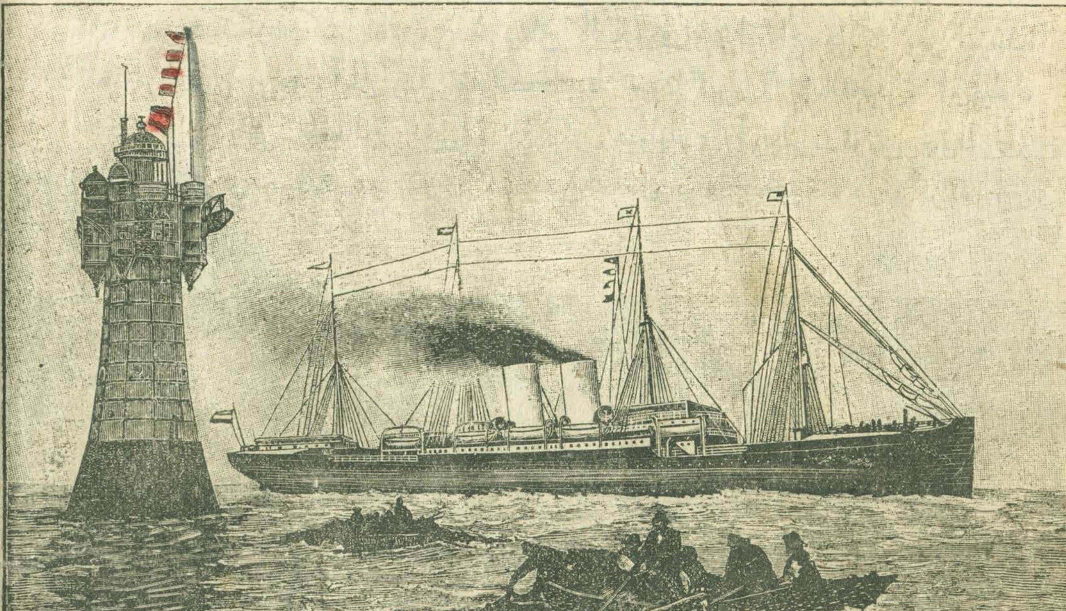

مایاق آلدنده طورغان پاراخود.

روسیه بالطیق دیگـگزی آرقلی آنگلیه، فرانسیه، امیریکا وباشقه دولتلر بله‌ن زور سودالرایته. بودیگـگز آرقلی روسیه‌دن چیتکه بیك کوب مال چغارولا. چیتدن بیك کوب مال کیتره‌وله، شونلقدن بالطیق دیگـگزی روسیه ئوچون بیك فائده‌لی بر دیگـگزدر.

قارا دیگـگز: بو دیگـگز تیره‌ن، بونك برده صای اورنی یوق سودا جهتندن بزنك روسیه ئوچون قارا دیگـگز غایت مهم اورن طوطا. قارا دیگـگزده یـل ئه‌یله‌نه‌سینه پاراخوتلر یورودن طوقتامی. بونك شمال یاغاسیغنه آی یارم چاماسی

طوگوب طورا. یاز وکوز کونارنده قارا دیڭگزده قوتلی طولقونلر بولا. طولقون وقتنده صووی قارا توسده کورینه. بونڭ قارا دیڭگز آتالوویده شونڭ اوچوندر. قارا دیڭگزنڭ شمالنده، شوشی دیڭگزدن حاصل بولغان آزاق دیڭگزی بار. آزاق دیڭگزی صای بولغانلقدن، آنده کچکنه پاراخوتلرغنه یوری. بو دیڭگزلردن بالق بیك کوب آولانه.

کاسپی دیڭگزی: بو دیڭگز بوتون یاغندن قوری ییر بلن چولغانغان، بر طرفدانده دیڭگزگه قوشولمی، شونلقدن دیڭگزدن بیگره‌ك زور کولگه اوخشی؛ مونڭ صووی آچی — طوزلیدر. کاسپی دیڭگزینڭ تیره‌سی توبه‌ن تیگزلك کیك دالادر، مونڭ ساحلنده اهمیتلی لیمانلر، پورتلر یوق؛ مونده بالق بیك کوب مقدارده آولانه، هر یل یکرمی میلیون صوملق بالق توتولا.

§ ۳۱ — یلغه‌لر، کوللر.

بزنڭ روسیه‌ده یلغه‌لر بیك کوب، شمال طرفنده‌غی بوز دیڭگزینه: بیچورا، شمالی دوینه، میزین، آنیغه یلغه‌لری قویه‌لر، شمالی دوینه یلغه‌سی، صوخانه بلن یوگ اسملی ایکی یلغه‌نڭ قوشلوندن حاصل بولادر. بوز دیڭگزینه قویه طورغان یلغه‌لر آراسنده ایڭ اهمیتلیسی دوینه یلغه‌سیدر. بونڭ صووی کوب، پاراخوتلر یورور اوچون بیك اوڭغای، بورنغی زماندن بیرلی روسیه‌نڭ اورطه‌سندن آق دیڭگزگه چغوب یوری طورغان صو یولیدر. آنیغه یلغه‌سنده پاراخوتلر یورمه‌سه‌ده صاللاب آغاچ آغزالر. بیچورا یلغه‌سینڭ صووی کوب، پاراخوتلر یورتور اوچون قولای بر یلغه بولسه‌ده، تیره‌سنده خلق بیك آز بولغانغه کوره اهمیتی آزدر.

بالطیق دیڭگزینه نیوا، غربی دوینه، نیمان، ویصلا یلغه‌لری قویه‌در. غربی دوینه یلغه‌سی والدای صرتلرندن چغوب، ریغا کورفزینه قویه، بونده کیسه‌لته‌لرنڭ کوب بولووی، پاراخوتلر یورووینه اوڭغایسزلیلر. نیمان یلغه‌سی مینسکی گوبیرناسنده‌غی صازدن چغوب، بالطیق دیڭگزینه قویه‌در.

قارا وآزاق دیڭگزلرینه دنیپر، دنیستر، دون، جنوبی بوغ یلغه‌لری قویه‌لر. دنیپر یلغه‌سینڭ باشی والدای طاولریدر. بونڭ باشلرنده بیك ابری آغاچلی اورمانلر، آغمونده بیك ایگون اوکا طورغان باصولر، منصبینه طابان دالالردر. دنیپر یلغه‌سنده پاراخوتلر یورووینه اوڭغایسز ایته طورغان کیسه‌لته‌لر بوصاغه‌لر (۱) بار. دنیپر یلغه‌سینه اوڭدن بیریزینا، پیریپیت صولدن دیسنه یلغه‌لری کیلوب قوشولالر.

(1) пороги

آزاق دیڭـگزینه دون یلغه‌سی قویه‌در. دون یلغه‌سینڭ اوڭ یاغندن دانیتس یلغه‌سی کیلوب قوشولادر.

دنیپر یلغه‌سی کیسه‌لته.

کاسپی دیڭـگزینه ڤولغا، اورال یلغه‌لری قویه‌لر. ڤولغا بوتون یاڤروپا قطعه‌سنده‌غی یلغه‌لرنڭ ایڭ اوزونیدر. یاڤروپای روسینڭ اورطه‌سنده‌غی والدای طاولرینڭ ایته‌گنده‌گی ڤولـکینا ڤیرخوڤیا اسملی کچکنه بر روس آولی یاننده‌غی صازلقده‌غی چیشمه‌دن چغادر. ڤولغا یلغه‌سینڭ اوڭدن صولندن، بارسی ۲۰۰ قدر یلغه کیلوب قوشولادر. بو یلغه‌لرنڭ زورراقلری: تڤیرتسه، مالاگه، شه‌که‌سنه، اونژا، کاستراما، ڤیتلوگا، کاما. اوڭدن اوقا، صورا یلغه‌لریدر. کاما یلغه‌سینه آق ایدل، ڤه‌تکه ایدلی (نقرات ایدلی) کیلوب قویه‌در.

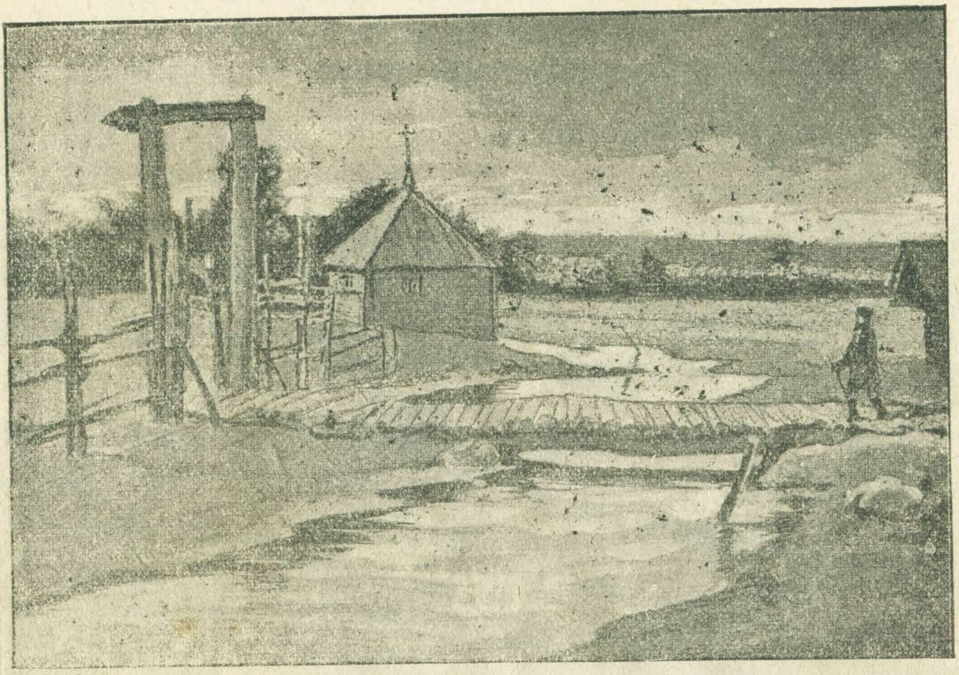

ڤولغانك باشی.

کاما یلغەسی قوشلغان یېردن باشلاب، ڤولغا جنوبکە طابا بورولوب کاسپی دیڭگزینە یتکانچە شول یاقغە طابان آغادر. شەکەسنە طاماغینە قدر ڤولغا بیك صای، آغاج صاللرندن باشقە پاراخوتلر یورورلك توگل، شەکەسنە طاماغندن باشلاب آنك صووی کوبایە، کیڭایە؛ اوفا، کاما یلغەلری قوشلغاندن صوڭ، طاغندە کوبورك کیڭایوب، تیرەنەیوب کیتەدر. کاما طاماغندن توبەن، قایسی بر اورنلردە آنك کیڭلکی دورت چاقرم، تیرەنلگی ١٥ صاژینغە قدر یتەدر.

ڤولغانك اوقا طاماغندن باشلاب، توبەندەگی ساریتسین شهرینە قدر اوڭ یاغی طاولق، صول طرفی تیگزلك بولوب ناقدر.

ڤولغادە بالق بیك کوبدر. ڤولغا اوزینە قوشلغان یلغەلر بلەن یاڤروپای روسینك اوچدن برن، روسیەنك ایڭ کوب خلقی بولغان ٢٢ گوبیرناسن صوغارا، یاڤروپای روسیەدەگی خلقنك اوچدن برسی ڤولغا بویندە طورالر. ڤولغا یلغەسی بویندە بارسی ٣٩ شهر، مڭدن آرتق زور وکچکنە آوللر بار.

ڤولغادە هر یلنی ١٠٠،٠٠٠دن آرتغراق ئلوغ وکچکنە پاراخوتلر ایگون، آغاج، مامق، چای، قزل مال کبك هر تورلی سودا ماللرن طاشیلر، بیك کوب کشی

جەی نو بینه ئوشی پاراخوتلرده، بارژالرده خدمت ایتوب اوزلرن وعائللرن طویدرالر.

نیژنی طوغروسنده ۋولغا.

کوللر: یاوروپای روسیه گی کوللرنڭ زورلری لاوغا، آنیغا، صایمه، ایلمین چود اسملی کوللردر. بو کوللر روسیه تیگزلگینڭ شمال غربی یاغنده (پیتربورغ، آلانینسکی، ناۋگورد، پسکوف گوبیرنالرندەدر) لادوغا کولی یاوروپاده ایڭ زور کولدر. بو کوللرنڭ صولرینڭ تەمی توچۇدر. جنوب شرقی طرفنده، طوزلی کوللرده بار، بوندای طوزلی کوللرنڭ ایڭ زورلری: ئەلتون، باصکونچەك کوللریدر. باصکونچەك کولندن هر یلنی ۱۵ میلیون قدر پود طوز چغارالر.

§۳۲ — یاوروپای روسینڭ اقلیمی.

یاوروپای روسینڭ اقلیمی هر ییرندەده بر تورلی توگل، شمال یاقلری بوز دیڭگزلرینه یاقن بولغانغه کوره صالقون بولوب، باشقه اورنلرینڭ اقلیمی اورطەچەدر. جنوبکه طابا بارغان صاین هوا یلی بولا. (آرخانگیلده قش ٦ آیغه صوزولا. پیتربورغده ٥ آی، آسترخانده ٣ آی، قریم نڭ جنوبنده بتونلەی قش بولمی.) قو یاش بایۇشی یاغنده بحر محیط آطلاسیدن یلی، یووش ییللر ایسووی سببلی، اقلیم یووش هم اورطەچه بولا

قویاش چغوشی یاغینه کیتکان صاین اقلیمی اوزگه‌ره. قویاش بایوشی یاغینه قاراغانده بو طرفده جه‌ی بیك اسسی، قش بیك صالقون بولا. بونده یغمور یش یاومی، روسیه‌نك جنوب شرقی طرفلرنده قوریلقلر بیك یش بولادر.

استرخانده قش‌نك صالقونلغی، بوطنی کورفزینك تون طرفنده‌غی طارنیو (۱)، شهرنده‌گی قدر بولادر. جه‌یلکده شول‌اوق استرخانده اسسیلك، دنیانك اسسی ییرلرنده‌گی قدر بولا.

اقلیمنك اوسملك وحیوانات دنیاسینه تأثیری بیك زوردر. شمال طرفلری بیك قالون قار، بوز بله‌ن قاپلانه، جای کونی قارنك اوستی بر آزغنه‌ایری‌در. شول وقتده آنده بر آز موك اوسه، بو ییرلرگه «طوندره» دیلر. طوندره‌لردن توبه‌ن، جنوبکه طابا چه‌نچکلی چبقلی، قاراقالون اورمانلر صوزولوب کیته‌در بو اورمانلر قویاش بایوشی یاغینه فین کورفزینه، قویاش چغوشی یاغینه ژیاتکه (۲) یلغه‌سینه قدر کیله‌لر. بو اورمانلرنك جنوبنده توزلی قاطش آغاچلی (ژیاتکه طاماغندن ژالینسکی گوبیرناسینه قدر) اورمانلر باردر، بوندن جنوبده‌رهك یافراقلی آغاچلر کورونه، هم بتونله‌ی اورمانسز ییرلرگه اوچراونه‌در.

روسیه‌نك جنوب طرفلری، دیگ‌گز بویلرینه قدر کیك، تیگز دالادر. قریم، کافکاز طاولرنده طاغن اورمانلر، آغاچلقلر کورونه‌در.

§ ۳۳— اقلیم و توفراقنك کشیلرنك طورمش، عادت وطبیعتلرینه تأثیری.

روسیه‌نك بوتون اورننده توپراق، اقلیم برتورلی توگلدر. طوپراق، اقلیمنك تورلیلگی، اولکه‌نك اوسملکلرینك، حیوانلرینك تورلی، تورلی بولووینه سببدر شونلقدن روسیه‌نك اوسملگی، حیواناتی اورنینه کوره آیرولەدر. بونك اوستینه روسیه‌نك خالقلری‌ده بیك کوب تورلی قوم قبیله‌لردن جییلغان. توفراق، اقلیم، خلقلرده بولغان تورلیلکلر، خلقنك سوداسن، کسبن اورنینه، یاغینه کوره باشقه‌لاندرا، روسیه‌ده‌گی شوشی خصوصیتنی، یاخشیراق طانور اوچون، یاوروپای روسینی برنیچه طبیعی بولوکلرگه، یاقلرغه آیرالر: زورکول بویلری، شمال یاغی، فینلاندیه، بالطیق دیگ‌گزی بویی، ژیصلا یلغه‌سی بویی، قاره طوفراقلی گوبیرنالر، دالا یاکه جنوبی گوبیرنالر، اورال طاووی بویی، صناعتلی گوبیرنالر.

(۱) Торное (۲) نقرات ایدلی.

§ ٣٤ — زور کوللر بویی.

پیتربورغ، آلانیتسکی، ناۋگورد، پسکوف گوبیرنالرینه «کول‌بویی یاقلری (١)» دیلر. بو یاقنڭ توفراغی: قالقو بیرلرنده قوملق، وتۇز تیگز بیرلری صازلق‌در. پیتربورغ گوبیرناسندن باشقه بیرلرنده خلق سیره‌ك اوطورغان.

خلقی: ۋیلیکی روسلر ایله‌ن روسلاشقان فینلردر.

خلقنڭ کون کوره کورووی، ایگونچیلك بل‌ه‌ندر. آرش، صولی، آرپه، جیتن چاچه‌لر. جیتن بیگره‌کده پسکوف گوبیرناسنده کوب یتشه‌در.

زور کوللر بویندە‌غی برکورنش.

بونده بیتشه طورغان ایگون، بو بویی خلقینه یتمیدر، شوڭار کوره آوللردن بیك کوب خلق اش ازله‌ب چیتکه کیته‌لر، شهرلرگه‌تورلی بیرلرگه طارالالار. کوللردن بالق طوتالر، شمال طرفنده‌غی اورمانلردن آغاچ کیسه‌لر، آو آولیلر. بو یاقنڭ ایڭ زور سودا اورنی پیتربورغ شهریدر.

مشهور شهرلر: پیتربورغ گوبیرناسنده: نیۋا یلغه‌سینڭ طاماغنده، الوغ پیتر طرفندن صالونغان پیتربورغ شهریدر، پیتربورغ بزنڭ روسیه‌نڭ پای‌تختیدر

(١) Озерный край

زور محکمەلر بوندەدر، بۇتۇن روسیەنڭ علم، معارف اورطەسیدر، بیك کوب توبەن، اورطە مکتبلردن باشقە دار الفنون بر نیچە ایرلرگە وخاتونلرغە مخصوص زور مدرسەلر بار. روسیەنڭ بۇتۇن اطرافندن، نیچە مڭلرچە یکتلر وقزلر علم تحصیل ایتو ئۇچۇن پیتربورغە کیلەلر. پیتربورغە اوچ صو یولی، آلتی تیمر یولی کرەدر. پیتربورغ سودا جهتندە بیك زور اورون طۇطا. بوندن براق توگل کرانشتاد قالاسی صوغش لیمانیدر. صارسکی صیلو، گاتچین پیتربورغ گوبیرناسنە آطاقلی اویاز شهرلریدر.

ناۋگورد گوبیرناسینڭ باش شهری ناۋگورددر. روسیەنڭ بیك بورنغی شهریدر. پسکوف گوبیرناسینڭ باش شهری پسکوفدر. جیتن سوداسی بلەن مشهوردر. آلانیتسکی گوبیرناسینڭ باش شهری پیترە زاۋودسکی در. بوندە چوین زاۋودی بار.

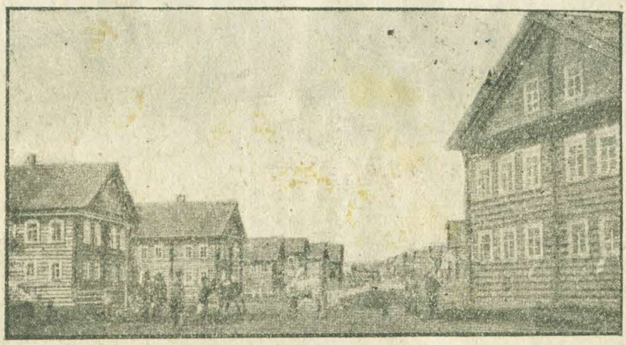

زور کوللر بویندەغی بر آول.

§ ۳۵ — شمال یاغی. (۱)

شمال طرفندە آرخانگیل، ۋالوگدا اسملرندە ایکی گوبیرنا بار. بو ایکی گوبیرنانڭ بیر ینڭ زورلغی، بۇتۇن یاۋروپای روسینڭ ۵ ئلۇشدن برسی چاقلیدر. بیرینە کورە خلقی بیك آز، سیرەك اوطۇرغان. بونڭ شمال طرفرندە زور قالۇن اورمانلر بار، = طوپراغی ایگۇنچیلك ئۇچۇن قولای توگل، اقلیمی صالقون. خلقی: لوپاریلر، زیرانلر، صامایدلر، روسلر - پاموررلردر.

(1) Сѣверный край

صامایدلر.

پامورلرده بالقچیلق اشی.

بو گوبیرنالرده یاشاوچی خلقلرنك کون کورواری بالقچیلق، آوچیلق، آغاچ کیسو، حیوان آصراوچیلقدر. آق دیڭگز بوینده طوروچی روسلرنی «پامور» دیلر. بونده موگزلی حیوانلردن بیك سوتلی حالما گورسکی صییری آصرالونه‌در.

مشهور شهرلری: آرخانگیل گوبیرناسنده، آغاچ سوداسیله مشهور گوبیرنانك باش شهری آرخانگیل‌در. بوندن باشقه مملکتلرگه آغاچ‌مایی تیوری، میخ کیته‌در. ڤالوگده گوبیرناسنده گوبیرنانك باشی ڤالوگده شهریدر.

§ ٣٦ — فینلاندیه.

آق دیڭگز بله‌ن فین کورفزی آراسنده‌غی ڤیبورغ، نیولاند، آبا-بیرینبارگ، تاڤاستگوص، ڤآزآس، اولیابورغ، کواپیوس، سنت میخیل اسملرنده‌گی ٨ گوبیرناغه «فینلاندیه(١)» دیلر. فینلاندیه‌نك طوپراغی بیك برکاتلی توگل، ییرینك اوستی‌نك کوبره‌ك اورنلری، طاشلی طاولر، بیك کوب کوللر، چانچه‌کلی آغاچلی اورمانلر بله‌ن قابلانغاندر. فینلاندیه صالقون یاقلردن صانالا. شولای بولسه‌ده شمال یاغنده‌غی کبك اوك صالقون بولمی‌در.

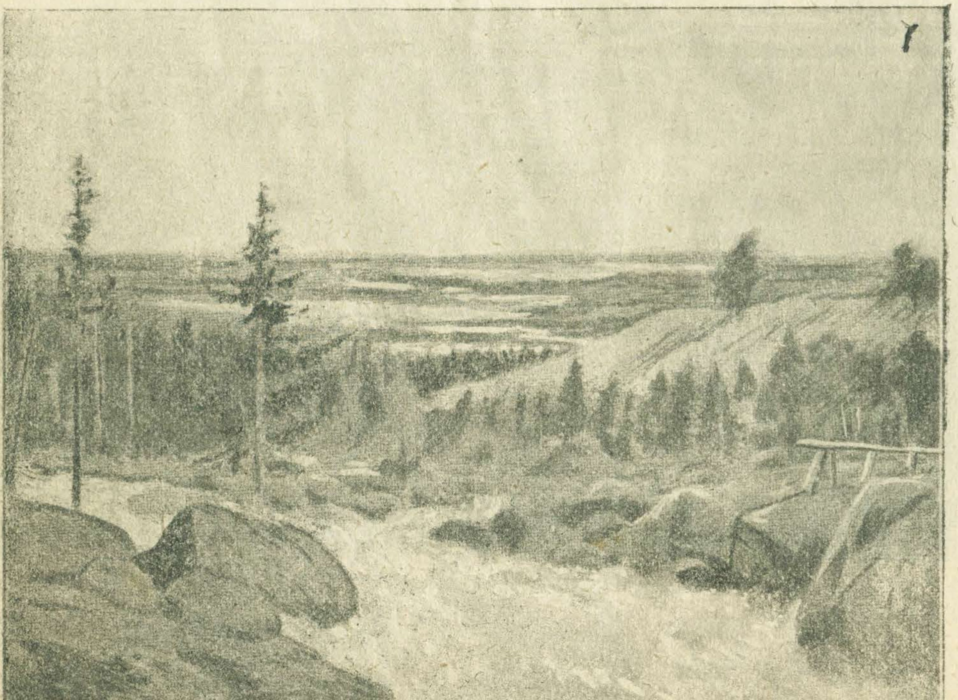

(١) فینلاندیه Финляндія

بوُنده یتشه طوُرغان ایگوُن، فینلاندیه خلقینه یتمی، بیک کوب مقدار چیتدن کیتروُله‌در.

خلقی: فینلردر. اش سیوچه‌ن، ساده طوُرمشنی یاراتا طوُرغان، صالقوُراق طبیعتلی خلقلردر. فینلرنڭ هرقایوسی ایری وخاتوُنی اوقی یازا بله‌در. بوُنده ایگوُن ایگودن باشقه بالقچیلاق، طاشچیلق، سودا بله‌نده کون کوره‌لر.

گیلسینگفورص شهری نیولاند گوبیرناسینڭ هم بوُتوُن فینلاندیه‌نڭ باش شهریدر. بوُنده توبه‌ن اورطه مکتبلردن باشقه دار الفنون ایرلرگه وقزلرغه خاص توُرلی عالی مکتبلرده باردر.

فینلاندیه‌ده اورمان.

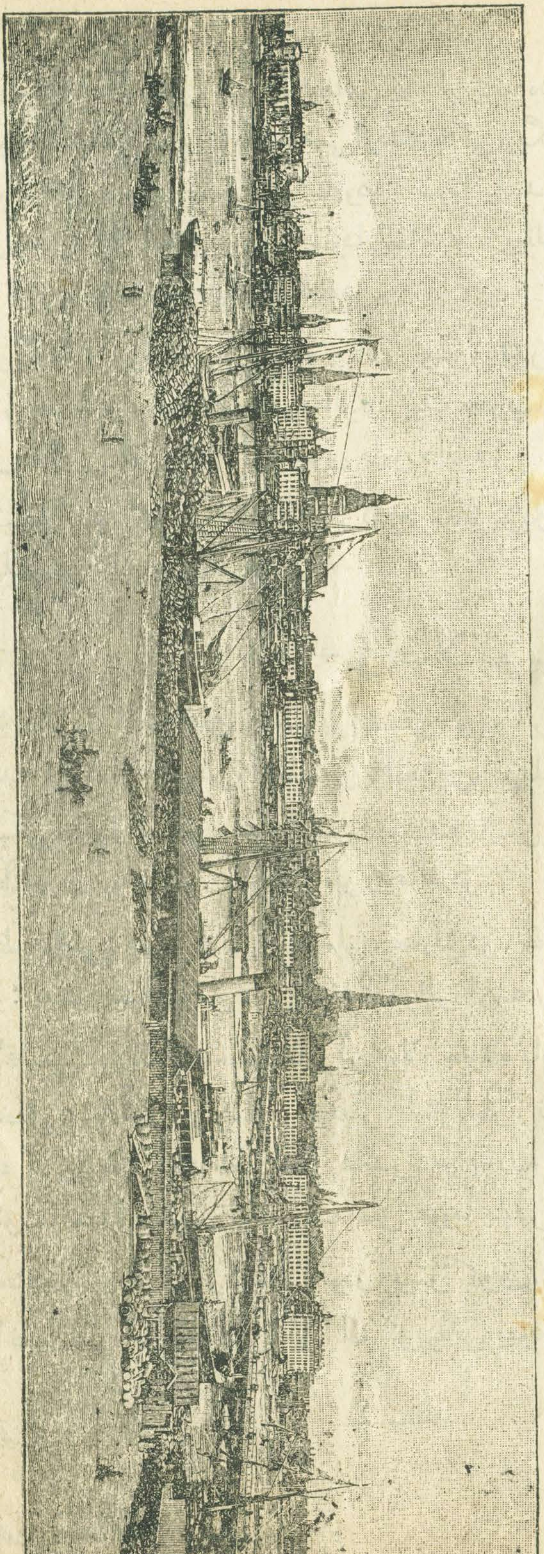

ریگا شهری.

§ ۳۷ — بالطیق بویی

کورلەندیه، لیفلەندیه، ئیستلاندیه اسملرندەگی اوچ گوبیرناغه «بالطیق بویی (۱)» دیلر.

بو یاقنڭ دیڭگز بویندەغی یيرلرینڭ طوپراغی قوملی، ایگون ایگو ئوچون بوتونلەی یاراقسزدر. باشقه اورنلرندەده طوپراق بیك یاخشی بولماسەده، یيرلی خلقنڭ یاخشی اشلەوی سببلی، ایگون بیك یاخشی اوڭا. بو گوبیرنالردە خلق بیك طغز اوطورغان، بر مربع صاژینگه ۱٬۴۰۰ کشی طوغری کیلە.

خلقی: آوللردە کوبرەك لاطیشلر، ئیستلردر. شهرلردە طوروچیلرنڭ کوبسی لاطیشلر، ئیستلر، روسلر، نیمسلردر. بو بویدەغی یيرنڭ کوبرەك ئلوشی نیمس بارونلری ملکندەدر.

معارف: بونڭ فینلاندیەدە-گی کوب اوك، خلق اوقو اوقتو اشی بیك یوغاریدر.

مشهور شهرلری: کورلە-ندیه گوبیرناسندە آیلغەسی اوستونڭ، بو گوبیرنانڭ باش

1) Прибалтiйскiй край.

شهری میتاۋا قالاسیدر. لیباۋا لیمانی بو گوبیرنادەدر. لەفلەندیه گوبیرناسنده بو گوبیرنانڭ باشی غربی دۋینه یلغەسی اۇستونده گی ریگا شهریدر. ریگا ۱۲۰۱ نچی یلده صالۇنغان، بیك ایسکی بر شهردر. سودا یاغندن بالطیق دیڭگزی بوینده، پیتربورغدن قالا ایکنچی زور سودا لیمانیدر. بونڭ آرقلی باشقه پادشاەلقلرغه آغاچ، جیتن، یۇمۇرقه، ایگون کیتەدر.

ریگانڭ اوزنده وتیرەسنده پیالا، تیمر، تورلی ماشینالر یاصالا طۇرغان زاۋودلر هم کاغز، پوصتاو فابریقالری بیك كوب. لەفلەندیه گوبیرناسندەغی یوریف قالاسی اوزینڭ دارالفنونی بلەن دانلیدر.

ئیسلاندیه گوبیرناسنده فین کورفزنده ریۋیل شهری بار. بو ئیسلاندیه گوبیرناسینڭ باش شهریدر.

۳۸ § — ۋیصلا بویی.

ۋیصلا وآغا قوشلغان یلغەلر بویندەغی گوبیرنالرغه «ۋیصلا بویی (۱)» دیلر. بو بویده ۋارشاو، کالیش، کیلیتس، لومژین، لوبلین، پیتراکوف، پلوتسکی، رادومسکی، صوۋالسکی، سیدلیتس اسملرنده بارسی ۱۰ گوبیرنا باردر. بو بوینڭ شمال طرفلری توبەنسو، جنوب یاقلری قالقودر.

طوپراغی: شمال طرفلری قۇملق، صازلقدر. جنوب طرفینڭ توپراغی یاخشی منبتدر؛ بونده بغدای، تاری وباشقه ایگونلر اوسەدر.

اقلیمی: یۇمشاق، قشن قار آز بولا، جەیده یاغمور کوب بولادر.

خلقی: پالەکلر، روسلر، یهودیلر. لیتۋالیلر، نیمسلر. بونده یر بیك قصق بولغانغه کوره، خلق بیك طغز اوطۇرغاندر. بو بویده فابریقا، زاۋودلر، تیمر یوللر بیك کوب. سودا تجارت، بیك آلده خلق عموماً بایدر.

مشهور شهرلری: ۋارشاو، لودز، پیتراکوف، صاصناۋیتسی، دآم برآۋا، چیستاخوفدر. بو یاقدەغی سودانڭ کوبرەگی یهودیلر قولندەدر.

---

1) Привислянскій край

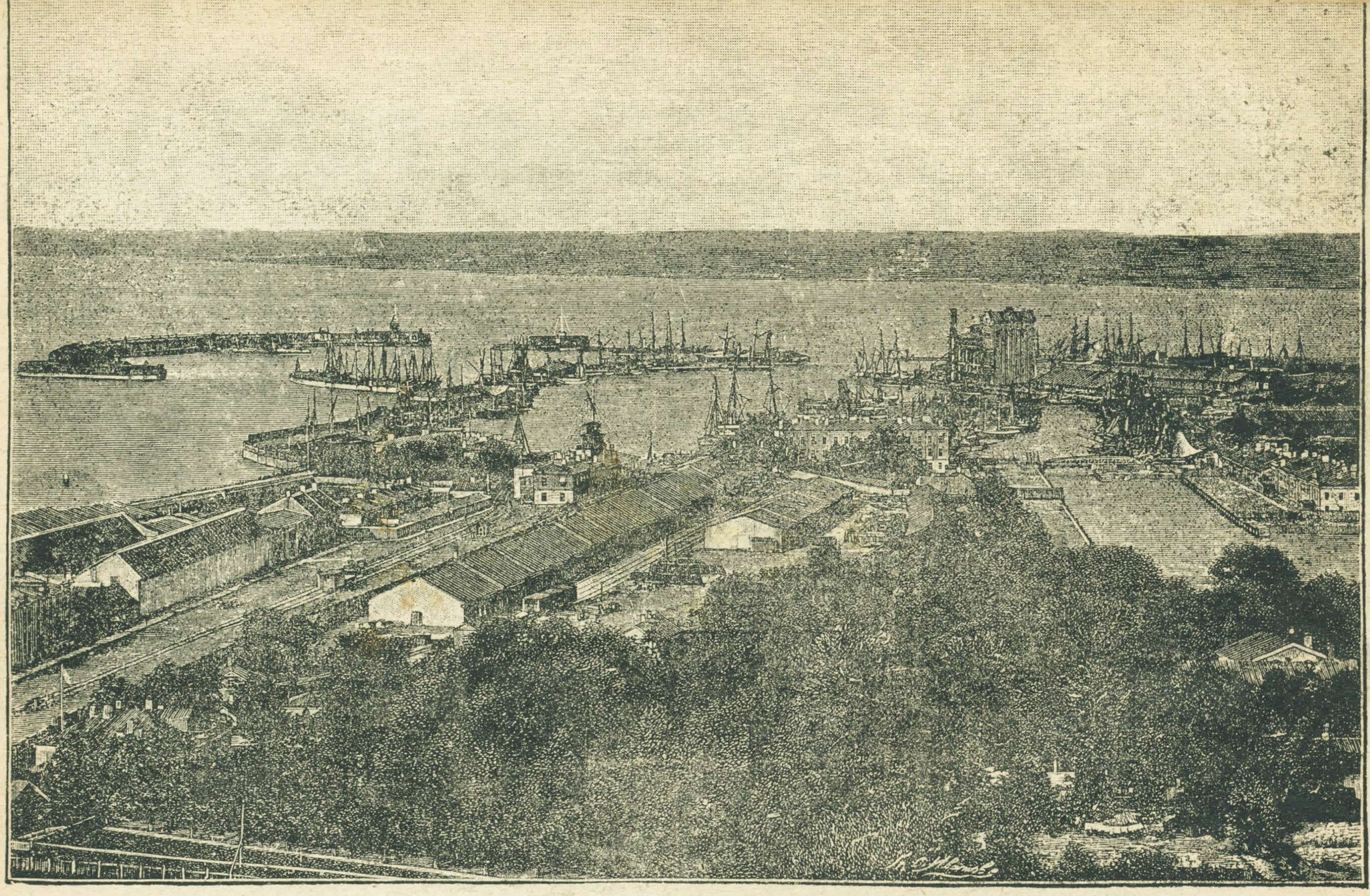

ریؤیل قالاسی.

پاله‌ك آولی.

§ ۳۹ — غربی گوبیرنالر.

کوآۋنا، ۋیلنا، گرودنا، مینسکی، ۋیتیبسکی، ماگیلوف، اسملرنده‌گی ٦ گوبیرناغه «غربی گوبیرنالر (۱)» دیوب ایته‌لر.

غربی گوبیرنالرنك یبری توبه‌نسودر، طوپراغی قوملق، صازلامق، باطقاقلقدر. روسیه‌ده‌گی پینسکی آطالا طورغان زور صازلق بونده‌در (مینسکی گوبیرناسنده) بونده بیك زور اورمانلر بار. بو یاقنك طوپراغی بیك برکتلی توگلدر.

اقلیمی: اورطه‌چه، یووشدر.

خلقی: بیلاروسلر، لیتوالیلر، یهودیلر، پاله‌کلردر، لیتوا تاتارلری اسمنده بر آز مسلمانلرده باردر.

بو طرفنك خلقی عموماً فقیر هم ناداندر.

مشهور شهرلری: گرودنا، ۋیلنا، ۋیتیبسکی، ماگیلوف، مینسکی

(۱) Западный край.

کوآڤونادر. بولار بارسیده بونده‌غی گوبیرنالرنک باش شهرلریدر، بو یافنک ایک یاغشی، زور شهری ڤیلنادر.

§ ۴۰ — اورطه گوبیرنالر.

تڤیر، یاراصلاف. کاستراما، نیژنی — ناڤگورد، مه‌سکه‌و، ڤلادیمیر، طولا، کالوگا، ره‌زان، اسمالینسکی اسملرنده‌گی گوبیرنالارغه «اورطه گوبیرنالر (۲)» یا که «صناعتلی گوبیرنالر» دیوب اینه‌لر.

طوپراق: بو گوبیرنالرنک طوپراغی، کول بویی یافلرینک طوپراغی صماق. اوسدرو خاصیتی آزدر. باری نیژنی ناڤگورد گوبیرناسینک، جنوب طرفلرنده‌غنه بر آز، بوفاراق قارا بالچقلی بیرلر باردر.

اقلیمی: بیک تیز آلماشوچان (متبدل) در، بو گوبیرنالرده قش اوزون هم یاغشی اوق صالقون بولوب، جه‌ی اسی بولا. قار ۵ آی قدر طورا، یاز صوک هم بیک کینه‌ت بولا. جه‌یلکده کوندزن قزو، کیچن صالقون بولا. بونده اقلیم گل آلماشنوبقنه طورا.

خلقی: بو گوبیرنالرده‌غی خلقنک کوبسی، ڤیلیکی روسلردر.

ڤیلیکی روس اویی.

(۲) Центральное промышленное пространство

نیژنی ناۋگورد گوبیرناسنده آزراق تاتارلر (مسلمانلر)، موقشیلر بار.

نیژنی ناۋگورد گوبیرناسندەده ٠٤٦٬٠٠٠ قدر. رەزانده ٠٠٦٬٧٨٩ تقریبا قدر مسلمان بار.

بو گوبیرنالردەغی ییرنك یارطیسی، سوره طۇرغان ایگونلك باصودر. شونلقدن ایگون ایگو، بونده برنچی اورننی آلا، بونده آرش، صولی، بەرەنگی چاچەلر.

خلقی بیك کوب هم طغز اوطورغانغه کوره، بونده چاچلگان آشلق، بو گوبیرنا خلقینك اوزینه یتمی. روسیەنك باشقه گوبیرنالرندن کیترەلر.

باقچەچیلق: یاراصلاف گوبیرناسنده، راصتوف اویەزنده گی خلقلر، ایگون ایگودن باشقه، باقچەچیلق بلەنده کسب ایتەلر.

حیوان آصراوچیلق: بو گوبیرنالرده حیوان آصراوچیلق کسبی، یوق دیوب ئەیتورلك توبەندر. یورتقه کیرەكلی بر نیچه حیواندن آرطق، بونده حیوان آصرامیلر. زور شهرلرگه صوغم ئۇچون، کۇن یاغندەغی گوبیرنالردن کیلە. بونده ایگونچیلك اشی، بیك اولقدر شەب بولماغانغه کوره، بۇتۇن خلق، اوزلرینك طورمشلرن، ایکنچی یاقدن یونەیتو یولن قاراغانلر؛ اولده زاۋود، فابریقالرده اشلەو هنر، صناعت، سودا وباشقەچه چیتکه کیتوب خدمت ایتودر.

فابریقا وزاۋودچیلق: روسیەده فابریقا، زاۋودنك ایك کوب اورنیدر. بونده بارسی ٠٠٠٬٤ قدر فابریقا باردر.

هنر، صناعت: بو گوبیرنالرده بیك کوب کشی، اوز اویلرنده تورلی نرسەلر اشلیلر مثلا: کیندر طوغیلر، پچاق، بالطه، یۇزاق، صماوار یاصیلر، کەرجینکه اورەلر. اورندق، اوستەل، اشکاف، کامود کبك جهازلر اشلیلر. بالالر اویونچقلری کبك نەرسەلرده یاصیلر، هر یلنی ئەلله نی قدر آیاق کیوملری حاضرلیلر.

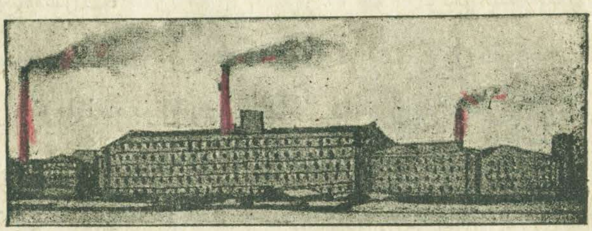

فابریكنك طشدن کورنشی.

چیتکه باروب اشلەو (ОТХОЖІЙ ПРОМЫСЕЛЪ): خلقنك بیك کوبسی، پیتربورغه وباشقه زور شهرلرگه، اشچی بولوب، تۇرلی زاۋودلرغه، فابریقالرغه، تۇرلی صناعت اورنلرینه کرەلر، بیك کوبسی پاراخوت یوری طۇرغان زور یلغەلر بوینده صالچی، ماطروص بولوب خدمت ایتەلر، کالوگا، کاستراما گوبیرناسندن بیك کوب کشی،

تورلی شهرلرده طاشچی‌لر، مورجه چغاروچی‌لر، اوی اشکانورلاوچیلر، بویاوچیلر، بالطه اوستالریدر.

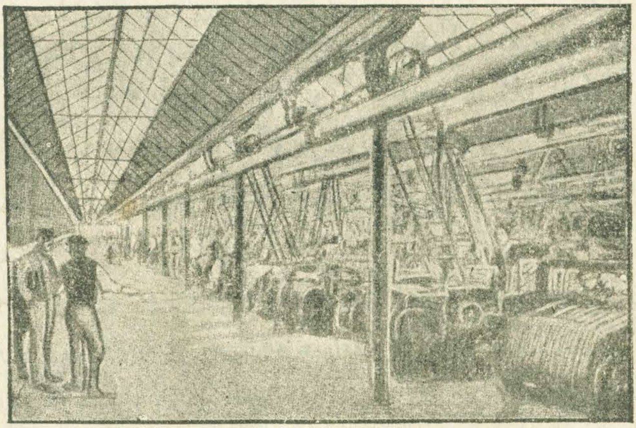

فابریکنک اچدن کورنشی.

تۋیر گوبیرناسندن کوچر و بالطه اوستالری کوبدر. یاراصلافدن سودا گیرلر، باقچه‌چیلر، ۋلادیمیر گوبیرناسندن تگوچیلر بیک کوب بولا. نیژنی‌ناۋگورد گوبیرناسی خلقندن کوبسی، پاراخوت پریستینلرنده، پاراخوتلرده خدمت ایته‌لر. قایسی بر آوللرنک ایرلری، قش بوینه چیتده اشلب، جای ایگون اشلر ئوچون اویلرینه قایتالر.

قایسی بر اورنلرده همه صاو، سلامت ایر کشیلر، بوتون یل ئه‌یل‌نه‌سینه اویلرندن کیتوب، چیتده اشلیلر، اویلرنده بوتون قر. باصو اشلرن خاتونلری اشلی، صوقا سوره‌لر، کولته کیتره‌لر، حتی صوتسکی، اصتاراسته‌لق خدمتنده ایته‌لر(١).

(بزنک اوفا، قزان گوبیرنالرنده‌غی آوللرنک مسلمان خاتونلردنده آرتدرغانلر ایکان!)

مشهور شهرلری: مه‌سکه‌و گوبیرناسنده، مه‌سکه‌و شهریدر. مه‌سکه‌و، روسیه‌نک بورونغی پای تختیدر. ایک زور سودا اورنیدر. علم، معارف اورنلرینک کوبلگی بل‌نده دانلیدر. دار الفنون و بر نیچه باشقه زور مدرسه‌لری باردر. بونده سودا ایتوب و تورلی خدمتلرده طوروچی بر آز مسلمانلرده بار.

مسلمانلرنک عبادتخانه‌لری، امامرلی بارلغی معلوم بولسه‌ده، بر ئره‌تلی ابتدائی مکتبلری بارلغی بیلگولی توگلدر. سودا گیرلرنک کوبره‌گی، ایسکی موصقی نرسه‌لر بله‌ن صاتو ایتوچی، طولچوکچی میشه‌رلردر. نیژنی – ناۋگورد گوبیرناسنده،

(١) Краткій курсъ географіи, А. Бернашевскій.

نیژنی ناڤ گورد شهر یدر ، بونده هر یل آغوست آینده بر آی یارمونکه بولادر . نیژ نیده بر آز مسلمانلر بار ، مسلمانلرنڭ عبادتخانەلری ، ابتدائی مکتبلری باردر . تڤیر ، یارصلاف ، کالوگا ، ریبینسکی ، کاستراما ، ڤلادیمیر ، طولا ، اسمالینسکی زور سودا شهرلر یدر .

§ ٤١ — آشلق اوڭا طورغان ، قارا طوپراقلی یاق .

کییف ، چیرنیگوف ، ڤالینسکی ، پادولسکی ، پالطاڤا ، خارکوف ، آرلوف ، طامبوف ، کورسکی ، ڤارونیژ ، پینزا ، سمبر ، صامار ، صاراتف گوبیرنالرینه „قارا طوپراقلی ، اشلق اوڭا طورغان یاق (۱)" دیلر .

طوپراق : بو یاقنڭ طوپراغی ، بیك برکاتلی قارا بالچقدر . بو یاقده قارا طوپراقنڭ قالونلغی ، ۳ آرشین تیرەنلـگینه قدر یته .

اقلیمی : قویاش بایوشی طرفنده اقلیمی یومشاق واورطەچه ؛ یاغمور هم قاریتەرلك قدر یاوا ، قویاش چغشینه طابا بارغان صاین اقلیمی قوری ، قش صالقون ، جەیی اسسی ، شونلقدن قویاش چغشی یاقلرنده ، قایسی یللرده ایگونلر قوروب آچلق کیلـگالیدر .

مالاروس اویی .

(۱) Черноземное пространство.

خلقی: قویاش بایوشی یاقلرنده گل مالا روسلر، قویاش چغشی طرفلرنده ویلیکی روسلردر، بولاردن باشقه قویاش بایوشی طرفنده یهودیلر، پاله کلر طورالر، قویاش چغشی طرفنده تاتارلر، سمبر، صاراتف، طامبوف، پینزا، صامار گوبیرنالرنده میشه‌رلر چواشلر، موقشیلر، نیمسلر بار.

مالاروسلر بیك اش سیوچان، یواش طبیعتلی خلقلردر.

آلار کییف، چیرنیگوف، پادولسکی، خارکوف، پالطاڤا گوبیرنالرننك طورالر، شونك ئوچون، بو گوبیرنالرنی «مالاراسیه» دیو بده ایته‌لر. بولر بیك طغز اوطورغانلر، بولرنك ایك سیوکلی اشلری، ایگونچیلك‌در. باقچه‌چیلق، اومارطاچیلق کسبیده باردر. بولرنك اویلری، یه‌شلل کلر آراسنده، باقچه ایچنده کوملوب اوطورا.

آلما، قاره جیمش، قاره جیله‌ك اوسه‌در. قاوون، قاربوزنی باصولرغه چاچه‌لر، بوندای قاوون، قاربوز باصولرینه «باخچه» دیلر. قارا طوپراقلی گوبیرنالرغه „روسیه‌نك کله‌تی“ دیلر. بونده آرش، بغدای، آرپه، صولی، طاری، قارا بغدای، سوس، ته‌مه‌کی (چیرنیکوف گوبیرناسنده) چوگوندر چه‌چه‌لر.

حیوان آصراوچیلق: اورطه گوبیرنالرغه‌یاقن ییرلرندن باشقه اورنلرنده، حیوان آصراوده بیك آلده. بو یاقده، جیگوب صابان سوره طورغان، زور اوگوزلر، صوغم ئوچون، ایتلی حیوانلر، بیك کوب اور چیدر.

مالاراسیه‌ده ییر سورو.

زاڤود وفابریقاچیلق: زور، زور پاراڤای تگرمنلر، چوگوندر، شیکر، تیری زاڤودلری کوبدر. فابریقالر باری توّن یاقلرندەغنه اولوب بیك آزدر.

سودا: بو یاقنڭ سوداسی، یارمینکەلردەدر. بو یاقدەخصوصاً مالاراسیەدە یارمینکەلر بیك کوب بولا، روسیەنڭ اورطه گوبیرنالرندن فابریقاچیلر، اوزلرینڭ طاوارلرن آلوب کیلوب، بوندەغی خلقغه صاتالر، بیرلی خلقدن جوّن، تیری، موگزلی حیوانلر، آتلر وباشقه نرسەلر آلالر. بو یاقنڭ ایڭ زور سوداسی ایگون بلەندر.

مشهور شهرلری: پادولسکی گوبیرناسندە، کامینیتس ـ ـ پادولسکی، شهری گوبیرنانڭ باش قالاسیدر. ڤالینسکی گوبیرناسندە، ژیتومیر قالاسی بو گوبیرنانڭ باش شهریدر هم ایگون سوداسی بلەن آطاقلیدر.

کییف گوبیرناسندە، کییف شهریدر بو شهر روسیەنڭ بیك بورونغی شهرلرندن صانالا، بوندە دار الفنون وباشقه زور مکتبلر بار. چیرنیگوف، پالطاڤا، خارکوف، کورسکی، آریول، ڤارونیژ، طامبوف، پینزا، سمبر، صامار، صاراتف گوبیرنا شهرلریدر بو شهرلرنڭ هر قایوسی زور سودا اورنلریدر.

خارکوف وصاراتف شهرلرندە دار الفنونلر بار. خارکوفدەسودا ایتوب، تورلی قارا اش اشلەب طوروچی مسلمانلردە بار.

طامبوف، پینزا، سمبر، صمار، صاراتف (۱) گوبیرنالرندە بایطاق مسلمان بار.

آرلوف گوبیرناسندە بر آول.

(۱) مسلمانلر پینزا گوبیرناسندە ٦٤,٠٠٠، صامارادە ٣٠٨,٠٠٠، صاراتف ١١٦,٠٠٠، سمبردە ١٥٣,٠٠٠، طامبوفدە ١٨,٠٠٠ در.

پینزا شهرنـده طوروچی خیلی مسلمان اولوب، مسجدلری امام‌لری بـارلغی معلوم بولسه‌ده، بر ئره‌تلی ایرلرگه وقزلرغه مخصوص ابتدائی مکتبلری بارلغی معلوم توگلدر.

§ ٤٢ — دالا یاقلری.

قارا طوپراقلی، آشلق اوکا طورغان یاقنک، کون یاغنده، آزاق، قارا کاسپی

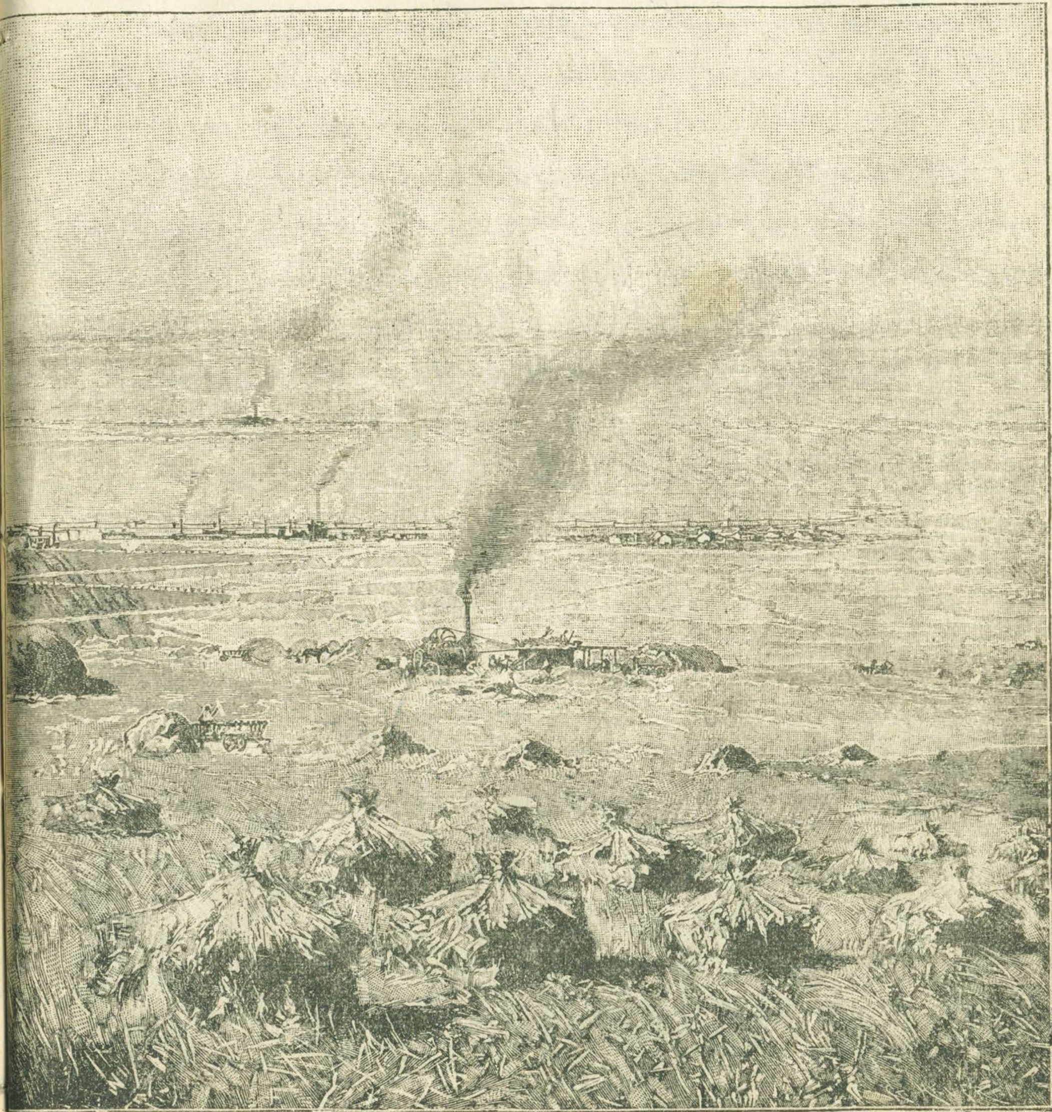

قارا دیگـز بوینده‌غی دالا.

دیڭگزلر ینڭ توُن یاغنداغی گوبیرنالرغه، «دالا یاغی، استیبده گی گوبیرنالر (۱)» دیـوب ئەیتەلر. بیسسارابیه، خیرصون، یکاتیرینصلاف، طاڤریچسکی، استاڤراپول، آسترخان، دونسکی اوبلاست گوبیرنالری شوشی دالادەدر.

بو یاقنڭ کورنشی، تیگز، کوُن یاغینه طابا توبەنسو، کاسپی دیڭگزی تیرەلرنده گی دالانڭ اوستی، دیڭگز اوستندن توبەنرەك در. تیگز، کیك دالادەتیرەن چوقرلر، قوللر اوچری، یاز کونلرنده، آلارنڭ اچلری، صولار بلەن طولوب، اینکو یاقغه طابا آغالر.

طوپراق: کوُن یاغی طرفلرینڭ طوپراغی قارا، یالغز یلغه ودیڭگز بوُیلرینڭ غنه طوپراغی قوملی در. قوُیاش چغشی طرفلرینڭ طوپراغی بوُتوُنلای قوملقدر.

اقلیمی یلی وقوُری، جەیی اوزون، اسسی، قوُری. قشی صالقون، قار آز بولا، بونده ایك هیبت وقت یاز وکوزدر. قوُیاش چغشی یاغینه طابا بارغان صاین، یاغمور، قار آز، اقلیمی بیك تیز آلماشوچان.

قارا دیڭگز بویلرنده، بوُتوُن دالا، کشی بیوکلگنده اولەن بلەن قاپلانه، حاضرگی کونده اول یاقلرنڭ بیك کوب بیری، سوره طوُرغان بیردر.

کاسپی دیڭگزی بویندەغی دالالر، اولەنگه بیك بای توگل، بونده اولەن قاطی، اویم، اویم بولوب اوسەدر.

خلقی: بویاقنڭ خلقی، بیك کوب توُرلی قوملردن جیبلغان بولسەده، کوبره گی روسلردر.

کاسپی دیڭگزی بویندەغی دالا.

---

(۱) Степное пространство.

قویاش بایوشی یاغنك مالاروسلر، قویاش چغوشی طرفنك ۋیلیکی روسلر-دون قازاقلری‌در. بیسسارابیه گوبیرناسنده، رومینلر، قریم یارطی آطاونده تاتار (مسلمان) (۱) لر، کاسپی دالاسنده قرغیز (مسلمان) لر، قالمقلر، بو یاقنك، تورلی بیرلرنده طوروچی، نیمسلر، بلغارلر، صیربلر، شهرلرده ارمه‌نلر، یهودیلر بار.

دالا گوبیرنالری، روسیه‌نك ایك بای گوبیرنالرندن صانالا.

بونده ایگونچیلك کسبی بیك یوغاری اورن طوطا، قارا طوپراقلی گوبیرنالرغه قاراغانده، ایگون بونده آرتغراق اوگا. کوبره‌ك بغدای چه‌چه‌لر. آرش، آرپاده چه‌چه‌لر. بیسارابیه‌ده کوکوروز، سوس، تهمه‌کی یتشدره‌لر. قریمده ۋینا گراد باقچه‌لری کوبدر.

باقچه‌چیلق: بو یاقنك کون یاغی بولوگنك، خصوصاً قریمك، باقچه‌اشی بیك زوردر. بونده آلما، دوله، قارا جیمش، قارا جیله‌ك، چیه‌دن باشقه، اسسی یاقلرده اوسه طورغان آبریکوس، مینداال کبك بیك کوب تورلی جیمشلر اوستره‌لر.

حیوان آصراوچیلق: بو یاقنك ایك زور کسبیدر، کاسپی دیگزی بوینده، یاشه‌وچی قرغیز وقالمقلرنك بار کون کورووی حیوان آصراو بله‌ندر، ایك کوب آصرالونه طورغان حیوان صارق، قوی، آت، صیبردر. صارقلر، آتلر، صیرلر زور، زور کوتو بولوب یوریلر.

بالقچیلق: دیگزگه قویه طورغان زور یلغه‌لردن، یلغه‌لرنك طاماقلرندن کاسپی دیگزندن، بیك کوب بالق آولانه‌در.

معادن: بو یاقده ایك کیره‌کلی معدنلردن تیمر، بیر کومری، طوز، تور کومش چغادر. (تیمر خیرصون، یکاتیرنصلاف گوبیرنالرنده چغا).

سودا: دیگز بویلرنده‌غی لیمانلرده‌غی شهرلرده، سودا بیك زوردر. بو شهرلر آرقلی، ایکنچی پادشاه‌لقلرغه، بیك کوب ایگون کیته‌در. آطاقلی شهرلر: بیسارابیه گوبیرناسنده، کیشینیف قالاسی، گوبیرنانك باش شهریدر.

خیرصون گوبیرناسنده، خیرصون گوبیرنانك باش قالاسی‌در. یلیساۋیدگرد، نیکالایف، آدیسسا شهرلری بیك زور، سودا اورنلری‌در. ادیساده دارالفنون وباشقه اوقو اورنلری بیك کوبدر. یکاتیرنصلاف گوبیرناسنده، یکاتیرنصلاف گوبیرنانك باش قالاسیدر. فابریقا زاۋودلری ایله دانلیدر.

---

(۱) قریم طاۋریچسکی گوبیرناسنده: ۲۱۴,۰۰۰ قدر مسلمان بار.

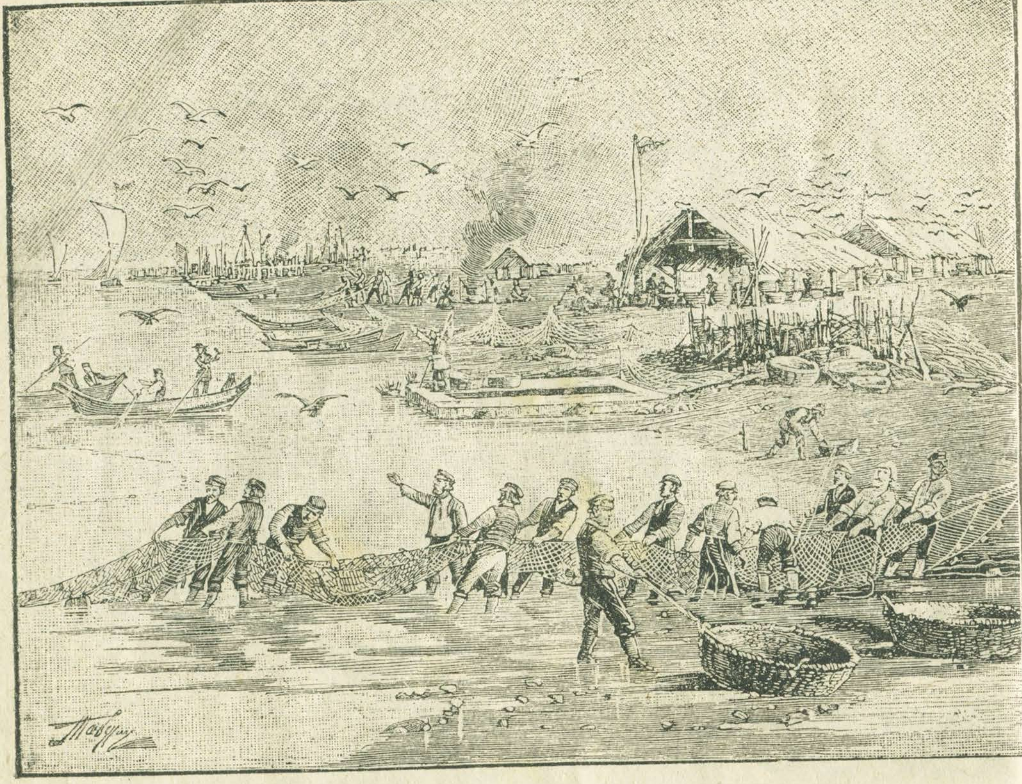

ڤولـغادە بالق طارطو.

طاڤریچسکی گوبیرناسنك: سیمفروپل، گوبیرنانك باش قالاسی‌در. سیڤاستوپل (لیمانی صوغش) کەفە، یالطە، باقچە سرای شهرلری باردر.

باقچە سرای شهری، ایسکی قریم خانلرینك پایتختی اولمشدر، بو کوندە بوندە ایك کوب خلق مسلمانلردر، مسلمانلرنك مسجدلری، مکتب مدرسەلری باردر. بوتون قریم مسلمانلرینك دینی روحانی اشلرن قاری طورغان، دوخاڤنی پراڤلینیە اسمندە بر محکمە بار.

آسترخان گوبیرناسندە، ڤولغانك کاسپی دیڠگزینە قویغان یيرندە، آسترخان شهریدر. ایسکیدە نوغای، تاتار خانلرینك پایتختی بولغان. بو کوندەدە خیلی مسلمان بار. مسلمانلرنك بر نیچە زور، زور مسجدلری، برەر بر آز ترتیبلیرەك ابتدائی مکتبلری باردر. بونك سوداسی بالقدر.

دوسکی‌اوبلاست: بوندەدون قازاقلری طورا، بولارنك اوزلرینە مخصوص ادارەلری بار. ناڤاچیرکاسسکی، طاگانروگ، راصتوف دون بونك آتاقلی شهرلرندندر.

قریم یارطی آطاوینڭ کوٌن یاغنده دیڭـگز یاری.

§ ٤٣ — اورال بویی.

ۋه‌تکه، قزان، پیرم، اوفا، آرینبورغ اسملرنده‌گی ٥ گوبیرناغه «اورال بویی (١)» دیلر. اورال بوینڭ قوٌیاش چغوٌشی طرفلری، طاولق، قوٌیاش بایوٌشی طرفلری، تیگزلـکدر. قوٌیاش بایوٌشی طرفینڭ طوپراغی قارا بالچقلی اولوب، ایگوٌن یاخشی بولادر. قوٌیاش چغوٌشی یاغینڭ طوپراغی قوملی، طاشلیدر. اورال بویی گوبیرنالرنده، روس، باشقرت، تاتار، تیبته‌ر، میشر، چواش، چیرمش، آر، پیرمه‌ك، ۋاگول، قرغز، قالمق کبك، بیك کوب تورلی خلقلر طوٌرالر. اورال بوینده، بارسی ٩ میلیون قدر کشی، صانالا ایتوله، ایڭ کوب خلق، ۋیلیکی روسلردر. آندن قالا باشقرتلر (یالغز اوفا گوبیرناسینڭ یارطیسندن کوبره‌ك خلقی باشقرتلردر).

طوٌرمشلری: بویاق [illegible]، ایڭ زورکسلری ایگوٌن ایگودر. بونده آرش،

(١) Пріуральскій край,

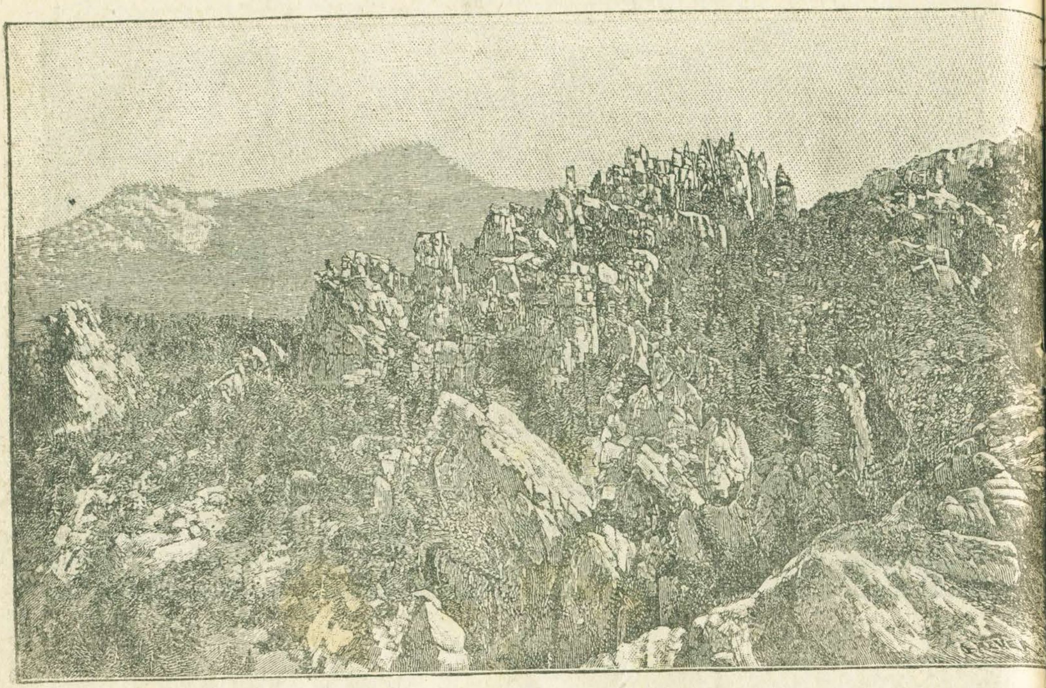

اورال طاووی.

آرپه، صولی، قارا بغدای، بغدای، بورای، طاری، جیتن، کیندر چه‌چه‌لر. کون یاغی طرفلرنده اوفا، آرینبورغ گوبیرنالرنده آت، صییر، صارق، قوی، کجه کبك حیوانلر آصریلر. اوفا، ؤه‌تکه، پیرم گوبیرنالرنده، اومارطه‌چیلق اشی ده بیك یاخشی‌در. اورال بویندەغی خلقلرنك، ایڭ زور کسبلری، اورال طاولرندن معدن چغارودر، اورال طاونده آلتون، تیمر، کموش، باقر، پلاتینه، هم بیك کوب مقدارده طاش طوزی چغادر. اورال بویی، اوزینڭ تورلی معدنلرگه بایلغی بله‌ن، بتون روسیه‌ده برنچیدر. تیمر سوداسی، اورال طاوندەغی قدر، دنیانڭ بر ییرنده یوقدر. تیمرنی بیك زور پیچلرده ایرتوب، چوین، تیمر، استه‌ل کبك ئه‌اله نیچه تورلی‌گه آیرالر، تیمر روداسی ایروته طورغان پیچلر. اورال طاووی بوینده بیك کوبدر. بوڭا «دومیننوی پیچ» دیلر. اورال بویینڭ اورمانلی ییرلرنده، آوچیلق، اورمان کیسو بله‌نده بیك کوب کشی کون ایته‌در. کاما، آق ایدلدن صاللر آغزالر، دگت، اصمالا یاصیلر.

آطاقلی شهرلر: ؤه‌تکه گوبیرناسنده، ؤیاتکه قالاسی، بو گوبیرنانڭ باش شهری بولوب، ایکمك سوداسی بله‌ن دانلیدر. ؤه‌تکه [illegible]ینڭ اوزنده هم گوبیرناسنده بایتاق مسلمانلرده بار. مالمژ، صاراپول، اوباز ق[illegible]نمرلر.

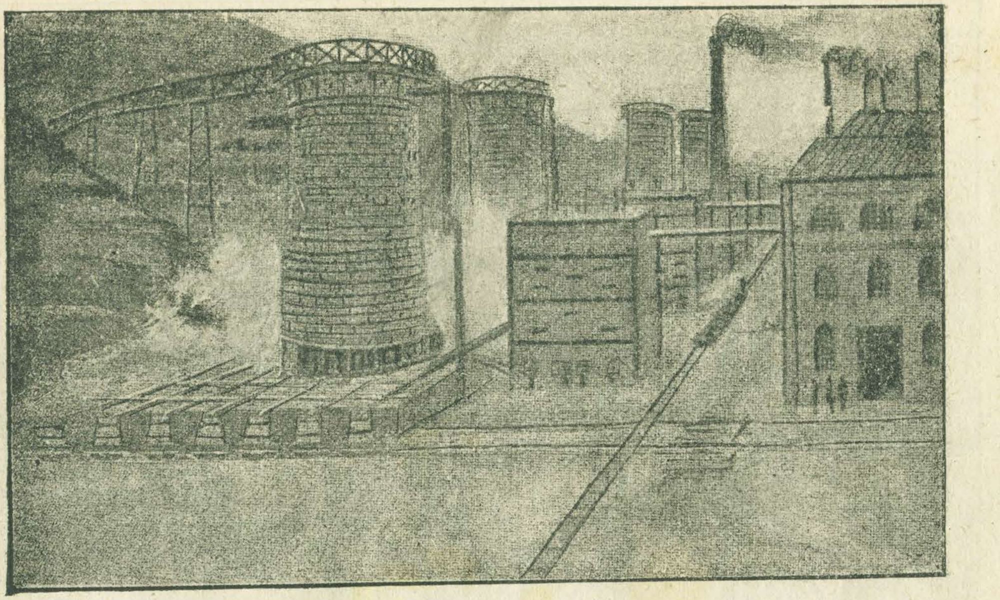

دومینووی پیچ.

قزان گوبیرناسنده: کازانکه یلغه‌سینڭ، ۋولغاغه قوشلغان بیرندن، ٦ چاقرم بیرده، ۋولغانڭ صول یاغنده، صابن، پیالا، کون، شم زاۋودلری ایله آطاقلی قزان شهریدر. قزانده بیك کوب اورطه مکتبلردن باشقه، دارالفنون، ترلك (حیوانات) طبیبلری یتشدره طورغان اینستیطوت، قزلرغه مخصوص زور مدرسه بار.

قزان شهری بورونغی تاتار خانلرینڭ پای تختی اولمشدر. بو کونده خانلردن قالغان سویم بیکه مناره‌سی (خان مسجدی) آتلی بر مناره بار.

قزانده مسلمانلرده بیك کوب اولوب، آلرنڭ ١٧ عدد گوزل قاصاده صالونغان مسجدلری، اول مسجدلر حضورنده مکتب ومدرسه‌لری بار. روسیه‌نڭ تورلی طرفلرنده یه‌شه‌وچی مسلمانلردن بیك کوب یه‌ش یکتلر، علوم شرعیه تحصیل ایته‌ر ئوچون کیله‌لر.

مدرسهٔ محمدیه، مدرسهٔ قاسمیه، قزان مدرسه‌لری اچنده ایڭ آلدانلری صانالادر.

پیرم گوبیرناسنده: کاما یلغه‌سینڭ اوستونده گوبیرنانڭ باش قالاسی پیرم شهریدر. یکاتیرینبورغ، اربت شهرلری زور سودا اورنلریدر.

اوفا گوبیرناسنده: اوفا، گوبیرنانڭ باش قالاسیدر. اوفا گوبیرناسنده زالاتاوست، استرلی طاماق، بله‌به‌ی، بیرسکی، مینزه‌له، اویاز قالالرندندر. اوفاده اورطه روسیه مسلمانلرینڭ، دینی وروحانی اشلرن قاری طورغان، دوخاۋنوی صابرانیه

اسمند، بر محکمه بار اوفا شهرنده مسلمانلر بایتاق اولوب، مسلمانلرنك بر نیچه مسجدلری اول مسجدلر حضورنده مکتب ومدرسه‌لری بار.

آرینبورغ گوبیرناسنده: آرینبورغ شهری، گوبیرنانك باش قالاسیدر، سیبیر یا بله‌ن یاؤروپای روسی آراسنده، زور سودا اورنیدر. بونده مسلمانلرده کوب اولوب، مسجدلری، مکتب ومدرسه‌لری بار. مدرسه‌لری ایچنده «مدرسهٔ حسینیه» ایك ترتیبلیسی اولوب، بونده علوم دینیه بله‌ن برابر آز راق یا کاعلملر هم مملکت تلی روسچه ده اوقتولادر،

§ ٤٤ — آزیای روسی.

(ییری ۳۰۰ ملك مربع میل، خلقی ۲۷ میلیون)

آزیای روسی: کافکاز، سیبیر، ترکستان اسملری بله‌ن اوچکه بولونه

کافکاز.

(ییری ۸،۵۰۰ مربع میل، خلقی ۱۱ میلیون).

قارا دیگز بله‌ن، کاسپی دیگزی آراسنده‌غی ییرلر، «کافکاز» آطالادر. چیگی: توْن یاغنده یاؤروپای روسی، کوْن یاغنده ایران، تورکیه دولتلر بدر. احوال طبیعه‌سی وییرینك اوْستینه کوره، توْن یاغی کافکاز،(۱) داغستان (ئلوغ کافکاز (۲)، کوْن یاغی کافکاز (کچکنه کافکاز (۳)) اسملری بله‌ن اوچکه بولونه‌در. توْن یاغی کافکازنك، توْن یاقلری تیگز اولوب، کوْن یاغینه طابا بارغان صاین، قالقولانه، یوغاریلانه بارا. طاولرندن ئلوغ، کچکنه بر نیچه یلغه‌لر آغوب توشه‌در. تیریك، کوبان، کوما بونده‌غی ایك زور یلغه‌لردر.

کوبان، تیریك یلغه‌لرینك آرغی یاقلری، (کوْن یاغینه طابا طرفلری) بیك هیبت اورمانلر بله‌ن قابلانمشدر. توْن یاغی کافکازنك توْباش بایوْشی طرفی، روسیه‌نك ایك ایگوْن اوگا طوْرغان ییرلرندن برسیدر. طوپراغی قارا، اقلیمی یلی، مای، ایبون آیلرنده بولا طوْرغان یاغمورلرنك کوبلگی، ایگوْننی بیك اوگدرادر.

داغستان: قارا دیگزدن کاسپی دیگزلرینه قدر، بارسی ۱۰۰۰ چاقرم چاماسی، طاولق ییردن عبارتدر. ایك بییك اورنسی، تیریك، قوبان یلغه‌لرینك آراسنده‌غی البرز، (بییکلگی ۵¾ چاقرم) دیخ طاو، قازبك وباشقه طاولردر. اقلیمی طاولرنك

(۱) Сѣверный Кавказъ. (۲) Большой Кавказъ. (۳) Малый Кавказъ.

بییکلکلرینه کوره‌در، تورلیچه اوسملکلرده شوکا قاراب بوریدر. طاونڭ ایته‌کارنده ۵،۰۰۰ فوتقه قدر، قویی یافراقلی آغاچلر، آندن یوغار یراق، ۸،۰۰۰ فوتقه‌قدر، ألصلی آغاچلر، آندن یوغاریراق، طاو باشلرنده او‌ـه طوٗرغان اوله‌نلر، آندنده اوسته‌ره‌ك، برده بتمی طوٗرغان قارلر، بوٗزلر بله‌ن قاپلانغاندر.

کچکنه کافکاز: ریان، کور یلغه‌لرینڭ بویلرینه، داغستاننڭ کوٗن یاغی طرفینه، «کچکنه کافکاز» دیلر. کچکنه کافکاز، طاو آرالرنده‌غی وادیلردن، صرتلردن، تزلگان

کافکازیه‌دغی خلقلر

طاولردن عبارتدر. بونك ایك بییك اورنی، آرارات طاویدر. ریان یلغهسینك بویی، قارا دیڭگز یاری بویلری، یاغمورلرنك کوبلگی سببلی، اقلیمی یووش‌در. مونده قشنی، صووقلقنی، بوتونلهی بلمیلرده، هواسینك یلیلغی، جوشلگی سببلی، بو یېر، دنیانك ایك گوزهل، ماطور باقچهسیدر. کور یلغهسینك بویی کیریسنچه بیك کوبدره طورغان قزولقدر.

خلقی: کافکازده بیك کوب ملتکه منسوب، ئاله نیچه تورلی تلده سویلهشه

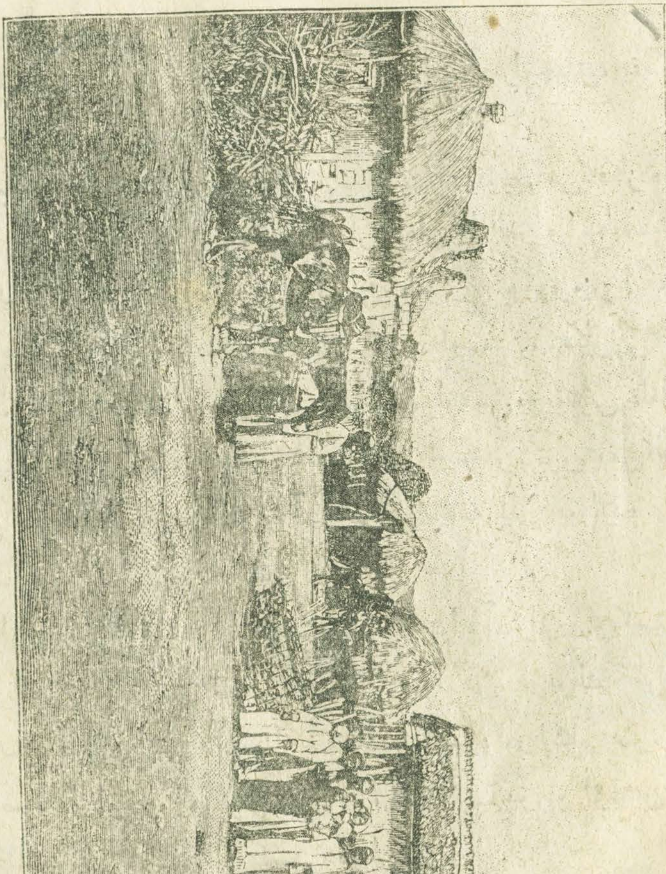

چیرکیس آوولی

طۇرغان خلقلر یەشیلر. تۈن‌یاغی کافکازدەغی خلقلرنڭ کوبرەگی روسلردر. شمالی شرقی یاقلرندە، بر آز نوغایلر بلەن قالمقلر بار.

کافکاز طاولرینڭ ایکی یاق قابرغالرندە طاولیلر، چیرکیسیلر، چیچینلر، لەزگینلر، وباشقەلر طۇرالر.

کچکنە کافکازنڭ قویاش بایوشی یاقلرندە گروزنیلر، گوریلر، ایمیریتینلر، مینگیللر، قۇیاش چغوشی طرفندە، تاتارلر، ئەرمەنلر (کورا بلەن آرکاس یلغەلری آراسندە) طۇرالر.

طۇرمشلری: ایگونچیلك، باقچەچیلق، حیوان آصراوچیلق، یفەکچیلك، هنر، صناعت بلەندر.

ایگنچیلك: کافکازدە ایگونچیلك اشی یاخشیدر. کۈن‌یاغی کافکازدە، یاغمور آز یاوا طۇرغان اورنلردە، ایگون باصولرن قازۇلغان قانالر واسطەسیلە صوغارالر. کوبرەك بغدای، آرش، آرپا، جیتن، دوگی، طاری، کوکوروز ایگەلر.

باقچەچیلق: کافکازدە ۋیناگراد بیك کوب اوسەدر، کافکازنی «ۋیناگرادنڭ وطنی» دیلر. ۋیناگراد باصولردە اوسەدر. تیریك، یلغەسی بوینەغی خلقلردە ۋیناگراد اشی بیك آلغادر. بونەمامق، تەمەکی، چەی آغاچی اوسەدر. کۈن‌یاغی کافکازدە شفتالو، زاردالو، آپیلسین، لیمون، بانان، آناناس وباشقە یلی ییرلردە یتشە طۇرغان یمشلردە اوسەدر.

حیوان آصراوچیلق: کافکازدەغی خلقلرنڭ همەسنە، حیوان آصراوچیلق کسبی بار، قالمقلر بلەن نوغایلرنڭ، ایڭ برنچی کسبلری حیوان آصراودر. کوبرەك آصرالۇنە طۇرغان حیوان صارقدر، صارق ایتی داغستان‌خلقینڭ ایڭ سۇیگان آشلریدر. سوت، قاطق، مای وییر صوقالاو اوچون موگزلی حیوانلر، آطلانوب یورو اۇچۇن آط آصربلر.

یفکچیك: کافکازدە یفچیلك کسبی‌دە بار.

معادن: کافکازدە معدن بایلقلرندن ایڭ برنچی نیفتدر.

فابریقا وزاۋود: کافکازدەغی زاۋودلرنڭ کۆبرەگی نیفت، زاۋودلریدر. نیفت زاۋودینڭ ایڭ کوب ییری، باکو شهریدر.

هنر، صناعت: ملطق، خنجرهم‌تورلی کمۇش‌نرسەلر یاصیلر، پالاسلر، یاولقلر طوغیلر، کۆن ایلیلر.

کافکاز ٨ گوبیرناغه، ٤ اوبلستقه بولنه. گوبیرنالری: استاۋرآپول، کوتایس قارا دیگگز، آریۋان، یلیساۋیتپول، باکودر. اوبلستلری: کوبان، تیریك، داغستان، کارس‌در.

آطاقلی شهرلری: باطوم، تیفلیس، باکو، استاۋرآپول، ایکاتیرینودار، ناۋاراسیسکی، ۋلادیکافکاز، تیمرخان‌شورا، کوتایس، آریۋان، یلیساۋیتپول، کارسدر.

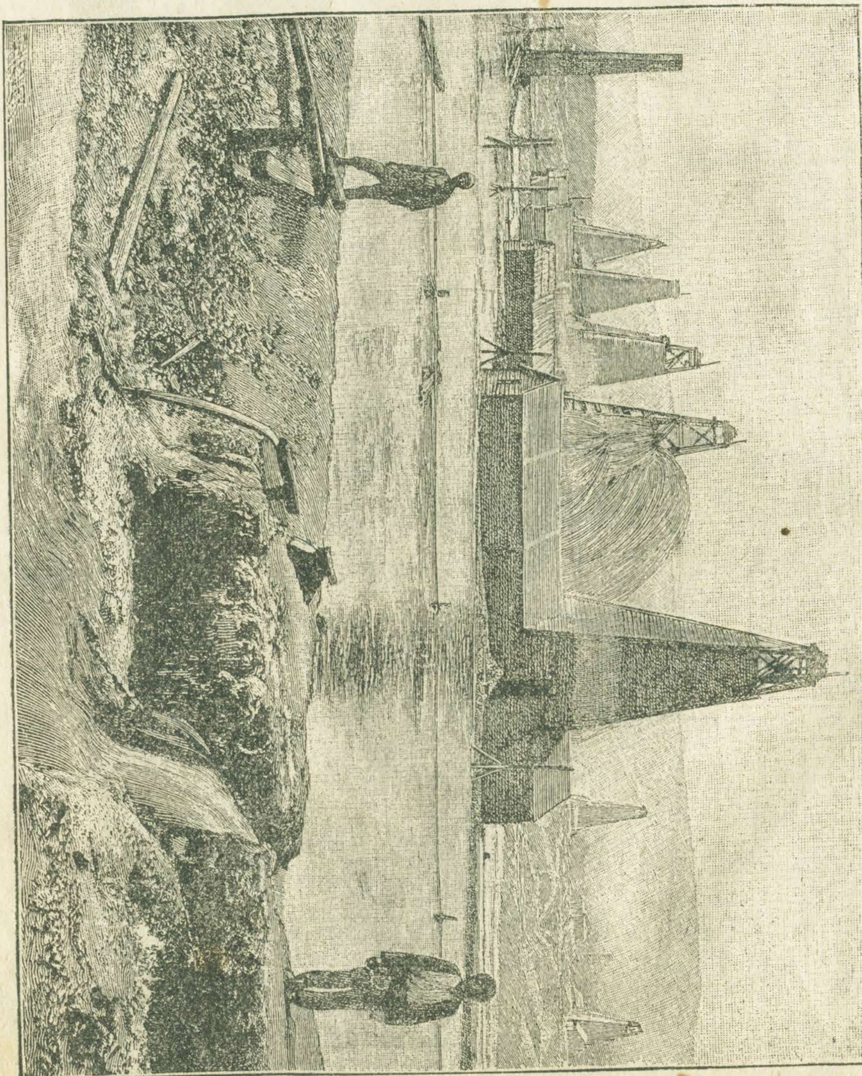

نفت چغارو.

باكو شهرى.

§ ٤٥ — سیبیریا.

(یېری ٢٢٧ مڭ مربع میل، خلقی ٧ میلیون)

آزیانڭ توڭ یاغی بولوگینه «سیبیریا» دیلر. بونڭ توڭ یاغنده بوز دیڭگزی، قویاش چغوشنده ئولوغ محیط دیڭگزی، کون یاغنده قتای پادشاهلغی، ترکستان ولایتلری، قویاش بایوشی یاغنده اورال طاولری و یاۋروپای روسیەدر.

سیبیرنڭ توڭ یاغی، قویاش بایوشی طرفلری، بیك کیڭ تیگزلکدن عبارتدر. قویاش چغوشی یاغی تەبەنەگرەك طاولر وتزلگان طاولر بلەن قاپلانمشدر.

طوپراق: سیبیرنڭ طوپراغی بار یېرنده بر توُرلی توگل: کون یاغی طرفلرینڭ طوپراغی قارا، توڭ یاغی طرفلرینڭ طوپراغی صازلامغراق، کون یاغی طرفلرنده ایگون بیك یاخشی یتشەدر.

خلقی: سیبیرده، یېرینڭ اولکانلگینه قاراغانده، خلقی بیك آزدر. سیبیرده روسلر، یاقوتلر، طونغوزلر، آستیاکلر، بوریاتلر، کامچادالیلر، قالمقلر، گایلاکلر، چوکچیلر، صامایدلر، قرغزلر طورالر.

طورمشلری: ایگونچیلك، بالقچیلق، آوچیلق، حیوان آصراوچیلق، معدنچیلك بلەندر.

ایگونچیلك بلەن ترکلك ایتە طورغان خلقلر یالغز روسلرغنەدر. یېرینڭ کوب اورنی، ایگون ایگو ئوچون، بیك اولقدر صلاحیتلی بولماسەده، قایسی بر اورنلرنده ایگون بیك یاخشی بولادر. مثلا اوب، ایرتش یلغەلرینڭ آراسی «سیبیرنڭ کلەتی» آطالونه، بغدای، آرش، قاره بغدای، آرپا، صولی، طاری چەچەلر، جب، آرقان ئوچون، سوس، جیتن یتشدرەلر.

حیوان آصراوچیلق بلەن گوچمەخلقلرغنەتوگل، روسلردەبیك زور اشلر کورەلر. کوتو، کوتو صارق، قویلر، ایت ماى ئوچون صییرلر، وبیك کوب جلقی آصریلر سیبیردن آوروپای روسیغه، چیت پادشاهلقلرغه، یل صاین بیك کوب مقدارده ماى کیتەدر. طوندرەلرده بولان، شمالی شرقی طرفلرنده، جیگوب یورو ئوچون أت آصریلر.

چوکچیلر، گایلاقلر، کامچادالیلر، بالقچیلق بلەن کون کورەلر.

آوچیلق: سیبیرده ایڭ زور کسب آوچیلقدر. سیبیرنڭ اورمانلری تیریسی قیمتلی جەنلکلرگه بیك بایدر. قارا تولکی، صوبل، کامچات، بهرك دیڭگزنده گی آطاولرده، میخی قیمتلی دیڭگز ماچیسی آولانەدر. معادن: سیبیرنڭ بوتون اورنسی

ات جیگوب یورو.

تفتیش ایتلوب بتمه‌گان بولسه‌ده، سیبیر یا معدنگه بیك بایدر. طوز آلتون، کموش، ییر کومری، تیمر روداسی، نیفت طابولادر.

فابریقا: فابریقا وزاوودچیلق أشی سیبیرده بیك توبه‌ندر. اشله‌نگان نرسه‌لرنڭ بوتونسی، یاوروپای روسیدن کیتروله. فابریقا ماللرینه‌قارشی سیبیردن یاوروپای روسیغه‌جه‌نلك تیرسی، مای، بغدای چغارولا. سیبیردن ایکه‌ك، مای وباشقه نرسه‌لرنڭ چیتکه چغووی، سیبیر تیمر یولی صالونغاندن صوڭ، بیگره‌کده آرتدی. سیبیر تیمر یولی، سیبیرنڭ سودا یاغندن آلغا کیتووینه بیك زور تأثیر ایتدی.

سیبیر، طابولسکی، طومسکی، ینه‌سه‌یسکی، ایرکوتسکی، اسملرنده ٤ گوبیرناغه؛ یاکوتسکی، زابایکالسکی، آمورسکی، صاحالین آطاووی بله‌ن برگه کامچاتسکی اسملری بله‌ن ٥ أوبلستقه بولونه‌در.

آطاقلی شهرلری: طابول گوبیرناسنده، طابول صووی بله‌ن ایرتش یلغه‌سینڭ قوشلغان ییرنده‌گی طابولسکی شهری گوبیرنانڭ باش قالاسی‌در. تورا یلغه‌سنده توﻣﻪن قالاسی تیری، شه‌م، صابن، مای زاوودلری بله‌ن دانلی‌در.

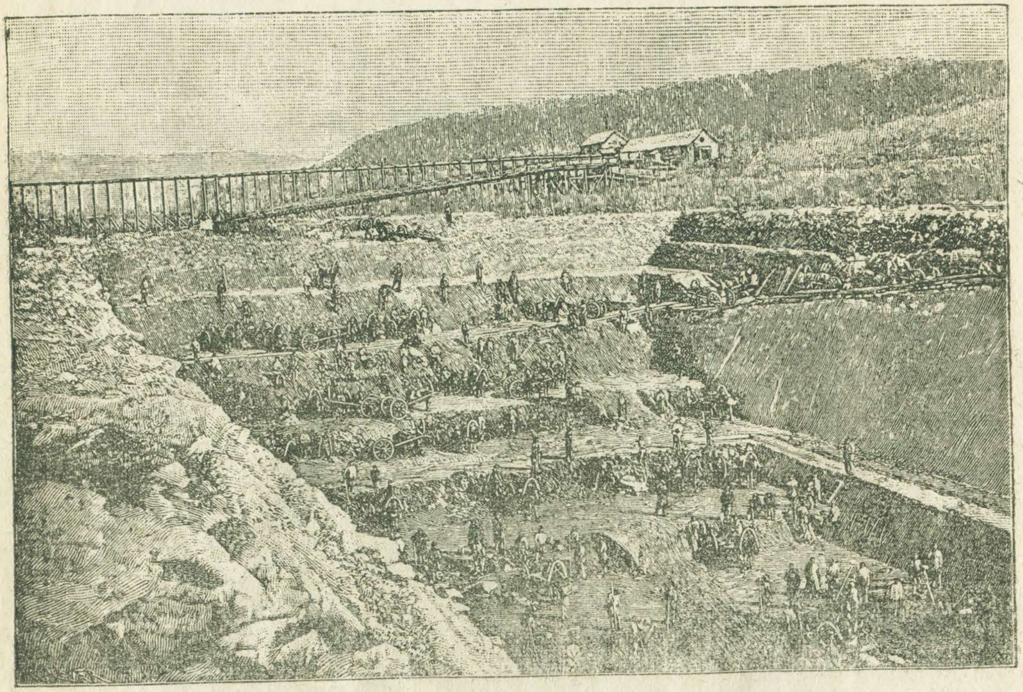

سیبیرده آلتون طابو.

طومسکی گوبیرناسنده: طوم یلغه‌سی اوستنده، قویاش بایوشی سیبیرنك ایك یاخشی قالالرندن، گوبیرنانك باش قالاسی طومسکی، دارالفنونی، پاراوای تگرمه‌نلری، تیری زاۋودلاری بلەن دانلیدر. بارناول، آلتای طاونده‌غی زاۋودلرنك اداره‌سی بونده‌در هم‌ایکمه‌ك سوداسی بل‌نده دانلیدر. طومسکیده مسلمانلرده بایطاق اولوب مسجد، مکتب بار.

یه‌نه‌سه‌ی گوبیرناسنده: کراسنایارسکی، گوبیرنانك باش قالاسی‌در، بونده ایکمه‌ك سوداسی زوردر.

ایرکوتسکی گوبیرناسنده: آنغره یلغه‌سی اوستونده، ایرکوت قالاسی قویاش چغشی سیبیرنك باش شهری، گینیرال گوبیرناتورنك طورا طورغان اورنی‌در، ایرکوتسکی، سیبیرنك زور، ایك توزو، ماطور، زور سودالی قالالرندن‌در.

یاکوتسکی گوبیرناسنده: لینا یلغه‌سی اوستونده یاکوتسکی‌شهری، گوبیرنانك باش قالاسیدر. سوداسی جه‌ننك تیرسی بل‌ندر.

زابایکالسکی اوبلسنده: چیطا، نیرچینسکی، که‌ختا قالالریدر.

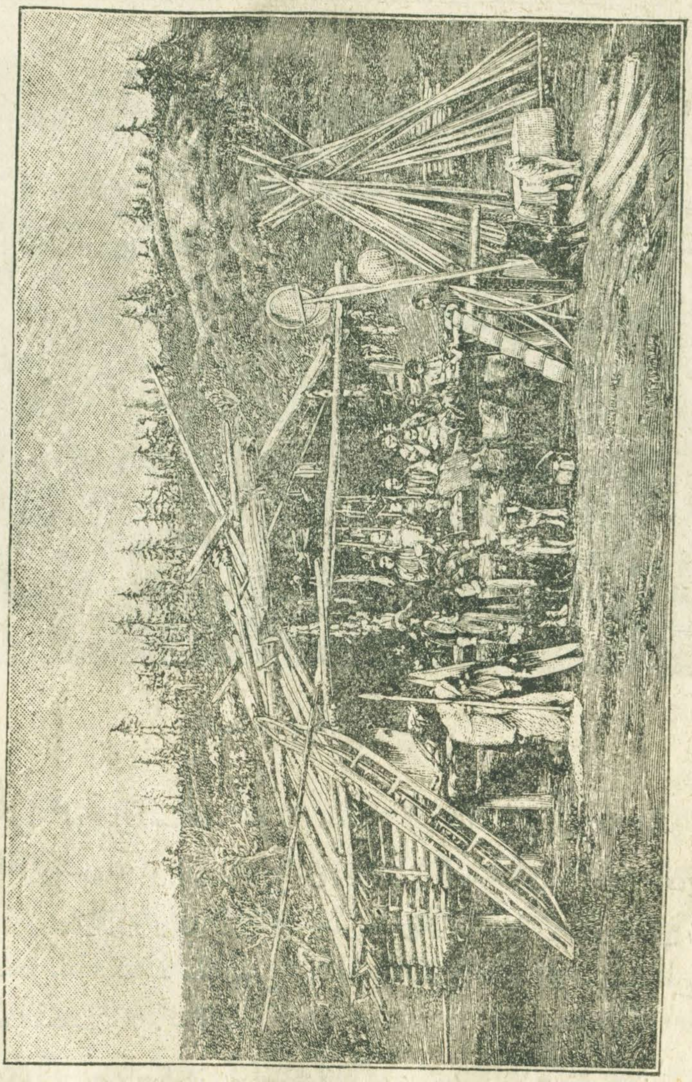

گیلاکلر.

چیطا اوبلست‌نڭ باش قالاسی‌در. نیرچینسکی تیره‌سنده کوموش روداسی چغا طورغان یبرلر بار. که‌ختا چه‌ی سوداسی بله‌ن دانلیدر.

امورسکی اوبلسنده: آمور یلغه‌سی بوینده بلاگاڤیشچینسکی اوبلست مرکزیدر.

پری آمورسکی اوبلستده: اوسسوری یلغه‌سینڭ آمورغه قوشلغان اورنسنده، حاباروڤسکی اوبلست‌نڭ باش قالاسی‌در. ڤلادیڤاستوك قالاسی یاپونیا دیڭگزنده صوغش لیمانیدر. کامچاتسکی اوبلستنده: پیتراپاڤلوسکی قالاسی صوغش

لیمانیدر. ادارەایتلو یاغندن، صحالین آطاوی‌نڭ روسیه قولنداغی بولوگی کامچاتسکی اوبلستنده قاریدر.

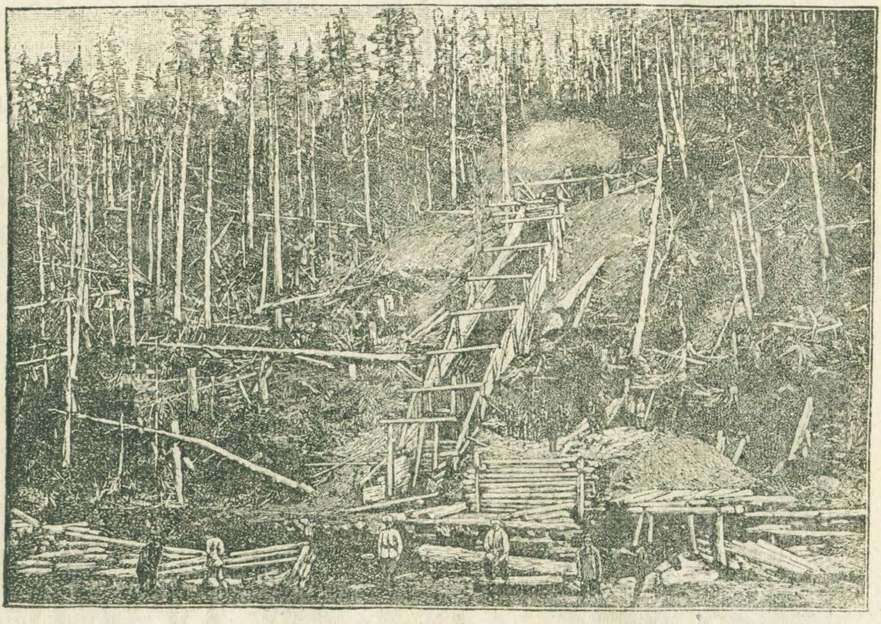

صحالین‌ده ییر کومری شاحته‌سی.

§ ٤٦ — ترکستان.

(ییری ٦٠ مڭ مربع، خلقی ٩ میلیوندر).

قویاش بایوشی سیبیرنڭ کون یاغنده، کاسپی دیڭگزینڭ قویاش چغشی طرفنده، ایران، افغانستان، قتای، پادشاهلقلری آراسنده‌غی ییرلرگه، «روسیه‌نڭ اورطه آزیاده‌غی ییری»، «ترکستان» دیلر. ترکستان‌نڭ کوب اورنی توبه‌نسو، چوللی تیگز ییردر. کون یاغی، کون یاغندن قویاش چغشی یاغینه طابا یاقلرنده کاپیت-داغ، پامیر (ییرلی خلقلرچه دنیانڭ توبه‌سی) تییه‌ن شان آطلی طاولر، تزلگان طاولر بار. بو طاولرنڭ قایسیلرینڭ توبه‌لری، مه‌نگولك برده بتمی طورغان قارلر بله‌ن اورتولمشدر.

ترکستان: طورغای، آقمولا، سیمیپلات، زاکاسپیسکی، صیردریا، سیمیریچینسکی، فرغانه، سمرقند اسملرنده، ۸ اوبلستقه بولونه‌در. بو اوبلستلردن باشقه، ترکستانده روسیه حمایه‌سنده بخارا، حیوا خانلقلری بار.

طورغای، سیمیپلات، آقمولا اوبلسلرینه «قرغز دالالری» دیوبده ایته‌لر. چونکه بو اوبلستنڭ بوتون خلقی، یالغز قرغزلردنغنه عبارتدر.

خلقی: کوچوب کیلگان روسلردن باشقه، بوتونسی غیر روسلر بولوب قرغزلر، تورکمه‌نلر، صارتلر، تاجیکلر، دونگه‌نلردر. غیر روسلرنڭ کوبسی مسلمانلردر.

قرغزلرنڭ چاطری.

طورمشلری: خلقنڭ طورمشی ایگنچیلك، حیوان آصراوچیلق، مامقچیلق، باقچه‌چیلق، یفکچیلك بل‌ندر. قرغزلرنڭ کون کورولری، یالغز حیوان آصراوچیلق بل‌نگنه‌در. آلارنڭ برنچی بایلقلری آت، ایکی اورکه‌چلی ته‌وه، قوی وصارقلردر. موگزلی حیواننی بیك کوب آصرامیلر. ته‌وه آور یوکلر تییه‌و ئوچون، آط آطلانوب یوررو هم آنڭ بیه‌سینڭ سوتندن سیوکلی اچملکلری بولغان قمز یاصاو ئوچون آصریلر، صارق، قوینڭ ایتن آشیلر، جوندن یورت، چاطر یاصار ئوچون کییز باصالر.

ترکستانده ایگنچیلك اشیده بیك یاخشیدر. بیگره‌کده آمودریا، صیردریا بلغه‌لری تیره‌سنده طوپراق بیك برکتلی بولغانغه کوره، آشلق بیك اوڭادر. بغدای، آرپا، دوگی، طاری چه‌چه‌لر. باقچه‌چیلق کسبی، ایگونچیلکگه قاراغانده‌ده زوررافدر. آوللرنڭ، شه‌رلرنڭ تیره‌سی باقچه‌در. ویناگراد، آبریکوص، پیرسیك اوسه‌در. باصولرده قاوون، قاربوز، مامق، ته‌مه‌کی یتشه‌در. ترکستانده مامق

کسبی، تیمر یول صالونغاننڭ صوڭنده بیگرا کده آلغه کیتدی. یفه کچیلك، بو یاق خلقیننڭ بیك بورنغی کسبیدر. شونلقدن یفه کچیلك أشی ده یاخشی اوق اورن طوطەدر.

ترکستانانده فابریق وزاۋودلر یوقدر. ترکستان خلقنده قول هنری خیلی زور اورن آلا. یفەك وجبدن تۆرلی ماتیر بالر صوغالر، پالاسلر طوغیلر.

ترکستاندن چیتکه چغا طورغان ماللر: مامق، یفەك، مای، تیری، قۆری یمشدر.

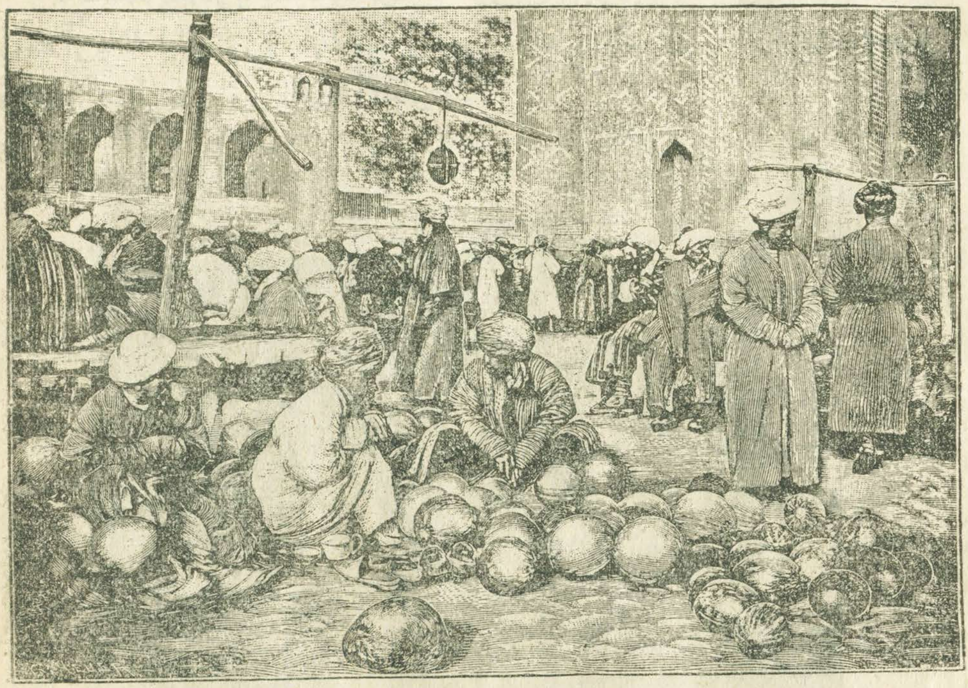

سمرقندده یمش سوداسی.

آطاقلی شهرلری: اورالسکی اوبلسنده: اورال یلغەسی اوستونده، گوریف شهری، اوبلستنڭ باش قالاسیدر. بونده بالق سوداسی زوردر.

طورغای اوبلسنده: ایك زور شهر، طورغای قالاسیدر.

آقمولا اوبلسنده: ایرتش یلغەسی اوستونده، اومسکی قالاسیدر. استیپنوی گینیرال گوبیرناتور بونده طورا.

سیمی پلات اوبلسنده: سیمیپلات قالاسیدر.

سیمیریچینسکی اوبلسنده: ۋیرنی (آلماتا)، قاپال، یارکند، پریژۋالسکی، پشپەك، بو اوبلستنڭ آطاقلی قالالرندندر. اوبلستنڭ ادارەسی ۋیرنیدەدر.

سیمیریچینسکی اوبلسنده مسلمانلرده کوبدر. مسلمانلر کوبرهك شهرلرنگ بوتونو سنده مسجدلر، مدرسه‌لر، مکتبلر باردر. ڤیرنیده برسی ایرلرگه وبرسی قزلرغه مخصوص ایکی اورطه مکتب (گیمنازیه) بار.

صیردریا اوبلسنده: تاشکند، ترکستان، قازالو، پیروف، چمکند، اولیا آتا، بیترا آلیکساندرف، چیمبای، بو اوبلستنگ آطاقلی اویاز قالالرندندر.

تاشکند، صیردریا یلغه‌سینه قوشولا طورغان، چیرچیك یلغه‌سی‌نگ اوڭ یارنده، اورطه آزیانگ ایڭ تو زو، ایڭ ماطور شهرلرندندر. بونده ایرلرگه وقزلرغه مخصوص اورطه (گیمنازیه‌لر وریالنی) مکتبلر بار.

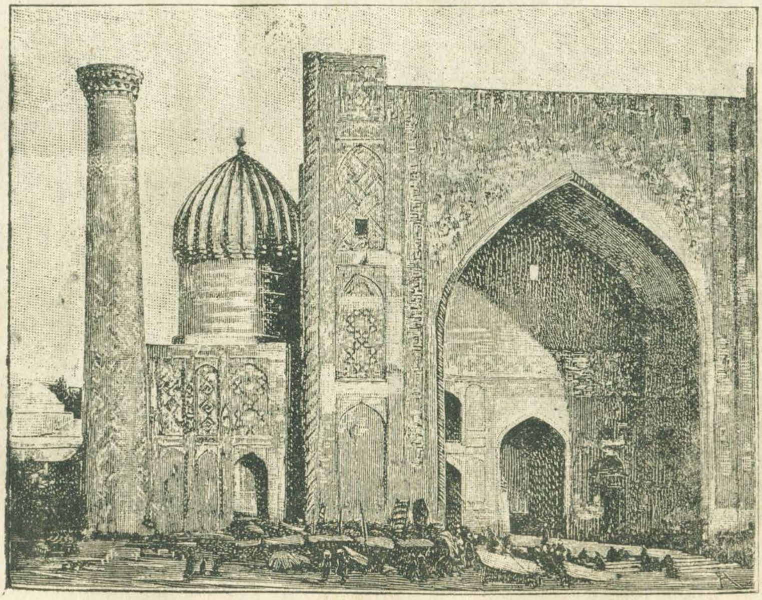

سمرقندده شیردار مدرسه‌سی.

سمرقند اوبلسنده: سمرقند، حجند، که‌تته قورغان. بو اوبلستده آطاقلی قالالردر. سمرقند آزیانگ ایڭ بورونغی قالاسیدر، بوگونگو کونده بو اوبلستنگ مرکزیدر. بونده ایرلرگه هم قزلرغه خاص گیمنازیه‌لردن باشقه باقچه‌چیلق، ڤینا گرادچیلق مکتبی، دورت صنفلی شهر مکتبی باردر.

سمرقند ترکستانده بورونغی زماندن بیرلی مکتب، مدرسه‌لرینگ کوبلگی بلن دانلیدر. بر زمانلرده سمرقند مسلمانلرینگ علم، معارف مرکزلرندن صانالمشدر.

سمرقند مدرسه‌لری آراسنده بی‌بی خانم، ته‌الله‌کار، شیردار، ئلوغ بیك مدرسه‌لری ایك مشهورلریدر.

فرغانه اوبلسنده: مرغیلان (اسکوبیلیف)، خوقند، نه‌مه‌نگان، اندیجان، آش (ОШЪ) شهرلریدر.

زابایقالسکی اوبلسنده: اصحاباد، کراسناڤدسکی، فورد آلیکساندرسکی، مروه شهرلریدر.

§ ٤٧ — تیمر یوللر.

روسیه‌ده طبیعی وصنعی هر تورلی یوللر بار. طبیعی یوللر: پاراخوت یوری طورغان ایدللر، دیڭگزلردر.

صنعی (آدملر طرفندن اشله‌نگان) یوللر: قناللر، تیمر یوللردر.

یوللرنڭ تیزلك، اوڭغایلق جهتندن ایك یاپلسی تیمر یوللردر.

تیمر یوللرده تله‌سه قایسی چاغنده سیاحت قیلورغه، بر ییردن ایکنچی اورنغه سودا ماللرن کیتورورگه، ایلتورگه ممکندر.

روسیه‌ده تیمر یول طارماقلرینڭ ایك جش‌ییری بالطیق وقارا دیڭگزلر تیره‌سیدر،

برنچی تیمر یول مرکزی مه‌سکه‌ودر: بوندن اون طرفقه تیمر یول کیته‌در. مه‌سکه‌ودن کیته طورغان تیمر یوللر، روسیه‌نڭ سوداده آلده‌غی شهرلرینڭ هم روسیه‌ده‌گی باشقه تیمر یوللرنڭ بتونوسی بله‌ن طوطاشه‌در.

مه‌سکه‌ودن پیتیر بورغه، یاراسلاڤیل هم ڤالوغدا آرقلی آرحانگلسکیگه، ڤلادیه‌یر آشا نیژنیگه، ره‌زان آرقلی قزانغه، راستوف دون هم ڤلادی کافکارغه، سامارو سیبیر یاغه، کییف، کورسکی، آدیساغه. خارکوف آرقلی سیڤاستوپلغه، آزاق دیڭگزی بوینده‌غی طاغانروكغه، اسمالینسکی، ڤیتبسکی، دڤینسکی آرقلی ریگاگه کیته‌در.

ایکنچی مرکز پیتیر بورغدر: بوندن پسکوف آشا بر طارماق ریگاگه، شولوق پسکوفدن ایکنچی طارماق دڤینسکی، ڤیلنا، گرودنا، بیلاستوك آرقلی ڤارشاوغه بارادر. والوغدا ڤیاتکه پیرم آشا ئی‌که‌تیرینبورغغه کیته‌در.

ویبرغ آشا فینلاندیه‌گه، ریڤیل آشا بالطیق پورطینه باره‌در. پیتیر بورغدن بر طارماق چغوب مه‌سکه‌وگه کیته‌در.

اوچنچی مرکز ڤارشاڤادر: بونده پیتیر بورغدن، مه‌سکه‌ودن، روسیه‌نڭ کون یاغی طرفندن، تیمر یول طارماقلری قوشولا. وارشاودن ایکنچی پادشاهلقلرغه، پروسیاغه واوستریاغه یوللر کیته‌در.

کافکازیه‌ده باکودن تیفلیس، کوتایس آرقلی قارا دیڠگز بویندەغی پوتیگه وباطومغه صوزلمشدر. ایکنچی یول، باکودن کاسپی دیڠگزی بویلاب، دربند، تیمر خان شورا آشاسندن، ئەیکاترینادارغه کیتەدر.

ترکستان ولایتلرنده ایکی تیمر یول بار: بریسی کراسناڤدسکیدن اصحاباد، مرو، بخارا، سمرقند آشا تاشکندگه بارا، یولده سمرقنددن آیرلوب، مرغیلان آرقلی اندیجانغه کیته طورغان برطارماق بار. الوغ سیبیر تیمر یولی، سیبیرنڭ بر چیتندن ایکنچی چیتینه قدر صوزلغان، یدی مڭ چاقرم قدر اوزنلغنده، ییر یوزنده‌گی ایڭ زور بر تیمر یولدر. بو تیمر یول چیطا شهرن اوزغاچ، ایکیگه آیرولوب، بر طارماغی آمور یلغه‌سی بویلاب ڤلادی ڤاستوکغه، ایکنچیسی مانژوریه آرقلی قتای دیڠگزینه قدر بارادر.

برنچی کیسەڭ بتدی.

فهرست

	بیت
بزنك صنف	٢
مساحه	٣
نرسه‌لر هم رسم	٣
پلان	٤
مقیاس ـ ماسشتاب	٥
مکتبنك اوصادبه‌سی (یۇرطی)	٦
کورشیلر، آول	٧
ۋولوست	٧
چیکلر	٧
افق وآنك جهتلری	٨
نرسه‌لرنك اورنلرن بیلگوله‌و	٩
اویازلر، گوبیرنالر	١٠
یېرنك اۇستی	١٠
یېرنك قاتلاوی	—
یېردن چغا طۇرغان معدنلر	١٤
صو	١٥
دیگـگزلر	١٨
هوا، ییل، چق، قراو، طۇمان، بۇلۇط	٢١
یغمور، قار	—
اقلیم	٢٣
کرهٔ مجسم، کرهٔ مسطحه	٢٤
قوری یېرنك وصوارنك بولنولری	٢٥
کشیلرنك نسللری	٢٦
مدنیلك، بدویلك، وحشیلك	٢٧

	بیت
دولت وپادشاهلر	٢٩
روسیه دولتی	٢٩
روسیه دولتینك اداره‌سی	٣٠
یاۋروپای روسی	٣١
یاۋروپای روسیه‌ده‌گی دیگـگزلر	٣٥
یلغه‌لر، کوللر	٣٧
یاۋروپای روسینك اقلیمی	٤٠
اقلیم وطوپراقنك کشیلرنك طۇرمش،	٤١
عادت وطبیعتلرینه تأثیری	—
زور کوللر بویی	٤٢
شمال یاغی	٤٣
فینلاندیه	٤٥
بالطیق بویی	٤٧
ۋیصلا بویی	٤٨
غربی گوبیرنالر	٤٩
اورطه گوبیرنالر	—
آشلق اوگا طۇرغان قاراطوپراقلی یاقلر	٥٠
دالا یاقلری	٥٣
اورال بویی	٥٦
آزیای روسی	٦٠
کاف‌کاز	٦٣
سیبیریا	٦٩
ترکستان	٧٣
تیمر یوللر	٧٧